

9290

9291

9292

9293

9294

9295

9296

636.1

U-77

Յ ՈՒ Յ Ե Կ

ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԶԲՕՍԱԼԻ ՏԵՏՐԱԿԱՅ

Ա. Ճառ. վասն Հայրենասիրութեան:

Բ. Քր. Կոլոմբոս, կամ Ամերիկայի գտնուիլը. Ա:

Գ. Պիտո Թոմին մէկ ատենախօսութիւնը եւ Աստրիայի եւ պիսկոպոսաց հովուականը:

Դ. Քր. Կոլոմբոս. Բ:

Ե. Համառօտ օգերեւութաբանութիւն:

Զ. Քր. Կոլոմբոս. Գ:

Է. Բարոյական վէպեր, կամ տղոց սիրտը կրթելու յարմար պատմութիւններ. Ա:

Ը. Յովհաննա տ'Արզ, կամ Օրլէանի օրիորդին պատմութիւնը:

Թ. Առողջութեան կանոններ:

Ժ. Բարոյական թատրոններ. Ա:

ԺԱ. Տրդատայ առանձնանալը, վերջին օրերն ու մեռնիլը:

ԺԲ. Արեւելեան Յիշատակագիրներ. Ա:

ԺԳ. Բարոյական վէպեր. Բ:

ԺԴ. Փեռն. Գորգէզ, կամ Մեքսիկայի տնտիւրը. Ա:

ԺԵ. Դատախարակ մանկանց, կամ բարոյական խորհրդածութիւնը տղոց համար:

ԺԶ. Փեռն. Գորգէզ. Բ:

ԺԷ. Բարոյական վէպեր. Գ:

ԺԸ. Փեռն. Գորգէզ. Դ:

ԺԹ. Ներսէս Մեծ եւ Հայաստանի վրայ ունեցած ազդեցութիւնը:

Ի. Պատմութիւն մատենագրութեան Հայոց. Ա:

ԻԱ. Տարւոյն Դ. եղանակները, կամ նկարագիր սրանչեւեաց բնութեան. Ա:

ԻԲ. Բարոյական թատրոններ. Բ:

ԻԳ. Արտաշէսեան Արտաւազդայ բարձրն ու վախճանը:

ԻԴ. Տարւոյն Դ. եղանակները. Բ:

ԻԵ. Բարոյական վէպեր. Դ:

ԻԶ. Տարւոյն Դ. եղանակները. Գ:

ԻԷ. Միրզայեան Մանուկ Պէյին վաքուց պատմութիւնը:

ԻԸ. Տարւոյն Դ. եղանակները. Դ:

ԻԹ. Արկածք Վարդայ Մամիկանենայ. Ա:

Լ. Զուարճալիք Բնապատմութեան. Ա:

ԼԱ. Արկածք Վարդայ Մամիկանենայ. Բ:

ԼԲ. Գիւտերուռն Պատմութիւնը:

ԼԴ. Ուաշինկթըն:

ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԶԻՕՍԱԼԻ

Տ Ե Տ Ր Ը Կ Ն Ե Ր

ԼԳ.

ԲԱՐՈՅԵԿԱՆ ՎԷՊԵՐ

Կ Ա Մ

ՏՂՈՑ ՍԻՐՏԸ ԿՐԹԵԼՈՒ

ՅԱՐՄԱՐ

Պ Ը Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՀԱՏ. Ե.

Վ Ի Է Ն Ն Ը

ՊԱՇՏՊԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆՔԸ

1856. ՌՅԵ.

1002
5461

17224

ԳԼՈՒԽ Ա.

Պատերազմի դաշտ:

ՏՈՅԳԻ Է Աւսթերլիցի¹ քով եղած պատերազմը՝ Նափոլէոնին բացատրութեամբն ըսելու համար՝ շանթի հարուածի մը կը նմանէր, սակայն երկրաշարժի մը պէս էր Այլաւի քով եղածը, զորն որ՝ որչափ որ Գաղղիացիք կորսնցուցած ըլլալ չեն ուզեր նէ ալ՝ յայտնի է որ Ռուսք վաստրկեցան: Իրացրնէ աս վերջի պատերազմը սարսափելի պատերազմներէն մէկն էր, Նափոլէոնի բանակը դեռ ասանկ արիւնհահեղ պատերազմ մը տուած չունէր:

Մահուան պատրաստութիւններով, ինչպէս Մուրատ² կ'ըսէր, անցաւ առաւօտը. ժամը դէպ ի 12 սկսաւ պատերազմը ու կէսօրէն վերջը ժամը 3ին անանկ սաստիկ էր ջարդը, որ նոյն իսկ խստաբարոյ ու քաջասիրտ զօրականաց սիրտն ալ սարսափը պատած էր:

Մտաւ վերջապէս արեգակը արեւմուտք ու գիշերն աս սոսկալի արիւնհեղութեանց վերջ մը տուաւ: Հազարաւոր մարդիկ, որոնք առտուանց առոյգ ու առողջ էին, գիշերը լուսնոյն բարձրացած ատենը՝ մարած

¹ Աւսթերլից՝ Մորաւիայի պզտիկ քաղաքն՝ երեւելի է 1803ին Դեկտ. 2ին իր քովն եղած պատերազմովը, որն որ աւստրիական-ռուսական զօրաց ու Նափոլէոնի մէջ եղաւ: Նոյնպէս Այլաւ, Պրուշի Բէօնիկսպերի դաւառին մէջ, պզտիկ քաղաքն անուանի է ան պատերազմով, որուն մէջ (1807ին, Փետր. 7ին եւ 8ին) Ռուսերն ու Բրոնիացիք մէկ կողմանէ ու Գաղղիացիք մէկալ կողմանէ սաստիկ զարնուցան:

² Մուրատ Նափոլէոնի քաջ զօրավարն ու իր քեռայրն է:

աչքերով ու անկենդան սրտերով պատերազմի դաշտին վրայ ինկած փռուած էին . դաղղիական գունդն ալ ինչ դիմքի մէջ որ բոլոր օրը պատերազմեցաւ նէ , նոյն դիրքով դիշերը բաց օդի մէջ հսկելու ստիպուեցաւ :

Վափուէոնին երեւելի յատկութիւններէն մէկն ալ ան էր , որ մեծամեծ գործքերումէջ իր բոլոր մտադրութիւնը մէկ կէտի մը վրայ կը սեւեռէր : Մարենկոյի ¹ Աւսթերլիցի , Եէնայի ² ու Այլաւի պատերազմներուն մէջ զինքը բոլոր զբաղեցրնողը մինակ մէկ բան մըն էր , այսինքն՝ Յաղթութիւն . մէյ մ'որ յաղթութիւնը վատրկէր , ան ատեն անմիջապէս իր բոլոր մտադրութիւնն ան պարագաներուն կը դարձնէր՝ որոնցմով նոյն յաղթութիւնը վատտրկած էր , անոր համար ամէն անգամ ճակատը լմննալէն ետքը պատերազմի դաշտը տեսնելու կ'երէր : Այսպէս ըրաւ նաեւ Այլաւի արիւնհեղուծեան երկրորդ առաուն , ու սովորութեանը համաձայն՝ արեւը ծագելուն պէս իր ձին հեծաւ : Երբեմն մէկ ու երբեմն մէկալ տեղ կը տեսնուէր կայսրը եւ հետզհետէ կը պտտէր ան տեղերն , ուր որ բովանդակ պատերազմի ատեն Ռուսք ու Գաղղիացիք կեցած էին :

Չինապատ գետինը ծածկած էին մեռնողներու անհամար դիակներ , վառօդի կործանած կառքեր , թնդանօթներ ու ամէն տեսակ խորտակեալ գործիքներ : Արեան ընդարձակ հետքերը գետնին աչք շլացրնող սպիտակութիւնը կը մթնցընէին . լեցուն էր դաշտը զինուորներով , որոնք կէս մը գերիները բանտ տանելու ու

¹ Մարենկոյ , Մարաենիայի Մոնթֆեռաթ դքսութեան մէջ , Աղէքսանդրիայի հարաւային արեւելեան դին աննշան տեղ մըն է . աս տեղն երեւելի ընողը 1800ին , Յունիսի 14ին իր մօտերն եղող պատերազմն է , որով Պոնափարթէ իրր առաջին հիւպատոս , առաւ Աւստրիացւոյ ձեռքէն ան ամէն տեղերը , զորոնք իրենք Իտալիայի մէջ բազմամեայ աշխատութեամբ ստացած էին :

² Եէնա՝ Սարսէն - Վայմարի մեծ դքսութեան մէջ Սաալ գետին քով լեռնապատ անուանի քաղաք է : Վերայիշեալ Վափուէոնի Պրուշներու ու Սարսոններու հետ ըրած պատերազմն ու յաղթութիւնը 1806ին Հոկտ . 14ին եղած է :

կէս մը վերաւորեալները հիւանդանոց կրելու զբաղած էին :

Աստեղս մարդուս աչքին սոսկալի տեսարան մը կը բանար : Նափուլէոնին բոլոր կերպարանքը՝ զարմանալի եղանակաւ դառնացաւ ու պլայլեցաւ, երբոր Այլաւի վրայէն ետ դառնալու ատեն հասաւ ան տեղն, ուր որ հին պահապաններն ու Տալու սպարապետին գունդը բոլոր թշնամւոյն զօրութեանը գէմ դրած էին : Հոս կայսրը երբոր 16 զօրապետ ձիւնադաշտին վրայ ինկած փռուած տեսաւ՝ տակնուվրայ եղաւ ու պլայլած ձայնով մը պոռաց. «Ո՛հ. ի՛նչպէս դազանաբար ճարակեր է մահը» :

Նոյն րոպէն, առջի օրը պատերազմի մէջ ինկած Գաղղիացի եւ Ռուս զինուորները սայլերու ու կառքերու վրայ բեռնաւորած դէպ ի դաշտ կը խոթէին. աս տխուր յուղարկաւորութիւնն ըստ ամենայնի կայսեր առջեւէն պիտի անցնէր. յուղարկաւորութիւնը կայսեր մօտիկնալուն պէս՝ Նափուլէոն դարձուց իր ձին ու քովի զօրապետներուն շարժական ձայնով մը պոռաց. «Տեաք իմ, դիտարկնիդ վար առէք» : Աս ըսաւ ու ինք կայսրն ալ իր գլուխը բացաւ ու մեռելոց առջի կառքը իր քովը մօտիկնալուն պէս ողջունելով մը ըսաւ. «Պատիւ դժբախտ քաջասրտութեան» :

Ա երջի կառքն անցնելէն ետքը Նափուլէոն իր ձին մտրակելով արագութեամբ մը ձեան կոյտերուն վրայէն վազելով անկելոց առջեւէն անցաւ : Մտադրութեամբ մը սկսաւ չորս դին նայել ու աչքին երեւցաւ որ քիչ մը հեռու զինուոր մը գետնէն վեր ելլելու կը ջանայ, բայց չի կրնար : Նափուլէոն իրեն մերձեցաւ, ու ձիուն վրայէն մահուան դեղնութեան մէջ արիւնթաթախ վիրաւորելոյն ծռելով կամացուկ մը հարցուց. «Անունդ ի՞նչ է» : «Ժապալոյ, պատերազմական զօրաց չորրորդ բաժնին յիսնապետ», պատասխանեց զինուորը տկար ձայնով մը : «Անանկ է, կը ճանչնամ դքեղ, դուն քաջ մէկն ես,

արդէն իրարու հետ քանի մ'անգամ ալ տեսնուած ենք», : Աս խօսքերն ըսելով դարձաւ Նափոլէոն իր քովի պաշտօնակալին ու ըսաւ . «Հոգ տար որ աս մարդուս վերքերն անմիջապէս պատեն . ու դիտցած ըլլաս որ աս բանիս պատասխանատու պիտի ըլլաս ինծի», :

«Ո՛հ, թող տուէք», , կ'աղաղակէր Ժապալոյ՝ պաշտօնակալին թեւերը կռթնած , որն որ առած հրամանին վրայ անմիջապէս ձիէն վար իջած էր , «Թող տուէք , կը կրկնէր , ա՛լ բանս բուսած է», :

«Ձէ՛ չէ՛ , ըսաւ Նափոլէոն , ես զքեզ կ'ապահովցնեմ՝ որ առջի զօրահանդէսին իմ ձեռքէս պատուոյ խաչ կ'ընդունիս , ու թէ որ անկարող մնալու ըլլաս՝ նաեւ թողակ ալ», :

«Ո՛հ, մեծափառ տէր , կ'ըսէր Ժապալոյ , փողը նշան տուած ատեն ա՛լ պիտի չկրնամ երեւնալ . բայց աս մեծ բան մը չէ , որովհետեւ յիսնապետի մը պակսուած թիւնը բովանդակ դունդը չ'արդելուր որ մինչեւ հիմակ բրածին պէս իր սուխններովը թշնամւոյն վրայ յարձակի . բայց կ'աղաչեմ , որ ինծի տալու մտածած թողակնիդ իմ խեղճ կնկանս ու տղոցս խաւրէիք : Պատուոյ խաչը , դժբախտութեամբ չեմ կրնար ընդունիլ , որովհետեւ բրածիս պէս , փողը նշան տուած ատեն ա՛լ երեւնալիք չունիմ», :

Բաջ յիսնապետն ասանկ խօսած ատեն , Նափոլէոն շուտով մը ձիէն վար ցատկեց , իր ձեռքովը հանեց իր խաչը ու զինուորին երկընցուց :

«Այբոր Ժապալոյ իր կայսերը ձեռքէն խաչն ընդունեցաւ , նոր զօրութիւն առածի մը պէս ծնկան վրայ եկաւ ու սրտին ու շրթանքը վրայ պնդեց նոյն խաչը , եւ երբոր պաշտօնակալը նշանն անոր զգեստին վրայ կը հաստատէր , բոլորովին դեղնցած մարդն աս պատուոյ նշանին վրայ զմայլելով ծիծաղելու սկսաւ . յետոյ իր տկար ու դողդոջուն ձեռքերովը թոթուեց Նափոլէոնին աջն ու բոլոր ուժովը պոռաց . «Աեցցէ՛ կայսր», :

Այսպիսի սաստիկ այլայլութենէ ետքը քաջ զօրականին գլուխը նորէն խոնարհեցաւ . պաշտօնակալը միշտ կը բռնէր զանիկա ու Նաւիդէոն տեսնելով որ դժբախտ մարդը մահուան մօտ է, հարցուց իրեն . «Ո՞ր կը բնակի քու ընտանիքդ» :

«Վաշտի մը վրայ առանձին տեղ մը», պատասխանեց տկար ձայնով մը Ժապալոյ : «Քու սիրոյդ համար, մեծափառ տէր, կինս ու տղաքս թողուցի, մասնակից եղայ ան փառաւոր պատերազմներուն ու յաղթութեանց, որոնց առջեւն հանեցիր դուն քու զօրքդ : Բախտաւոր պատերազմներէ երբեմն երբեմն ձեռքս ինկածն ալ տուն կը խաւրէի, որ եթէ հասած է նէ, ինչպէս տարակոյս չունիմ, ընտանիքս մինչեւ հիմակ կարօտութիւն մը կրած պիտի չըլլայ, բայց հիմակ . . . » :

«Աս զիրենք կը հողամ», պատասխանեց Նաւիդէոն, տեսնելով՝ որ աս ծանր վիրաւորելոյն բերանը բառերը կէս կը մնան, ու նորէն հարցուց . «Քու ընտանեացդ բնակած տեղն ինչ կը կոչուի» :

«Տեղ մը չէ, միայն ու միայնակ խրճիթ մըն է, . . . քով . . . » : Ժապալոյին շրթունքները գոցուեցան . մեռելի դեղին գոյն մը ծածկեց իր կերպարանքը, ու բիրերը դառն ցաւոց մէջ պտրտող աչացը վրայ խոնարհեցան, արտեւանանցը վրայ շարժում չմնաց, ալ բերնէն շունչ չէր ելլար ու ձեան վրայ անշարժ մնաց :

«Մեռաւ խեղճը», գոչեց պաշտօնակալն ու Ժապալոյին գլուխը՝ զօրն որ մինչեւ նոյն ատեն բռնած էր, կամացուկ մը սառուցեալ գետնին վրայ դրաւ :

«Վարելի է», բռաւ կայսրը, «բայց կրնայ ըլլալ, որ սաստիկ ջղաձգութիւն մ'եկած ըլլայ վրան, որն որ շատ անգամ ասանկ ծանր վիրաւորելոց կը հանդիպի, անոր համար շուտով մը զինքը հիւանդանոց խաւրէ ու հոն կենդանութիւն մը չիցուցնէր նէ, հող տար, որ իրեններուն ուր ըլլալը տեղեկանաս : Անշուշտ իր զինակիցներէն մէկը չէ նէ, մէկալը պիտի գիտնայ» :

Աս խօսքերն ըսելէն ետեւ իր բոլոր քովի մեծամեծներով ծանրութեամբ մը նոյն տեղէն հեռանալու սկսաւ։ Ժապարոյին քով մնացող պաշտօնական անմիջապէս ամէն տրամադրութիւններն ըրաւ ու ձեան վրայ պառկած մարդը գետնէն վերցուեցաւ ու հիւանդանոց տարուեցաւ։ Ժապարոյ ճամբան ամենեւին կենդանութիւն մը չցուցուց ու տանողները կը զարմանային, թէ ինչո՞ւ համար ատանկ մեռել մը փոխանակ թաղուելու հիւանդանոց կը տարուի։ Բայց Նափոլէոնին կամբը ճշգիւ կատարուեցաւ, որովհետեւ ինք բան մը հրամայելէն ետեւ, պէտք էր որ կատարուէր։

Գ Լ ՈՒՒ Բ .

Հիւանդ տղան։

ԺԻԻՐԱ լեռները պատող խոր ձիւներու մէջէն, ան ժամանակներն՝ որոնց մէջ մեր պատմութեան դէպքը պատահած է, ողորմելի տնակ մը կը տեսնուէր։ Ո՛րչափ որ աս կողմերը դարնան, ամարուան ու աշնան ատենները գեղեցիկ ու զմայլեցուցիչ էին նէ, այնչափ ալ հիմակ ձիւներով պատած ատեն՝ ամայի ու տխուր կ'երեւային։ Աս՝ Ալպեան լեռնադաւառներու նման գեղեցկութիւն ունեցող տեղերը՝ տարւոյն նոյն եղանակներուն մէջ, ամէն բան զուարթ կենդանութիւն մը, զօրութիւն ու ազատութիւն կը շնչէր։ Չկար նոյն ատեն տունկ մը, որ իբրեւ հանդիսական տօնի մը համար պատրաստուած գեղեցիկ ծաղկանց հոտաւէտ փնջի մը չնմանէր։ Բոլոր դաշտը՝ զանազան գեղեցիկ ու հոտաւէտ ծաղիկներով զարդարուած՝ հաճոյարար ու զմայլեցուցիչ տեսարան մըն էր նայողին աչքին։ Աս ամէն գեղեցկութեանց մէջ էր վերոյիշեալ տնակը ու անցնող դարձողին նախանձ կը բերէր այսպիսի խաղաղ ու հանդարտ առանձնութեան մը վրայ։ Բայց հիմակ թանձր տառոյցներով պատած էին աս տնակին պատահանները,

ու ատեն մը լաւած թռչնոց դեղեցիկ երգերն ալ դադարած էին, ու սառեցուցիչ պաղ հով մը բոլոր գիշերը հովիտներու ու անտառներու մէջ եւ լեռներու վրայ կը փչէր: Վերջի օրերը ցրտութիւնը զարմանալի սաստկութիւն մ'առած էր, ու կը պատմուէր ալ որ դայլեր իջեր են ու քանի մը աեղ տեսնողներ ալ կան:

Գայլերը, այն անագորոյն հիւրերը, որ սաստիկ ձմերուան ատեն շատ անգամ լեռներէն վար կ'իջնան, ձմերուան երկայն գիշերները խօսակցութիւններով կարճեցրնելու շատ նիւթեր կու տան: Խել մը խեղճ պատմութիւններ կան, որոնք գայլերու ձեռքով դժբախտութեան մէջ ինկող մարդիկներէ յաճախ կը լսուին:

Աս յափշտակիչ կենդանիները երբոր գիշեր ատեն տներու դաւիթները կը մանեն, մեծ փափաքով պահապան շանց վրայ կը յարձակին. սակայն երբոր իրենց սաստիկ անօթութիւնը յագեցրնելու ասանկ առիթ մը չեն գտներ, գործուած երկիրներու ու դաշտերու վրայ կ'իջնան, ուր ոչխարներն իրենց ռաիկներովը ձիւնը մէկ դի տռնելով իրենց խտաիկը կը փրնտեն: Շատ անգամ ոչխարները, նոյն իսկ հովուին աչքին առջեւ գայլերէն կը յափշտակուին: Ժողովրդեան խօսքին նայելով դայլը կամ արջը անգամ մ'որ մարդու մօին համն առնու, ալ կը սկսի մեծ փութով միշտ նոյնին ետեւէն ըլլալ:

Աս սոսկալի ձմեռնային երկրին մէջ մարդ գտնուելուն մի միայն նշան էր տկար լոյս մը, որն որ վերը յիշուած տնակին պատուհաններէն կ'երեւար. առ կանթեղին քով, որուն լոյսը սառուցէ ծաղիկներով զարդարուած պատուհաններէն հազիւ կրնար դուրս թափանցել, խեղճ ու հոգերու մէջ ընկղմած ու իր մանկանը մահուան անկողնոյն քով հսկող մօր մը սիրտը կը բաբախէր. բոլորովին առանձին ու տարիներով բաժնուած իր երկանէն, որուն կայսեր ունեցած սէրը ղեկքը պատերազմներու մղած ու դուցէ մահուան ալ

որս ըրած էր, իր մայրական պարտքերը կը կատարէր: Խեղճ մայրը տղուն հրացայտ ճակտին վրայ ծռած՝ որն որ սաստիկ տենդի քնոյն մէջ կիսաբաց աչքերով կը պառկէր, բժշկին խորհրդին համաձայն՝ միօրինակ պաղ ու թաց լաթերով տղուն ճակատը կը զովացընէր, ու ամէն մէկ լաթ փոխելուն ծնկան վրայ դալով արտասուալից աչքերով տղուն առողջութեանը համար կ'աղօթէր:

Ատուած այսպիսի նեղութեան ատեններ ահրեւի լռութիւն ու առերեւոյթ հեռաւորութիւն մը կը ցուցնէ. աղէկ կը զգար աս բանս նաեւ աս տխուր մայրը: Չերեւցաւ, չիջաւ հրեշտակ մը որ իր կենդանացուցիչ ձեռքերը մահամերձ մանկան գլուխը դնելով զինքն առողջացընէր. մանաւանդ թէ ջերմ տենդը գէպ ի կէս գիշեր անանկ սաստկացաւ՝ որ մայրը գրեթէ ամէն րոպէ պաղ լաթերը փոխելու կը ստիպուէր:

Արտացաւոյ մէջ ընկղմած մօրն առանց իմանալուն ժամերը կ'անցնէին. վերջապէս առտուանց մօտ խաղաղեցաւ տղուն շնչառութիւնը, պզտիկին հրացայտ ձեռքերը զովանալու սկսան, աչքերը գոցուեցան, երակը հանդարտեցաւ: Քանի մ'ասանկ զարհուրեւի ու երկայն շաբաթներու փորձառութեամբ գիտէր մայրը թէ տղան գէթ օր մ'ալ կ'ապրի: — Մեծ խնամքով կամացուկ մը մէյ մ'ալ տղուն գլուխը վերցուց ու նորէն թաց լաթ մ'ալ փաթթելով գնաց պատուհանին քով ու իր ջերմ ճակատը սառուցեալ պատուհանին կըռթընցուց. երբոր սառոյցէ ծաղիկները զիրենք ընկճող ցաւալից գլխուն տաքութենէն քայքայեցան ու հալեցան, սկսաւ անմխիթար մայրը՝ լալէն ու չքնանալէն հիւժած աչքերովը ձիւնապատ գիշերը զննել, որուն որ լուսինն ալ իր լուսովն աւելի եւս տխրութիւն ու մեռելութիւն մը տուած էր:

Հոս խեղճ մայրն առջի անգամ, հոգերէ ու աշխատութիւններէ քիչ մը հոգի առած, սկսաւ իր կենացը

տխուր և դէպքերն աչքին առջեւ բերել, անցեալն արագափոփոխ պատկերներով անցաւ բոլոր իր առջեւէն ու իրարու հակառակ յիշատակները նորէն զինքը ներկային, իրեն այսպէս ամենէն ձգուած ըլլալուն ու վերջապէս իր սրտանց սիրելի հիւանդ տղուն դարձուցին:

Աս կրելու ու համբերելու վարժած ու քաջասիրտ մօր մեծ մխիթարանք տուաւ կրօնն՝ իր երկանէն ասանկ երկայն ատեն բաժնուած մնալուն, որուն կայսեր ունեցած սիրոյն՝ ինքն ալ մասնակից եղած էր. բայց տղուն մահաբեր հիւանդութիւնն ու այն մտածմունքները, որ հայրը եկած ատեն, որուն երբեմն կը յուսար, բայց շատ անգամ ալ կը տարակուսէր, ալ պիտի չկրնայ տղան փայփայել, ու ինքն ալ պիտի ստիպուի զինքը հիւանդին կամ թաղելոյն պառկած տեղը տանիլ, անոր հիւանդութեանն ու մահուանը վրայ տեղեկութիւններ տալ. աս ամենայն մտածմունքներն անանկ ցաւ կը պատճառէին իրեն, որ գրեթէ բոլորովին ինք զինքը կը կորսնցընէր: Երկայն ատեն, գրեթէ անշարժ ձիւնապատ լեռներու վրայ աչքը տնկած կը նայէր, որոնց վրայ վերջապէս առաւօտեան լոյսը ծագեցաւ:

Յայտնապէս կ'երեւար թէ աս ցաւալից մայրը՝ որն որ իր տղուն հանդարտութեանը ատեն քովն ամենեւին չմօտիկցաւ, բաղձալի բանի մը կը սպասէ, ու իր ուրախաբար յոյսը կարմրուց մէկէն իր դեղին այտերն, երբոր բոժոժներով բալսրի մը մերձենալը լսեց, որն որ եկաւ ու տնակին առջին կեցաւ, ու աս կողմերուս համար որոշուած բժիշկը՝ մուշտակի մէջ փաթտուած մէկէն խուցը մտաւ:

Բժիշկին իր սառուցեալ ցօղերով պատած մուշտակն հանելէն ու վառարանի քով ձեռքերը տաքցընելէն ետքը, նստաւ տղուն անկողնոյն քով ու պզտիկին երակն ու ճակատը զննելու սկսաւ. բժշկին աս գործողութեանը ատեն տխուր մայրը մտադրութեամբ մը բժշկին երեսը դիտելու սկսաւ: «Հասանք ահաւասիկ ան բոպէին, ըսաւ

բժիշկը, որն որ վերջապէս տղուն աղէկի կամ դէշի դառնալը պիտի որոշէ: Սակայն միտթարուէ, աւելի յոյս կայ առողջութեան, որովհետեւ տղադ երէկուքնէ վեր տկարացած չէ, բայց հաւանական է որ քանի մը դիշեր տենդն աւելի սաստիկ դայ: Թէ որ ասանկ ըլլալու ըլլայ՝ ազդու կերպով հիւանդութեան առջեւը պէտք է որ առնենք: Ես հիմակ դեղ մը կը դրեմ, բայց դուն ըսածիս միտ դիր: Տղան այս օրս, ինչպէս հաւանական է, բոլորովին հանգիստ պիտի անցընէ, նոյնպէս դիշերուան առջի ժամերն ալ, անոր համար դուն ալ անկողին մտիր ու հանգչէ, որովհետեւ հարկաւորութիւն ունիս. բայց նայէ որ ժամը 11ին տղուդ անկողնոյն քովն ըլլաս. միտ դիր եթէ անցեալ դիշերներու պէս է նէ՝ նոյն ատեն ամենեւին դեղի հարկաւորութիւն չկայ, այլ մինչեւ հիմակ ըրածիդ պէս թաց լաթերը գործածէ. բայց եթէ մեծ անհանգստութիւն մը կամ սաստիկ տաքութիւն մը զգալու ըլլայ, ան ատեն անմիջապէս տաօր կաթիլ տուր ու ամէն կէս ժամ մէյմը նոյնը կրկնէ, որովհետեւ տղուն առողջութիւնն ասկէ կախուած է: Խեղճ մայրը հոգերու մէջ մտաւ, թէ ո՞վ պիտի դեղագիրը քաղաք տանի ու դեղը բերէ. մէյմ'ալ նոյն ատեն ղուարթ ու բարերար դեղացի կնիկ մը, որ ժամանակաւ իրեն դասընկերն էր արագընթաց բալսիրով մը տան առջեւէն կ'անցնէր: Հիւանդ տղուն մայրը պատուհանը բացաւ ու նոյն կնիկը կանչեց, աղաչելով որ ներս հրամմէ. բալսիրը կեցաւ եւ րոպէ մը ետքը կնիկը ներս մտնելով ողջունեց խնդութեամբ իր մանկութեան ընկերն, որուն հետ միշտ բարեկամ մնացած էր. մեծ ցաւակցութիւն ցուցուց մօրը՝ տղուն հիւանդութիւնը պատմած ատենը, ու դեղագիրը քաղաք տանելու ու դեղը բերելու աղաչանքը՝ մեծ սիրով ու հաճութեամբ ընդունեցաւ:

Երբոր աս երկու կանայք իրաքուհետ կը խօսէին՝ բժիշկը դուրսը վեր վերցուց ու դեղացի կնիկն ըսաւ

Թէ գիշերը չկոխած գեղը հոս պէտք է որ ըլլայ, ապա
Թէ ոչ հիւանդ տղուն կեանքը կրնայ մեծ վտանգի մէջ
ըլլալ: Գեղացին ապահովուց որ ամէն բան խղճիւ կը
հողայ ու իր բալիւրին վրան ելլելով մեկնեցաւ: Նոյնպէս
բժիշկն ալ Թոթուելով տղուն մօրը ձեռքը՝ որուն սիր-
տը ցաւերէն քիչ մը Թեթեւցած կ'երեւար, նորէն իր
մուշտակին պըլուեցաւ ու ճամբայ ելաւ գէպ ի լերանց
վրայ, ուր որ ուրիշ հիւանդներ ալ իրեն օգնութեան
կը սպասէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Վարանգասոր ճամբորդութիւն մը:

Բժիշկն երթալուն պէս աս միայնակ տան խաթու-
նը գետնախնձորի ապուր մ'եփեց իր միւս տղուն համար՝
որ առողջ, վառվռուն ու գարնան պէս գեղեցիկ տղայ
մըն էր. մանուկն աս պարզ բայց իրեն համար սքանչելի
կերակուրը մեծ ախորժակով խմելէն ետքը՝ մայրն իրեն
համար սեղանի վրայ քանի մը խաղալիքներ դրաւ, ու
ըսաւ Թէ ես շատ յոգնած եմ, պէտք է որ քիչ մը հանգ-
չիմ. պատուիրեց նաեւ որ իրեն հանգչելու ատենն եղ-
բօրը վրայ քիչ մը մտադիր ըլլայ ու անոր լացած կամ
բան մ'ուղած ատենը՝ զինքն արթնցնէ: Տղան այսպիսի
կարեւոր դործք մ'իրեն յանձնուելուն վրայ ուրախացած՝
խոստացաւ որ աղէկ մտադրութիւն կ'ընէ ու ըսուած-
ները տեղն ի տեղը կը կատարէ: Ասկէ ետքը յոգնած
մայրը անկողնոյն մէջ մտաւ, ու ջերմեռանդ աղօթքով
իր հիւանդ տղան երկնից պաշտպանութեան յանձնե-
լէն ետեւ աշուրները դոցեց: Առողջարար ու զօրացուցիչ
քուն մ'առնելէն ետքը աշուրները բացաւ, երբոր արե-
գակը ձմերուան կարճ ընթացքն արդէն կատարած էր:

Սօրն՝ իր հնազանդ ու հսկող որդւոյն առջի բրած
հարցումը գեղին վրայ էր, եւ երբոր տղան իրեն իմա-
ցուց Թէ գեղագիրն առնող գեղացին դեռ հասած չէ,

Հոգերու մէջ ինկած աշուրներն անմիջապէս Հիւանդ մանկան վրայ դարձուց, որն որնոյն ատեն արթըննալով ճանչցաւ իր մայրն ու ժպտելու սկսաւ:

Յառաջուան պայծառ օդը բոլորովին փոխուած էր, Հիւսիսային սուր հով մը ձեան կոյտերը վար կը դլտորէր: Խեղճ մայրը մեծ անհամբերութեամբ կը սպասէր իր որդւոյն դեղին, ու մերձաւոր դեղին եկեղեցւոյն ժամացոյցն 9 զարնելէն ետքը մէյմ'ալ գրսէն բոժոժներու կամ զանգակիկներու ձայն մը լսուեցաւ: Յատկեց կինն իր աթոռէն, վազեց դուռը բացաւ, ու մէկէն գեղացի կնիկը տեսնելով՝ սաստիկ ուրախանալու սկսաւ. բայց իրեն մեծ զարմանք եկաւ, երբոր կնիկը բալսիրէն վար իջնալուն պէս՝ ծառան բալսիրը վազցրնելով ելաւ գնաց. եւ որովհետեւ ան զուարթերես կինն ալ բոլորովին դեղնեցած ու շունչը կտրած էր, անոր համար Հիւանդ տղուն մայրը չկրցաւ մէկէն իր դեղը հարցընել, ու զինքը ներս հրամցրնելով աղաչեց որ դուինն եկածը պատմէ:

Ղեղացին ներս մտաւ ու աթոռի մը վրայ նստած ատեն ձեռքերն իրարու կցած աղաղակելու սկսաւ. «Փա՛ռք Աստուծոյ, որ զիս ողջ առողջ հոս հասուց», ետքը տղուն մօրը դառնալով, որ միշտ այլայլած սրտով մը իրեն կընայէր, ըսաւ. «Աս գիշեր չեմ կրնար քու խուցղթօղուլ, կը յուսամ որ դուն ալ քու բարեկամութեամբ կը շնորհես ինծի որ հոս աթոռի մը վրայ առաւօտը ծագելուն սպասեմ: Ա՛հ, ինչ օդ. Հիւսիսային հովն անտառին մէջ կառաց ճամբան ձիւնով անանկ ծածկած է որ կառք բանիլն անկարելի է: Եւ որովհետեւ քաղաքն ընելու գործքերուս ժամանակն անցած էր, անոր համար քանզի երթալու միտքս փոխեցի, մօտաւոր դիւր մը դարձայ, բայց խելքս միտքս տղուն դեղին վրան ըլլալով, հրամայեցի ծառային, որ ձիւրէս մէկը համետէ ու փորձէ որ արդեօք ձիավարելով չիկրնար դեղը հոգալ: Մանչը խոստացաւ որ ձեռքէն

եկածը կ'ընէ, ու քաջասրտութեամբ մը ձեան կոյտերուն մէջէն ճամբայ ելաւ, եւ գիշերը՝ տեսնելու բան էր, խաթուն, մեռելի դռնով, բոլորովին մարդու կերպարանքէ դուրս, բան մը չկրնալով ընել՝ ետ դարձաւ. խեղճն անանկ աշխատած, անանկ յոգնած էր, որ շիտակը ցաւեցայ իր վրայ. դաւաթ մը գինիով զօրանալէն ու քիչ մը հոգի առնելէն ետքը, պատմեց թէ ինչպէս նոյն իսկ խղճմտանքի պարտաւորութեամբ աշխատեր է ան ահագին ձեան կոյտերուն մէջէն իրեն ճամբայ բանալու: Քանի մ'անօգուտ փորձերէն ետքը, իրեն պատմածին համաձայն, ձիուն հետ ձիւնով ծածկուած փոսի մը մէջ կ'իյնայ, ուսկից կը կարծէր թէ ալ փրկուելէք չունի: Ասկէ ազատելու համար ըրած ամէն մէկ ջանքն իրեն աւելի եւս վտանգ կը բերէր. մէկէն ձին մօտաւոր անտառէն դայլերու հաջիւն կը լսէ, երկիւղը նոր զօրութիւն կու տայ անասնոյն ու իր վրայ նստող ծառայով փոսէն դուրս կը ցատկէ: Ծառան աս դժբախտութեանէ ետքը վհատած ետ դարձաւ, ու անասունը քիչ մը հանգչելէն ետքը՝ իմ տեղս դառնալու համար ճամբայ ելայ. բայց դայլերու ոռնալու ձայները, որոնք անդին սողին ու երբեմն ալ մեղմէ հազիւ քսան քայլ հեռաւորութեամբ կը լսուէին, այնպիսի զարհուրանք մը վրաս բերին, որ հազիւ ինքզինքս քու տընակդ նետեցի. հիմակ ահաւասիկ հոս եմ, փառք Աստուծոյ, որ այսպիսի զարհուրելի գիշերուան մը մէջ իր պաշտպանութիւնը չզլացաւ ինծի»:

«Բայց դեղը, ո՞հ Աստուած, դեղը»:

«Այլ աղը առտու հոս կ'ըլլայ», առանկ մխիթարելու սկսաւ գեղացի կինը՝ տխուր մայրը. «Ալ հիմայ չիձիւնէր, առտու կանուխ ճամբաները կը բացուին, գեղադիրն անմիջապէս գեղարարին կը տարուի ու դեղը հոս կ'ըլլայ. անանկ ապահով եղիր ասոր վրայ՝ ինչպէս որ ես ապահով եմ, Աստուծոյ շնորհակալութեամբ, որ հիմայ քու տունդ եմ»:

Աս միսիթարական խօսքերով խեղճ մայրը քիչ մը հանդարտած, իր սովորական զբաղմանը, այսինքն՝ մանելու սկսաւ. եւ որովհետեւ աս միջոցիս տղան խաղաղ քնոյ մէջ էր, անոր համար սկսաւ կարծել որ տենդը փոխանակ սաստկանալու դուցէ մէյ մ'ալ չիբռներ:

Երբոր ասանկ երկու խաթուհներն իրարու հետ կը խօսէին, ու հիւանդին մայրը սրտանց ցաւակից կ'ըլլար իր մանկութեանը բարեկամին կրածներուն, մէյ մ'ալ տղան անկողնոյն մէջ շարժում մ'ընելով ցաւալից աղաղակներ հանելու սկսաւ:

Մօրը երեսին գոյնը նետելով ձեռքի գործքը մէկդի թողուց, վազեց անկողնոյն քով ու տղան գիրկն առաւ: Հրացայտ ջերմութեան մէջ ինկած էր մանուկը, ու մօրը գիրկն անանկ շարժումներ, անանկ ձեւեր կ'ընէր՝ որ կարծես թէ փորը իժ մտած ըլլայ:

Խորին ցաւերով նորէն անկողին դրաւ տղան, որն որ իր ծնկանը վրայ ամենեւին չէր կրնար հանդիստ գտնել, ու սկսաւ, յառաջուան պէս՝ թաց լաթերը գործածել, որոնցմէ ամենեւին օգուտ մը չէր տեսնուեր. տաքութիւնն ամէն մէկ րոպէ աճելու վրայ էր եւ տղուն անհանգստութիւնն ու չարչարանքներն երթալով կ'աւելնային: Ժամը 11ին մօտիկնալու սկսաւ ու յայտնապէս տեսնուեցաւ ան վտանգաւոր ժամուն մերձե՛նալը, զորն որ արդէն բժիշկն ըսած էր ու ապստարած էր որ միտ գրուի:

“Ո՛հ, խաթուհը սա դեղը բերած ըլլար,” : Մեծ ցաւով ստեպ դեղը կը մտածէր, ու բժշկին ան խօսքը, թէ աս ատեն տղուն կեանքը դեղին կաթիլներէն կախուած է՝ մոգէն չէր հեռանար ու դանակի մը պէս իրեն մայրական սիրով լի սիրտը կտոր կտոր կ'ընէր:

“Ո՛հ, սրչափ ետեւէս, ինկեր է դժբախտութիւնը, պոռաց խեղճը հառաչելով մը. “Չոնէ առտու ես անձամբ դեղարարին դացած ըլլայի,” : Բայց մէկէն մեծա՛սիրտ պատրաստականութեամբ մը հարցուց ինք իրեն.

“Ինչո՞ւ. դեռ հիմակ ալ կարողութիւն չունիմ ա- սիկայ ընելու”:

Քաջասիրտ մայրն ասոր վրայ բոպէ մը մտածելով, գրպանը խօթեց դեղագիրը, զորն որ դեղացին նորէն ի- րեն բերելով սեղանին վրայ դրած էր, խոհանոցէն կա- ցին մ'ալ առնելով, իմացուց իր մանկութեանը բարե- կամին թէ ինք միտքը դրած է անձամբ դեղարարին եր- թալու եւ շուտով մը դեղը բերելու. “Այսպէս պարապ հոս կենալ ու մանկիկն՝ որ գուցէ կրնայ առողջանալ, ասանկ առանց օգնութեան տենդի ջերմութեան զոհ ընել ինծի անկարելի է, կ'ըսէր”, ու արցունքն աչ- քէն կը վաղէր:

“Ի՞նչ եղար կնիկ, աս մէկէն խելքդ ի՞նչ եկաւ, կ'ը- սէր բարեկամ կիներ, աս ի՞նչ քաջասրտութիւն ստա- ցար որ այսպիսի գիշեր մը, որուն մէջ չորս դիէն արիւն- ռուշտ գայլերու ոռնալը կը լսուի, անմարդի անտառնե- րու մէջէն ճամբայ կ'ելլես”:

“Աստուծոյ ու իր ողորմութեանը վրայ վստահացած եմ”, պատասխանեց մահուան վտանգով ճամբորդու- թիւն ընել ուզող մայրը. ու շատ աղաչանքներով յան- ձնեց մանուկն իր բարեկամին, որն որ զինքն աս բանէս արգելելու համար ըսածներն անպտուղ տեսնելով՝ վեր- ջապէս լռած էր: Խղճմտանքով խոստացաւ, որ մինչեւ որ մայրը ետ դառնայ տղուն թաց լաթերը միօրինակ կը փոխէ, ու վերջապէս անգամ մ'ալ փորձեց իր բարեկամին միտքը դրածն, որն որ իրեն անըմբռնելի բան կ'երեւար՝ արգելել, եւ ըսաւ թէ իր յանդգնութեամբը զԱստուծոյ կը փորձէ: “Մտածէ որ, կ'ըսէր, տղադ Աս- տուծոյ ձեռքն է. ինչ որ ըլլայ նէ, Աստուծոյ կամքը պիտի կատարուի”:

“Ինչպէս որ տղան, նոյնպէս ես ալ Աստուծոյ պաշտ- պանութեանը տակն եմ”, պատասխանեց խոհեմ մայրը: “Աստուծոյ պաշտպանութեանն անարժան կ'ըլ- լայի, երբոր վատութեամբ ու թուլութեամբ խեղճ

տղուն դեղը Հոգայի, որն որ տենդի բոցերու մէջ կը սպառի. օգնելու միջոց գիտնալն ու չգործածելն՝ Աստուծոյ գթութեանը դէմ մեղանշել է: Աս ճամբորդութիւնն ես իբրեւ պարտք կը համարիմ ինծի, անոր համար զիս մ'արգելուր,, : Աս խօսքերն անանկ որոշիչ եղանակաւ մը զրուցեց, որ գեղացին չէ թէ միայն բան մը չկրցաւ ըսել, այլ նաեւ աս գործքս Աստուծոյ մասնաւոր ազդեցութիւն մը համարելով, այսպիսի մեծատրտութեան մ'առջեւ խոնարհեցաւ: Մեծ զարմանքով կը նայէր աս քաջասիրտ մօր, որն որ աս միջոցիս սատարիկ ցրտոյն պատճառաւ բրդեղէն լաթ մը գլուխը փաթթեց, պղտիկ կանթեղ մը վառեց, որպէս զի՝ լուսնոյ լոյսը չթափանցող անտառներու մէջ, կարող ըլլայ հետը լոյս մ'ունենալ, կացին մ'ալ խոթեց իր գօտոյն մէջ որպէս զի հարկաւոր եղած ժամանակն ինքզինքը պաշտպանէ:

Քաջասիրտ կիսն աս եղանակաւ առանկ վտանգաւոր ճամբորդութեան մը պատրաստուելէն ետեւ իրեն որդւոցը անկողնոյն քով գնաց, երկուքին քովն ալ ջերմեռանդ «Հայր մեր», մ'ըսաւ ու իր բարեկամին ընկերութեամբ դուռն ելաւ: Հոս տուաւ իր սիրոյ հրաժարականն իր բարեկամին ու մեծ աղաչանքով իր հիւանդ տղան նորէն իրեն յանձնեց ու բաժնուեցաւ իր արտասուաց մէջ ընկղմած բարեկամէն, ու սառնապատ, ձիւնապատ ու մեռելի պէս լուռ անտառներուն եւ լեռներուն իր սրտին վրայ ազդած երկիւղին յաղթելով՝ ճամբան յառաջ կը տանէր: Չեռնամած, ու նեղութեամբ ու հոգերով լեցուն գեղացւոյն աչքերն իր մանկութեանը խաղակցին հետոցը վրայ մնաց, սկսաւ աղաչել Աստուծոյ որ այսպիսի խաժատիչ ցուրտ ու սարսափելի ձմերուան գիշերուան մը մէջ՝ իր որդւոցը սիրոյն համար ինքզինքը զոհող մօր մը վրայէն իր գթութեան աչքերը չվերցրնէ:

Գայլեր :

ԼԵՐԲՈՐ աս քաջ դիւցազն կինը ձիւներուն մէջէն անտառ մտաւ, որուն մէջ հովը չորս կողմանէ փշելով տեսակ տեսակ խշրտոցներ կը հանէր, վրան դողալ մ'եկաւ, բայց իր Աստուծոյ ունեցած վստահութիւնը ժայռի պէս հաստատուն էր, որով բովանդակ վախին ու սարսափին յաղթեց : — Չորի մէջ մինակուկ տեղ մը շինուած ջրաղացքի մը հասնելով՝ անոր քով կեցաւ ու սկսաւ մտածել : Խորին լուծիւն մ'իր բոլորաիբր պատած էր, ո՛չ ջրի խողխոջանք կար եւ ո՛չ ալ ջրաղացքին անիւր կը դառնար : Ամէն բան սառոյց դարձած էր :

Վիչ մ'ատեն մտածեւէն ետքը, թողուց ձորին մէջի ճամբան, որուն համար իր բարեկամը՝ բոլոր ձիւնով ծածկուած ու անգնալի է կ'ըսէր, ու դողդոջուն սրտով մը անտառին մէջի նեղ ճամբէն սկսաւ երթալ, ուր ծառերը հովին սաստկութեան տակ մէկ դի մէկալ դի ծռելով՝ հողեվարքի մէջ եղող մարդու մը հեւալուն ու հեծելուն նման ձայներ կը հանէին :

Սարդս կամաց կամաց ամէն սարսափելի բաներու ալ կը վարժի. այսպէս եղաւ նաեւ ասանկ ուշ ատեն ճամբայ ելող ճանապարհորդին ալ : Աւեր լերան վրայ հասնելով, ուր որ ճամբան ալ այնչափ խիստ թփերէ ծածկուած չէր, սաստկաշունչ հովին դէմ պատերազմելով՝ թէպէտ ծանրաքայլ՝ սակայն արիութեամբ մը յառաջ կ'երթար : Սառուցեալ ձիւները, զորոնք հովը ծառերուն ու թփերուն վրայէն վար կը նետէր, կամաց կամաց իր կօշիկները լեցուցին : Ամէն բան աչքն առած՝ մայրական սիրոյ փութով մը մղուած լեռնադաշտ մը հասաւ, ուր որ խիտ անտառէն զատուած երկու առանձին ծառեր կային, ու իմացաւ քաջը որ արդէն ճամբուն կէսն առած է : Հոս մեծ շունչեր առնելով կեցաւ ու յանկարծ այտերն ոտքին տակ եղած ձեան

պէս ճերմկեցան ու ծնկուքներն ալ զինքն յառաջ երթալու չէին թողուր: Լուսնոյ լուսով ըստ ամենայնի իր առջին՝ դեռ նոր կոխուած հետքեր տեսաւ. կրնար ինք զինք հանդարտեցընել՝ մտածելով որ աս հետքերը որսի շանց հետքեր ըլլան, եթէ հայրը որսորդ ըլլալով շատ անգամ ասանկ հետքերու նշաններ իրեն ցուցուցած ու մեկնած չ'ըլլար: Պաղ քրտինք մը գլխէն մինչեւ ոտքն իջաւ, իմանալով որ քիչ մը յառաջ անկէ շատ դայլեր անցած են: Եւ որովհետեւ աս արիւնուռչտ հիւրերն հաւանականաբար իրենց որսին ելած էին, անոր համար նոյնպէս հաւանականաբար պէտք էր որ նոյն գիշերը նորէն իրենց տեղը դառնային:

Քաջասիրտ կնիկը չյուսահատեցաւ ու աս սարսափելի տեղեկութենէ ետեւ ալ իր ընթացքը չփոխեց. մանաւանդ քանի մը քայլ յառաջանալով փոքր մխիթարութիւն մ'ալ գտաւ. մարդու ոտից հետքեր ալ տեսնուեցան հոս ձեան վրայ, ու պէտք էր որ քանի մը բոպէ յառաջ հսնկից մարդիկ անցած ըլլային, որոնք անշուշտ՝ լուսնոյ լոյսն իրենց օգնական առած դայլերու ետեւէ ինկող որսորդներ եղած պիտ'որ ըլլային, ապա թէ ոչ այսպիսի ուշ ատեն զարհուրելի ձիւներով ու սառնոյցներով լեցուն անտառներուն մէջ ուրիշ ո՞վ կըրնար ըլլալ: Ան մտածմունքը՝ թէ աս ահրելի գիշերուան սարսափներուն մէջ իրեն մօտ մարդիկ կը գտնուին, նոր հոգի տուաւ իրեն. սակայն հետքն երթալով կը գոցուէր, որովհետեւ՝ որչափ որ ինք վար կ'իջնար այնչափ ալ բարձր տեղերէն ձիւներ իջնալով ճամբան աներեւոյթ կ'ընէին: Շատ անգամ ձիւնը մինչեւ ծունկուքները կը հասնէր ու իր յոգնած ոտքերը միշտ ծանր յառաջ կ'երթային, երբոր վերջապէս Մեծ փողոցին հասաւ որն որ ազատ ու բնդարձակ ճամբայ մըն էր. հոս լսեց նաեւ քաղքին ժամուն մէկ զարնելը:

Տաք բոպէ ետքը յոգնած կինն իր ճամբորդութեանը նպատակին՝ դեղարարին խանութը հասաւ:

Գուռն երկայն ատեն զարնելու ստիպուեցաւ, մինչեւ որ դեղարարը քունէն արթնցաւ ու գուռը բանալով զինք ներս առաւ։ Երիտասարդ դեղարարն իսկզբան սկսաւ քթին տակէն արտնջել ու երեսը դարձրնել, ըսելով թէ զիշեր ատեն մարդն ասանկ անհանգիստ կ'ընեն։ Բայց վերջէն խաղաղցաւ ու հանգարտեցաւ, երբոր իմացաւ թէ ինչ բանի համար հոս եկած է աս բարի մայրը, եւ թէ ինչպէս՝ մանաւանդ աս զարհուրելի զիշերուան ատեն յանդգներ ու անտառներու մէջէն ճամբայ ելեր է։ Շուտով մը կրակ վառեց ու ներս հրամցուց ձիւնով ու տառոյցով ծածկուած կիներ, որ զայ իր պաղ անդամները տաքցրնէ։ Մեծ սիրով յանձն առաւ յոգնած կիներ աս բարեկամական հրաւերն, ու երբոր դեղարարն իմացաւ թէ աս կինը նոյն գժուարին ու վտանգալից ճամբան նոյն զիշերը նորէն պիտի ընէ, այսպիսի արտաքոյ կարգի մայրական սէրէ մը շարժած ու այսպիսի արիւն թեան վրայ զարմանքէն յափշտակուած, իրեն ախորժաֆամ ու զօրացուցիչ ըմպելիք մը պատրաստեց, որն որ խոնջելոյն մեծ արծարծում ու նոր կենդանութիւն մը տուաւ։ Աինն իր առջին գրուած գաւաթը խմելէն ու ըմբոցնելէն ետեւ դեղարարը մութ կարմիր նիւթով մը լեցուն պղտիկ շիշ մը տուաւ ձեռքը։ Մեծ ուրախութեամբ շնորհակալ կ'ըլլար Աստուծոյ, որ վերջապէս կրցաւ աս առողջացուցիչ կաթիլները ձեռք ձգել։ Նոյնպէս դեղարարին ալ շնորհակալ կ'ըլլար որ ասանկ բարեկամութիւն ցուցուց ու անկեղծ բարեկամութեամբ մ'անոր ձեռքը թօթուելով, հոգերու մէջ ընկզմած սրտով նորէն գէպ ի տուն ճամբայ ելաւ։

Ժամը երկուքն անցած էր, երբոր քաջասիրտ կինը Մեծ փողոցը թողլով նորէն անտառին նեղ ճամբան մտաւ։ Պաղութեան աստիճանը նոյն էր, սակայն հովը դադրած էր, երկինքն որ քիչ մը յառաջ ամպերով ծածկուած էր, հիմակ պայծառ ու անթիւ շողշողուն աստղներով զարդարուած էր։ Արդէն անտառին լու-

Թեանն ու միայնութեանը վարժած ըլլալով՝ ամենեւին վտանգ մը չէր մտածեր զիշեր ատեն լուսնոյ լուսովը ճամբայ ընող աս ճանապարհորդը. սակայն միտքէն չէր հեռանար իր էրկանը յիշատակը, որ Գաղղիայի արծուէրօշներու տակ պատերազմէ պատերազմ՝ կը մտնէր, որոնք, լրագիրներու ըսածին համեմատ, ամենասուտիկ արիւնհասեղ պատերազմներ էին։ Արդէն երեք ամիս կար որ իրմէ ամենեւին նամակ մ'առած չունէր, անոր համար ալ ստոյգ չէր գիտէր թէ արդեօք իրօք իր գնդին մէջն էր, թէ վերք մ'առած հիւանդանոցի մը մէջ կը գտնուէր, չէ նէ արդէն փոսերու մէջ նետուած ու բանը լմընցած էր։ Այսպիսի սոսկալի փոսեր կը գտնուին պատերազմական դաշտերու վրայ, ուր որ բարեկամ ու թշնամի իրարու վրայ նետուած կը դիզուին։ Եթէ վերջի ենթադրութիւնն ստոյգ էր նէ ի՞նչ պիտի ըլլային ինքն ու իր տղաքը։

Ինչպէս առանց օգնութեան ամէն մարդէ թողուած պիտի գտնուէր ինքն աշխարհքիս մէջ, ուր որ պատերազմի որոտումներն՝ ամենուն սիրտը հոգերով ու երկիւղիւ լեցընելով չորս գին կը գոռային։

Երկանը մահուընէ ետեւ իրենն ու իր որդւոյն ինչ ըլլալուն մտածմունքը մէկէն ջերման հիւանդութեան մէջ ինկած իր պզտի սիրելին իր միտքը բերաւ, ու սիրտը նորէն նեղութեամբ ու հոգերով լեցուելով ձիւնածածկ ճամբուն վրայէն աւելի եւս փութալու սկսաւ, տարակուսելով թէ արդեօք աս առողջարար կաթիլներով տունն ու չպիտի չհասնի։ Այսպիսի մտածմունքներով նորէն լեռնադաշտն հասաւ, ուր որ յանկարծ միտքն ինկաւ թէ հիմակ նորէն պէտք է որ ան զարհուրելի տեղէն անցնի, ուր որ գայլերու հետքերը նշմարած էր։ Աս սարսափն աւելի եւս մեծցաւ, երբոր խոր ձորի մէջ եղած գեղէ ձիւներու եւ անտառին պատճառաւ նուազ լսող շան հաջելու ձայներ լսեց. աս աղաղակներն ստէպ ու կատաղի եղանակաւ մը կը հնչէին։ Ան կարծիքով որ

վարը գեղի մէջ գայլերը պահապան շներուն մերձեցեր են, սիրտը դողի մէջ՝ կ'ուզէր արագ քայլերով իր առջեւ ընդարձակ ու վտանգալից դաշտն անցնիլ։ Չեան սպիտակութենէն ու լուսնոյ լուսէն բոլոր հեռաւոր առարկաները կը տեսնուէին, սկսան երեւալ նաեւ ան ծառերն՝ որոնց քով ինք գայլերու հետքը տեսած էր եւ որոնք որ ան ընդարձակ դաշտին մէջ տեսութեան միակ առարկաներն էին։ Աս իր տունը դարձող քաջ կնիկը յառաջ չդացած մէյմը կեցաւ, ու քանի մը ընդհատ քննիչ հայեցումով մը ասդին անդին գննեց, որ չ'ըլլայ թէ ճամբան շփոթի. աղէկ մը քննելէն ետքը այլ-այլած կենդանւոյ մը պէս սկսաւ դէպ ի ան երկու ծառերն արտորալ, որոնք դրեթէ հազար քայլէ աւելի հեռու էին իրմէ։ Հոս հասնելուն պէս ծառերուն սառնապատ ոստերուն կռթնեցաւ ու կեցաւ, որովհետեւ սաստիկ վազելէն դրեթէ շունչը բոլորովին կտրած էր։

Աս արտաքոյ կարգի քաջութեան տէր եղող կնիկը նորէն քաջասրտութեամբ մ'ինքզինքը ժողվեց ու անդին ասդին նայելով, քիչ մը հանգչած ատենը աչուրներն իր անցնելու տեղերուն վրան մէյմը պտրտացուց, հոն ձիւնադաշտին վրայ սեւ սեւ շարժումներ երեւցան աչքին. երեւակայութիւն էր աս թէ իրօք վտանգ, որմէ որ մինչեւ հիմակ Աստուծոյ ողորմութեամբը զերծ մնացած էր։ Անկան երեսին գոյնը նետեց ու չէր կրնար աղէկ զանազանել. աղէկ մը տեսնելու համար աչուրները դողնոցովը սրբեց, նորէն չորս դին նայեցաւ ու իմացաւ յանկարծ վերահաս եղող զարհուրելի վտանգը. ինքզինքը հաստատուն բռնելու համար աղէկ մը ծառին կռթնեցաւ ու կացինը ձեռքն առնելով միտքը դրաւ որ այնչափ զօրութեամբ ինք զինքը պաշտպանէ՝ որչափ որ սիրելի որդւոյ մը սէրը բարի մօր կը շնորհէ։ Կանթեղն որուն մէջի ճրագը բաւական վառած էր, ծածկեց ան բրդեղէն լաթով՝ որն որ երկայն ատենէ վեր գլխէն վար ինկած էր. այսպիսի պատրաստութեամբ հոն կեցած

իր ցաւալից աչքերը դէպ ի ան աստղները վերցուց, որոնք երկնից կամարին վրայ հրճուելով իր վրայ կը շողային. անշուշտ լայց ջերմեռանդն աղօթք մը վերառաքեց Անոր, որուն հայրախնամ աչքերը վշտացեալներն ամենեւին իրենց առջեւէն չեն կորսնցըներ, թէպէտ մարդ սաստիկ փոթորիկէ մը հիւսիսային բեւեռին սառնապատ անապատը նետուած ըլլայ:

Աս միջոցիս՝ տեսնուած սեւ առարկաները մէկէն երկու բաժնուեցան ու տեսաւ սառուցեալ ծառերուն կոթընող կնիկը որ երկու մեծ գայլեր ձինսողաշտին վրայէն դէպ իրեն կը մերձենան: Աս յափշտակիչ անասնոց աչքերը կրակի պէս կը փայլէին, ու տնկուած պոչերով ըստ ամենայնի նոյն ճամբէն ետ կը դառնային՝ զորն որ մայրն իր քաղաք երթալու ատենն արդէն նշմարած էր, եւ որն որ կ'անցնէր ըստ ամենայնի նոյն ծառերուն առջեւէն՝ որոնց շուքին տակ աս վշտացեալ կինը կը կենար:

Կամոց կամոց գայլերն անցնելու սկսան ու դրեթէ բոլորովին մարած կինն ալ վտանգէն ազատած կը սեպէր ինքզինքը, երբոր յանկարծ գայլին մէկը դէպ ի ծառ դառնալով կեցաւ: Կատուի խարդախ շարժումներով կը մօտիկնար իր հետաքրքրութիւնը յագեցընելու ու տեսնելու թէ ծառին ոստերուն տակ ծածկուածն ինչ է: Աս մահուան վտանգի մէջ տատանող մօր՝ որն որ աս միջոցիս կաթիլները զգուշութեամբ իր զգեստին տակը պահեց, ջիզերը բոլորովին քաշուեցան, ու մատուրները կարծես թէ կացնոյն հետ կպան ու ան բոպէն՝ որ գայլը դուխը վեր վերցուցած ծանրաքայլ ընթացքով մը գալով ըստ ամենայնի ղէնքին բերնին տակն ինկած էր, քաջասիրտ կինը հսկայական զօրութեամբ մը կացինն իջեցուց ու գայլին դանգը երկու ճեղքեց, գայլը մահացու հարուածին տակ սոսկալի աղաղակ մըն է փրցուց, որն որ վերջէն անմիջապէս հեւալու փոխուեցաւ: Քաջասիրտ կնկան ոտքերուն առջին գազանը փռուեցաւ:

«Տէր Աստուած, գրուխա կը դառնայ, սիրտս կը խառնուի», պուռաց խեղճ մայրը, այնպիսի մեծ զօրութենէ մը սաստիկ տկարանալով: Ապցինը ձեռքէն ինկաւ ու դրեթէ գետինն իյնալու վրայ էր, երբոր տեսաւ թէ միւս գայլը որ իրմէ բաւական հեռու էր մեռած գայլին ձայնը լսած վազելով ետ կը դառնար. ինքզինքը անգամ մ'ալ ժողվեց, վասն զի իր տղուն փրկութիւնն ալ ասկէ կախուած էր, գետինը ծռեցաւ ու դեռ կացինը ձեռքը չառած, արդէն գայլն իր դիմացն հասած իր փարատիչ աղըսները կը ցուցնէր: Աինն իր վերջի զօրութիւնը մէկտեղ բերելով, մինչեւ հիմակ իր դողնոցին տակ պահած կանթեղը դուրս հանելով ըստ ամենայնի գազանին աչքերուն առջին բռնեց, որն որ իրեն տրուելու մահուան հարուածը արդէլէլ չկրցող մարդու մը պէս պաղլութեամբ մը կեցաւ:

Արդէն ծանօթ բան է որ գայլերը կրակէ կը վախնան. հոս ալ ասանկ եղաւ, որովհետեւ արդէն յարձակելու պատրաստ եղող գայլը, կանթեղէն իր աչքերուն վրայ լուսոյ քանի մը ճառագայթ իյնալուն պէս ետ քաշուեցաւ. երբեմն կը փորձէր մօտիկնալ անագորոյն թշնամին ու կարծես թէ աս զարհուրած մօրմէն միւս գայլին վրէժն առնուլ կ'ուզէր. կամացուկ մը ոտ առ ոտ յառաջ կու գար. կը հասնէր արիւնսարբու անասունն ան ծառին առջին, որուն տակն աս վշտացեալը կը կենար, բայց լոյսն իր աչքերը շօշափելուն պէս՝ գետինը կը խոնարհէր ու պոչը ձեան վրայ զարնելով համբերութեամբ մը ան բոպէին կը սպասէր, որն որ իր որսին վրան յարձակելու յարմար երեւայ իրեն:

Աս զարհուրելի բոպէները սաստիկ երկայն կու գային մահուան վախի մէջ նեղեալ մօր. բայց յանկարծ միտ դրաւ որ կանթեղի ճրագին լոյսն աղօտ կը վառի. նայուածքով մ'իմացաւ որ առ առաւելն քառորդէ մը ճրագը կը մարի: Մինչեւ հիմակ գայլն իրմէ հեռու բռնողը լուսոյ ճառագայթներն էին, ամե-

նայն ստուգութեամբ ու մահուան երկիւղիւ պէտք էր
ենթադրել որ ճրագը մարեւուն պէս գայն իրեն վրան
պիտի նետուէր ու զինք կտոր կտոր պիտի ընէր : Աս
խորհրդածութեանց ատեն կանթեղին ձեան վրայ նե-
տած ճառագայթներն երթալով կ'ամփոփուէին եւ
իրօք ալ ան բանն, որմէ որ վախ կար՝ եղաւ : Ճրագը
մարեցաւ : Ալ կորսուած կարծեց ինքզինք խեղճ մայրը .
վախէն աշուրները դարձած՝ ծիրանի գօտւոյն ամէն
դոյներն աչքին առջին փոփոխակի կը փայլէին, ծնկուր-
ները դողալու սկսան . վրան դող մը եկաւ, որ իր խելքը
վրայէն տարաւ ու աս խօսքերով թէ «Աստուած, ողորմէ
ինծի», ձեան վրայ ինկաւ փռուեցաւ : Հրային աչքերով
գայն իր որսին կը սպասէր ու իր խածաախչ աղբաները
կնոջ դողդոջուն անդամներուն խաթելու վրայ էր, երբ-
որ անդիէն մութ թփերուն մէջէն հրացանի մը լոյս
փայլեցաւ, որուն ձայնը բոլոր անտառին մէջ իր արձա-
գանդը տալով ձիւնադաշտին վրայէն անցաւ դնաց : Աս
հարուածն աղէկ հանդիպելով գայլը գետինը փռեց, ու
լուսինը նոյն ատեն ձեան ամպի տակէն ելլելով՝ իր լոյսն
ան զարհուրելի խմբին վրայ սփռեց՝ որն որ աս բարձր
դաշտին վրայ երկու ծառերուն տակ ժողոված էր : Չորս
կողմի ձիւնն արիւնով ներկուած ու երկու մեռեալ
գայլերու մէջ պառկած կնոջ կերպարանքն ան աստի-
ճանի դեղնցած էր՝ որ մարդ հարկաւ մեռած կը կարծէր :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

Անահնուէլի վերստին պետութիւն :

ԱՆՄԻՋԱՊԷՍ հրացանին հարուածէն ետքը, որն որ
գայլը գետինը փռեց, սառած ձեան վրայէն մարդու
վաղելու ձայն կը լսուէր . մօտիկցաւ ան մարդը, որն որ
վերջին նեղութեան ու հարկաւորութեան ատեն աղա-
տիչ դնդակն արձակած էր . իր հրացանը նորէն լեցույ
ու զգուշութեամբ ասդին անդին նայելով սկսաւ գէպ
ի ծառն յառաջ քալել, որպէս զի գետինն ինկած

յաւիշտակիչ անասունը տեսնէ ու իմանայ միանգամայն
թէ հոն անշարժ կեցածն ինչ է: Աս մարդը բարձրա-
հասակ էր, եւ իր երկայն ու ցողալից մօրուքն, իր վե-
րարկուն ու գլխարկը զինուորական կը ցուցնէին. հա-
սաւ մօտ ծառին քով, իր առջեւը ձեան վրայ լուսնոյն
տկար լուսովը կնոջ կերպարանք մը կը տեսնէր, որուն
քով երկու մեռած դայլեր կային: «Դ՛նչ գործքի հա-
մար ասանկ գիշեր ատեն աս դժբախտ կնիկն անտառ է
եկեր», : Ասանկ կ'ըսէր ինքիւրեն մարդը ու հրացանը ծա-
ռին կռթնցընելով ու ծնկան վրայ դալով՝ սկսաւ շօ-
շափել ու քննել թէ արդեօք դեռ կենդանի է կնիկը
չէ նե մեռած է. աւելի մեռած կ'երեւար, որովհետեւ
ո՛չ քունքին ո՛չ ձեռքին եւ ո՛չ ալ վզին զարկը կը զգա-
ցուէր:

«Դեղձը վախէն մեռեր է», բաւ մարդը մէյմը կաց-
նոյն ու մէյմը դայլին արիւնլուայ գանդին վրայ նայելով.
«Իր ղէնքն աղէկ գործածեր է, բայց տկար կնոջ մը հա-
մար երկու դայլ շատ է. այսպիսի զարհուրելի վտանգի
մը դէմ դնելը զօրաւոր մարդու մը գործք էր», : Երբոր
մարդուն ասանկ զինուորական կերպարանաց տակ ունե-
ցած գիւրազդած սիրան աս դժբախտ կնկան վրայ կը
ցաւեր ու ինքն իրեն խորհուրդ կը հարցընէր թէ հիմակ
ի՛նչ պէտք է ընել, որովհետեւ գին անօթի դայլերուն
ճարակ տալ չէր ուզեր, մէյ մ'ալ մարդու ձայն լսեց.
դլուխը դարձուց ու մէկէն դլուխը բանալով ողջունեց:
Աս ողջոյնն առնողը ծերունի մարդ մըն էր, որուն կեր-
պարանքն իսկ սէր ու յարգութիւն կ'ազդէր մարդուն
վրայ. աս ծերունին իր պաշտօնին համաձայն լուսարարին
ընկերութեամբը հոգեվարի մը՝ անոր բաղձանացը հա-
մաձայն՝ վերջին թոշակը տալէն կը դառնար: Նոյն ծե-
րունոյն ու իր ուղեցուցին տախքը հետքերն էին, որոնք
հիմակուան հոս մեռեալ կարծուողին միսիթարութիւն
մը տուած էին, իր առջի անգամուն աս բարձր դաշտէն
անցած ու դայլերու հետքէն սարսափած առնէ:

Աս կարգաւորն ստուգիւ ըստ սրտին Աստուծոյ մարդ մըն էր, ինչպէս ուսումնական գիտութեամբ նոյնպէս իր բարեպաշտ վարքովն երեւելի եղած էր, այնպէս որ նոյն իսկ անպիտան ու ամպարիշտ մարդիկ յարգութեան կը շարժէր: Հետեւելով աստուածային նախախնամութեան, որն որ թէպէտ աներեւոյթ սա- կայն միշտ ու ամէն տեղ գործունեայ է, ինքն ալ զա- մէնքն ու ամէն տեղ իր խնամքէն չէր զրկեր: Պարզ ու անպաճոյճ էր, խաղաղ ու լուռ, եւ Աստուծոյ քաջա- սիրտ ու արի զինուոր. միշտ լի էր խոնարհութեամբ ու երկնից համար հոգի վաստակելու ետեւէ. ամէն ողբերու ականջ կը դնէր, ամէն վիշտերու մխիթարութիւն կու տար ու մահկանացուի մը սրտին սեփհական եղող ամէն ցաւերու բաւասան կը մատուցանէր: Միշտ բարիք ընելու հնարադիւտ ու պատրաստակամ ըլլալով՝ եւ սրտին քաղցրութեամբն իր դժուարին վիճակին մէջ մի եւ նոյն ատեն շատ գործքեր կրնար տեսնել. իր զուարթ վարմունքը սփոփանք էր աղքատաց ու վշտացելոց. եւ իր ժողովրդապետութիւնը՝ որուն մէջ ինք իր պարտ- քերուն զբաղած էր, առ օրհնութեամբ լեցուած քա- հանային պաշտպանութեանը տակ խաղաղ քնոյ մէջ կը հանդչէր. որովհետեւ ամէնքը գիտէին թէ իրենց ժողովրդապետը կը հսկէ ու իրենց ամենուն համար կ'աղօթէ:

«Աս ի՞նչ եղեր է», հարցուց ծերունի քահանան մարդուն, որն որ նոյն ինքն ծերու կերպարանք մը ստա- ցած էր, որովհետեւ սառած եղեամբ, ինչպէս յառա- ջազոյն յիշեցինք, իր մազերուն ու մօրուքին ճերմակ գոյն մը տուած էր:

Մարդը պատմեց թէ երկայն հեռաւորութենէ ետքը նորէն թիւրա դարձած էր, եւ թէ կնոջն ու տղո- ցը սէրը զինք հայրենիքը մղած ըլլալով՝ մինչեւ որ իր տունը չհասնի չիկրնար հանգչիլ: Գայլերէն բոլորովին աներկիւղ, որոնց ոռնալը շատ անգամ լսած էր, ու

գիշերը բանի տեղ չդնելով անտառներուն մէջէն ան-
ցած էր ու աս բարձր ձիւնադաշտը հասած ատեն յան-
կարծ նոյն յափշտակիչ անասուններէն մէկն ըստ ամե-
նայնի երկու ծառերուն տակ տեսած ու մեծապէս զար-
մացած էր թէ ինչպէս գայլն ասանկ առանց շարժ-
ման հանդարտ կը կենայ, ու ձեան եւ լուսնկայի օգ-
նութեամբը հեռաւորութիւնն աղէկ մը չափած ու
արդէն քովը լեցուն եղող հրացանն ուղղելով մէկ հա-
րուածով մը զանիկա յանկարծ գետինը փռած էր:
«Քիչ չզարմացայ, ըսաւ մարդը պատմութիւնն յա-
ռաջ տանելով, երբոր հարուածը տալէս ետեւ հոս
գալով մէկ գայլ մը գտնելու տեղ երկու գայլ ու
անոնց քովն ալ աս կինը ձեան վրայ ինկած գտայ.
Թէ արդեօք ինչ առիթ եղած է աս դժբախտ կնիկն
ասանկ ուշ ատեն դէպ ի անտառ գալու ստիպողն, ան
միայն Աստուած գիտէ. աս միայն ստոյգ է, որ ինք
կացնով մը՝ որ հոս քովն է, աս յափշտակիչ անաս-
նոց դէմ ինքզինքը պաշտպանած ու գայլ մ'ալ գան-
դէն զարկած է: Անիկը վերք չունի, անշուշտ վախէն
մեռած պիտի ըլլայ»:

«Ո՛հ, խեղճը», ըսաւ կարգաւորը ու պաղ գետնին
վրայ պառկող կնկան ծռելով մարդուն օգնութեամբը
վեր վերցուց: Ողորմելի կնոջ ձեռքերը ձեան պէս պաղ
էին. բայց ան մեռելի կարծրութիւնը դեռ վրան չկար.
զինքը ծառին կռթնցուցին ու բռնեցին որ չկնայ ու
քահանան մեծ աշխատութեամբ բերանը բանալէն ետ-
քը մէջը քիչ մը գինի լեցուց ու ըսաւ միւսներուն որ
իրենք ալ ձիւնով կնոջ ձեռքերն ու քունքը շփեն,
յոյս տալով թէ կինը մեռած չէ, այլ ինքզինքը կոր-
սնցուցած է:

Առի՛նն որ քանի մը ըսպէէ վեր թանձր ամպերու
տակ ծածկուած էր, իր ծածկոյթը մերկանալով՝ աս
գործողութեան վրայ եղողներուն լուսաւորութիւն կու
տար: Մէյ մ'ալ ան մարդը, որն որ գայլն հրացանովը

զարկած էր, մեծ աղաղակաւ ետ ետ երթալու սկսաւ ու ձեռքերովն աչուքները շփելով, իրրեւ թէ կ'ուզէր աւելի եւս աղէկ տեսնել, կը պոռար, «Տէր Աստուած, օգնէ ինձի — իմ կինս է» :

Ժողովրդապետն ու լուսարարը զարմացած՝ մարդուն երեսէն վեր նայելու սկսան. մարդուն ձայնն իրենց ալ ծանօթ կ'երեւար ու երկուքն ալ միաբերան հարցուն «Գուն Ժապաւնն ես» :

Ո՛հ. այո՛, ես ան եմ», պոռաց մարդը, որն որ նոյն ատեն ծառին կռթնող կնկան պէս դեղնցած էր : «Ո՛հ. երանի թէ պատերազմի մէջ մեռած ըլլայի. աչքերս աս սրտառուչ վիշտը տեսնելու համար նորէն բացուեցան : — Ո՛հ. աղա՛քս, պէտք է որ մեռած ըլլան, չէնէ մայրը դիշեր ատեն ի՞նչպէս կրնար զիրենք առանձին թողուլ» :

Ժապաւլոյ, որ պատերազմներու մէջ հազար անգամ մահ տեսած ու հրացանի դնդակներն անձրեւի պէս տեղացած ատեն ինք անոնց մէջ աներկիւղ կեցած էր, հիմակ փոթորկի ատեն տատանող տկար ծառի մը պէս դողալու սկսաւ ու ձեռքերովն երեսը գոցելով դառն արցունքներ կը թափէր :

«Արի եղիւր, արի եղիւր, սիրելի բարեկամ», կ'ըսէր քահանան, զտառապետը մխիթարելով : Աստուծոյ սէրն ու ողորմութիւնը մեծ է. ձեր կենակիցն, որուն համար որ կու լաք, մեռած չէ, քանի մը մանրերկրորդէ երակներուն զարկերը կը կենդանանան» :

Ո՛հ, օգնեցէք, փրկեցէք, պոռաց Ժապաւլոյ, քահանային ոտքը ծնկի վրայ դալով. ու լուսարարը մարած կնիկը գետինը դնելու ատեն՝ երկիւղի եւ յուսոյ մէջ տատանող ամուսինը զինք բազկացը մէջ առաւ, քունքն ու երանկները կը շփէր, անոր դունատած բերնին մէջ տաք շունչ կու տար ու սրտի նեղութեամբն անանկ բարձր ձայնով մը զինքն յանուանէ կը կոչէր, որ կար-

ծես թէ գերեզմանի մէջէն մեռել մը կ'ուզէր յարուցանել: Արջապէս քահանային քանի մ'անգամ ալ գինի տալէն ետքը, մարած կնիկն աչքերը բացաւ, խորին հառաչանք մ'արձակեց շրթունքներէն ու քիչ մը խելքը վրան դալուն պէս սկսաւ զգեստներուն տակն ան առողջարար կաթիլներուն շիշը փնտռել, զորն որ իր հիւանդ տղուն համար հոն պահած էր: Զարմանալի եղանակաւ մ'իր գետինն իյնալովը շիշն ամենեւին չէր փնտրած. նայելէն ու տեսնելէն ետքը թէ շիշն անփնաս մնացած է, աչքերն իր բոլորտիքը դարձուց: Առջի նայուածքին իր էրկանը կերպարանքն ու անոր հաւատարմութեան նկարագիրն աչքին հանդիպեցաւ, որուն վրայ ամիսներով տեղեկութիւն մ'առած չունէր ու դժբախտ դէպքերու մէջ մեռած կարծելով՝ վրան լացած էր. կը տեսնէր հիմակ զանիկա որ ցաւերու եւ ուրախութեան մէջ զինք գրկած էր եւ գունատած ու պաղ ճակտին վերատեսութեան համբոյր մը կը մատուցանէր:

Ո՛հ, Աստուած, ի՛նչ զարմացում, ի՛նչ երջանկութիւն էր աս խեղճերուն: «Ժապաղոյ», պոռաց կիսն իր նոր ստացած կենացը բոլոր զօրութեամբն ու այնպիսի հաստատութեամբ իր ձեռքերն անոր վիզը փաթթեց, որ կարծես թէ կը վախնար որ չըլլայ թէ նորէն բաժնուի հեռանայ: — Ասանկ քանի մը ըրպէ յափշտակուածի մը պէս անշշունջ ու անմուռնչ կենալէն ետքը՝ նորէն ինքիւրեն դալով ոտք ելաւ ու կաթիլներուն շիշն էրկանը տուաւ. եւ ըստ կարելւոյն համառօտութեամբ մը պատմելէն ետքը, որ տղան մեռնելու վրայ է ու միայն աս շիշին մէջի նիւթովը կրնայ փրկուիլ, «Որպէս զի խեղճ տղան ազատի», կ'ըսէր կիսն, «ասանկ զարհուրելի դիշեր ատեն դեղարարին վազեցի, ո՛չ սառոյցէ ո՛չ ճամբաներուն ձիւնով ծածկուած ըլլալէն եւ ո՛չ ալ գայլերէ երկիւղ մ'ունեցայ. սակայն հիմակ շատ տկարացած եմ ու չեմ կրնար հարկաւոր եղածին չափ շուտով տուն հասնիլ. անոր համար կարճ ճամբէն առանց

Ժամանակ կորսնցընելու տուն փութա՛ ու տենդի տա-
քութենէ՛ տոչորող աղուն տասը կաթիլ տուր: Փութա՛,
փութա՛, ես ալ կրցածիս չափ շուտ ետեւէդ կը
հասնիմ, »:

Ժապաղոյ դուռը շարժելով ու երկու ձեռքերովն
աս աղնիւ մայրը գրկելով, գոչեց. «Դմ հիւանդ տղուս
օգնելու համար ասանկ դժուարին գործքի մը ձեռք
դարկեր ես, ես հիմակ զքեզ գիշեր ատեն ու ձեան մէջ
աս անտառին մէջ թողում: Քաւ լիցի, ասանկ բան
չեմ ըներ. չէ կնիկս, աս անկարելի է: Քեզի հետ մէկ-
տեղ տուն կ'երթանք եւ Աստուած որ մեր խեղճ աղան
մինչեւ հիմակ պահեց, նաեւ աս մէկ ժամու միջոցին
մէջ իր հայրագութ աչքերէն զինքը չիկորսնցըներ: —
«Շատ աղէկ խօսեցար,» ըսաւ ծերունի հոգւոց բժիշկը,
զորն որ մէկէն ծանչցաւ խաթունը՝ որն որ մինչեւ հիմակ
իր երկանը ներկայութեան միայն միտ դրած էր, ու
յարգութեամբ ձեռքը պաղաւ: «Անիկա, որն որ զքեզ
հոս ուղղեց,» ըսաւ բարեպաշտ քահանան, «ու իր պաշտ-
պանութիւնը ասանկ մահուան վերջի վտանդին մէջ
աղնիւ քաջատրտութեան չզլացաւ, Նոյնը նաեւ տունը
հիւանդ տղան իր սիրոյ վահանովը կը ծածկէ: Աստահ
եղիր Աստուծոյ վրայ ու մի վախնար. ուրիշ մայրերէն
աւելի քու պարտքդ կատարեցիր, սիրելի տիկին. անոր
համար ամէն բան Աստուծոյ կամացը յանձնենք, որուն
դէմ մարդուս պատերազմիլը փուճ բան է: Եկու՛ր, մենք
զքեզ կը տանինք, տունն հասնելէն ետքը, ամէն բան
մէկտեղ կ'ընենք ու հիւանդին առողջութեանն օգնե-
լու միջոցներն ի գործ կը դնենք:

«Դնչ կ'ուզէք,» կ'ըսէր կինը, երբոր կ'ուզէին անոր
թեւը մտնել ու տանիլ:

«Ա՛ռ զքեզ տուն տանիլ,» ըսաւ գթասիրտ
քահանան, կնոջ խօսքը կտրելով. մեծ սիրով մտաւ
կնոջ մէկ թեւն ու ժապաղոն ալ մէկալ թեւը մտած
սկսան ձիւներու վրայէն յառաջանալ: Աս տարեւոր

ծերունին իր հասակին տկարութիւնն ամենեւին չէր զգար, երբոր նեղելոյ օգնութեան հասնելու, սգացեալները մխիթարելու եւ մանաւանդ ուրիշը ազատելու ազնիւ ծառայութիւն կը տեսներ:

Գ Լ ՈՒՍ Զ.

Ո՛ր որ նեղութիւնը մեծ է, Աստուծոյ օգնութիւնը մերչ է:

ԽՈՐՈՒՆԿ ձիւներու մէջէն ըրած երկայն ճանապարհորդութիւնը, դայլերէն կրած երկիւղն ու վտանգը ու ասոնցմէ ետքը աս անակնունելի տեսութիւնը ժապաղոյն կնոջը վրայ անանկ ազդեցութիւն մ'ըրին որ մեծ դժուարութեամբ քիչ մը ճամբայ առնելէն ետքը ալ չկրցաւ յառաջ երթալ ու հառաչելով մ'ըսաւ. «Ստուգիւ, ալ չեմ կրնար յառաջ երթալ», եւ ինչպէս որ յառաջ իր երկանը աղաչած էր որ կաթիլներն առնէ տուն փութայ, ասանկ ալ հիմակ ձեռքերն իրտրու կցած երգունցներէնով անոր կ'աղաչէր ու ձեան վրայ նստելով կը հաստատէր թէ յօդուածները ջախջախածի պէս են, եւ թէ որչափ որ սաստիկ կը բաղձայ նէ ալ տուն հիւանդ տղուն ձեպելու՝ հարկ է որ հոս քիչ մը հանգչի:

«Պարապ է անկարելւոյն դէմ կռուին», ըսաւ կարգաւորը ժապաղոյն. «եւ որովհետեւ կինդ իր սեռին կարելի եղածէն հարիւրապատիկ աւելի գործած է դուն ալ Աստուծոյ համար իր կամքը կատարէ. քու վերարկուդ իրեն ձգէ, տկարութիւնը շատ չ'երթար կ'անցնի, եւ որպէս զի աս անատախ մէջ անօգնական չմնայ, ես լուսարարին հետ հոս կը կենամ, որն որ ինչպէս կը տեսնես, քովն արդէն հրացան մ'ունի», թէպէտ աս առաջարկութիւնը շնորհակալութեամբ ընդունուելու արժանի էր, սակայն ժապաղոյ չկրցաւ յանձն առնուլ. ասանկ սառեցուցիչ ցրտութեան ատեն իրեն պատուական եղող կնոջ կենացը վրայ կը վախճար՝ ա-

աւանց իր մանկանն օգնելու փոյթն ալ իր սրտէն հե-
ռացրնելու, ու չէր կրնար բաժնուիլ իր կնոջմէն, որն
որ դժուար շնչառութեամբ ու մեռելի պէս դեղընցած
իր առջեւը կը նստէր: Անոր համար կնոջն առաջարկեց
որ ինք անձամբ քիչ մը տեղ զինքը տանի. եւ որովհե-
տեւ աս խնդիրն ալ չ'ընդունուեցաւ եւ ամէն առա-
ջարկութիւններն ալ պարապի կ'երլէին, անոր համար
իր կնոջը չհաւանելուն միտ չդնելով զանիկա իր բազ-
կացը մէջ առաւ՝ ու առանց դժուարութիւն մը ցուցը-
նելու դաշտին վրայէն սկսաւ տանիլ:

Անիկն իր էրկանը իրեն ցուցրցած սիրոյն վրայ ու-
րախայած, արեան ընթացքը սկսաւ իր երակներուն
մէջ նսրէն իր երազ շարժումն առնուլ: Ան տենդի պէս
պաղ դողումը, որ բոլոր իր անդամները պաղեցուցած
ու անգործունեայ բրած էր, մեղմացաւ ու քառորդէ մը
ետքը տեսնելով որ ժապալոն արեան քրտինքի մէջ
մտած էր, «Զիս գետինը թող, հիմակ կրնամ երթալ»,
ըսաւ: Ժապալոյ խոզըան անոր խօջին միտ չէր ուղեր
դնել, բայց որովհետեւ կինը աղաչէին չէր դադրեր,
վերջապէս զիջաւ անոր կամացը: Իր էրկանը զօրաւոր
բազկացը կռթնած՝ սկսաւ ձիւներու վրայէն երթալ
ու ամէն մէկ լոպէ նոր զօրութիւն կ'առնէր. յօդուած-
ները նորէն իրենց գործունէութիւնն ստացան, անանկ
որ քահանան ու լուսարարը չէին կրնար իր ետեւէն
հասնիլ: Ո'րչափ որ աս խնամատ մայրը կը մերձենար ան
տեղւոյն, ուր որ հիւանդ տղան իրենց տնակին ձիւնա-
ծածկ յարկին տակ ցաւերու մէջ կը տանջուէր՝ այն-
չափ ալ սրտին հոգերը կը սաստկանային. սաստիկ
ծանրութիւն մը կը ճնշէր իր սիրտը, երբոր կը մտածէր
թէ արդեօք տղան մեռած պիտի գտնէ չէ՞նէ կենդանի:

Եւ որովհետեւ քահանան կը վախնար թէ չ'ըլլայ
որ աս սաստիկ փութալը մօր վնաս մը բերէ, որն որ
արդէն այնչափ բան քաշած էր, քանի մ'անգամ աղ-
գեց իրեն որ զգուշանայ, բայց միշտ աս պատասխանը

կ'առնէր թէ «Ո՛հ, վա՛րդապետ, չէք տեսներ՝ սաստիկ կամաց կ'երթանք», : Մայրն իր սրտի հոգերուն մէջ մտքովը միշտ իր հիւանդ տղուն քովն էր, եւ որովհետեւ արդէն ծանօթ է թէ մարդուս միտքը կայծակի շուտութիւնն ունի, բնականապէս կնիկն իր ոտիցը ճեպք տղուն օգնութեան հասնելու բաղձանքին համամատու թեամբ խղունջի ընթացք կը համարէր :

«Տղաս ի՜նչպէս է», . առ էր միշտ իր ներքին աղաղակն, երբոր վերջապէս վերջի զառիվայրն հասնելով, որուն անդիի կողմն էր իր տունը, վարի պատուհաններէն կանթեղին պրկւալը տեսաւ . սիրտը սաստիկ թնդալու սկսաւ, ու ինչպէս որ մագնէտը զերկաթն անդիմադրելի ու անարգել կերպով իրեն կը քաշէ, ասանկ ալ անոր մայրենի սիրոյնն պատակը զանիկա իրեն կը քաշէր . կը վազէր եւ կը բաղձար ուսոյր վրայ թեւեր ունենալ, որպէս զի ան խոնջեալ մարմինն օդին մէջէն տանէին : Յանկարծական շարժմամբ մը երկանը թեւէն սպրդելով հովի շուտութեամբ զառիվայրէն վար իջաւ . չլսեց ամենեւին անոնց ձայներն, որոնք իր ետեւէն կը պռռային ու ամէն մէկ ըոպէ կը կարծէին թէ չարաչար իյնալով մէկ դին պիտի մնասէ : Սակայն անվնաս վար հասնելով՝ տան մերձեցնալուն պէս դողդոջուն ձեռքերով դուռը զարնելու սկսաւ, ու երբոր իր մանկութեան բարեկամը տեսաւ, որն որ խղճմտանքով խոստացած էր գիշերը տղուն քով կենալու, մայրը անձկանօք մը պռռալու սկսաւ «Տղաս ո՞ղջ է — թէ —», հարցման միւս մասը իր շրթունքէն դուրս չկրցաւ ելլել : — «Ողջ է ու ազատած է», պատասխանեց ազնիւ կինը տառապեալ մայրը ողջունելով, ու ետքը ըսաւ, «Ո՛հ ինչ նեղացուցիչ մտմտունքներու մէջ չինկայ քեզի համար», . ու մտադրութեամբ դէպ ի անտառ նայելէն ետեւ խօսքը յառաջ տարաւ, «գայլերու ոռնալուն ձայնը մինչեւ հոս կը հասնէր, ու շիտակն ըսելով ես զքեզ կորսուած կը համարէի» :

«Աստուած զիս չթողուց», բաւ բարեպաշտ մայրը :
 «Ի՞նչ տղադ ալ», պատասխանեց գեղացին . «Եւ
 փնփռեց Աստուծոյ, ալ գեղի հարկաւորութիւն չունինք» :
 — «Ո՛հ, Տէր Աստուած, ինչպէս բարի ես», աղաղակեց
 մայրը : Նոյն իսկ դրան առջին այսչափ մխիթարութիւն
 ունենալէն ետեւ՝ շուտով մը իր բարեկամը մէկդի առ-
 նելով գէպ ի տղուն խուցը սկսաւ վազել :

Ի՛նչ տեսարան . . . : Տղան զորն որ մահացու հի-
 ւանդ թողուցած էր, գեղեցիկ պայծառ աչքերով ան-
 կողնոյն մէջ նստեր ու թէպէտ տկար, բայց բաւական
 զուարթ կերպարանքով իր մօրը հարմութեան պսա-
 կին հետ կը խաղար : Մայրը ցնծալից աղաղակներով
 ձեռքերն երկնցուցած գրկեց զանիկա ու սիրոյ համ-
 բոյրներով լեցուց տղուն դեռ գեղին երեսը : Գեղացին
 աս միջոցիս պատմեց թէ տղուն տենդը անցնելէն ետքը
 առողջարար քրտինք մ'եկաւ վրան, ու մէկէն անհաւա-
 տալի եղանակաւ մը բոլորովին աղէկի դառնալով իր
 մայրը կ'ուզէր . չկրցաւ զինքը եղանակաւ մ'անկողնոյն
 մէջ հանգարտ բռնել, ձեռքին եկածը տուաւ իրեն որ
 խաղայ, սակայն պարապ տեղ : Աւերջէն արկղ մը բա-
 նալով յիշեալ պսակը դասաւ ու տղուն ցուցնելով,
 երբոր տեսաւ թէ ասոր վրայ մեծ հաճութիւն կը ցու-
 ցնէ՝ իրեն ձեռքը տուաւ :

Աս միջոցիս ժապաւոն ալ ժողովրդապետին ընկե-
 րութեամբը ներս մտաւ : Աի ուրախութեամբ լսած էր
 գեղացի կնոջ վերջի խօսքերն ու Աստուծոյ մեծ շնոր-
 հակալութիւն ընելու պարտականութեան զգածմուն-
 քով ու յուսալով որ ալ տրտմելու բան մը չկայ՝ տղուն
 անկողնոյն քով մերձեցաւ, որն որ մօրն այնչափ աշ-
 խատութիւն տուած էր ու զանիկա անանկ քաջասիրտ
 զոհի մը ստիպած էր : Ժապաւոյ տղուն անմեղ աչքերը
 նայելով սիրտը սաստիկ շարժեցաւ . պսակը տղուն ձեռ-
 քէն առաւ ու իր պատուական կնոջը դուխը դրաւ ըսե-
 լով . «Աս պսակն՝ ինչպէս որ երբեմն հարմութեան

զարդ, անանկ ալ հիմակ զարդ ըլլայ մայրական սուրբ սիրոյ, զորն որ ազնուական քաջասրտութեամբ պահեցիր, :

Մտերմաբար ձեռք ձեռքի տուին երկու ամուսինք, նաեւ քահանան ալ մեծապէս ուրախացած որ ամէն դժբախտութեան վախերը բարեբախտաբար փարատեցան, ըսաւ. «Ո՛ր բարի մարդիկ, կարծեմ թէ աս դիշերս ալ ձեր մոգէն չ'ելլեր, որովհետեւ ձեր նկատմամբ ստուգիւ զարմանալի դիշեր, շնորհաց դիշեր մըն է ասիկա. յայտնապէս ստուգեցաւ ձեր վրայ ան խօսքը թէ Ուր որ նեղութիւնը մեծ է, Աստուծոյ օգնութիւնը մերձ է. եւ թէ որ ուրիշ անգամ մ'ալ ասանկ փորձանաց ժամեր ձեր դուռը զարնելու ըլլան, վստահ եղէք Անոր, որն որ զձեզ ձիւնածածկ դաշտին վրայ միացուց ու ձեր հիւանդ տղան առողջացուց եւ որն որ զքեզ, ժապաղոյ, ըստ ամենայնի նոյն ատեն տուն դառնալու ըրա՛ւ երբոր քու խաթունդ գայլերու աղրաններէն փրկուելու համար օգնութեան կարօտ էր. շնորհակալ եղէք Անոր, որ ամէն բան ասանկ խնամքով կարգադրեց ու ձեր սիրոյն մէջ հաստատուն մնացէք, :

Ժապաղոյ առողջացած տղուն անկողնոյն քով իր բարեսիրտ կիներ զրկեց ու քահանան ալ իր ձեռքերն անոնց գլուխը դնելով ըսաւ, «Նաղաղութիւն Տեառն եղիցի ընդ ձեզ,» :

Ժապաղոյ իր մէկալ տղան ալ ուզեց տեսնել ու հայրական համբոյրը տուաւ. աշխոյժ ու զուարթ տղան անմիջապէս իր հայրը ճանչցաւ, թէպէտ եւ տարիներով անէն հեռու եւ պատերազմներու մէջ էր : Իր վիզը պըլլուած՝ անոր ընչացքներուն երկայնութեանը վրայ կը զարմանար ու վերարկուին կոճակները բանալով, երբոր կուրծքը կախած պատուոյ խաչը տեսաւ՝ սկսաւ ծափ զարնելով մօրը ցուցնել. ինչպէս որ տղուն այտերն ուրախութենէ, անանկ ալ մօրը այտերը ազնիւ պարծանաց զգածմունքէ կարմրցան՝ երբոր իր երկանէն

տեղեկացաւ թէ առ խաչը կայօրը Այլաւի պատերազմէն ետքը՝ իրեն վրայէն հանելով իր ձեռքովն անոր տուած է: Հոս ծապալոյ զինուորական բորբոքմամբ մը ան պատերազմին զարհուրանքը հոն եզող ունինգրաց պատմեց: «Ծանր վիրաւորուած ու շատ արիւն կորսնցընելով տկարցած, ես ալ դիակներու մէջ պսակած էի, կ'ըսէր. արդէն բանս բուսած էր, կեանքէս բոլորովին յուսահատած էի ու միայն կայսեր պարտական էք, բայտաւ իր տղոյն ու կնոջը դառնալով, զիս ասանկ նորէն ձեր տանը մէջ տեսնելնիդ: Նափօլէոն զիս պատերազմի դաշտին մէջ գտաւ ու ինծի պատուոյ լեգէոնին խաչը տալէն ետեւ, հրամայեց որ զիս հիւանդանոց մը տանին: Թէ ինչպէս հոն տարուեցայ, անիկա չեմ դիտեր, որովհետեւ ունեցած տկարութիւնս խելքս գլխէս առած էր, բայց երբոր արթնացայ ու ինքիրենս եկայ՝ տաք անկողնոյ մէջ էի ու վերքերս փաթթուած էին: Քանի մը շաբաթ ետքը վերքերս բժշկուեցան. ձախ թեւս իր յառաջուան ունեցած գործունէութիւնը դրեթէ բոլորովին կորսնցուցած է, իսկ մատերուս երկուքը բոլորովին անշարժ մնացին: Ասանկ իբր անկարող զինուորապետ համարուեցայ փոքր թոշակով մը, որն որ մեզի շատ կրնայ օգնել: Զէնք կրելու վարժած ըլլալուս, հրացան մը գնեցի ու ճամբայ ինկայ տուն դառնալու. որչափ որ մեր լեւանց կը մօտենայի այնչափ ալ յաճախ դայլերու վրայ խօսակցութիւններ կը լսէի, անոր համար զէնքս պատրաստեցի, բայց առանց իմ կինս մեծ վտանգէ մը փրկելիքս գիտնալու»:

Ծապալոյին ասանկ խօսած տունն՝ առաւօտեան լոյսը պատուհաններու ապակիներէն ներս թափանցելու սկսաւ, ու մերձաւոր գեղէն Հրեշտակ Տեառնի զանգակին ձայնը լսուեցաւ: Հոգւոյ հովիւն ու բոլոր իր քովիները ծնկան վրայ դալով՝ երախտադէտ սրտով իրենց քրիստոնէական առաւօտեան ջերմեռանդութիւնը կատարեցին առ Աստուած:

Քահանան խոստանալէն ետեւ՝ որ երբեմն երբեմն իրենց այցելութեան կ'ելլէ՝ հիւանդ տղան օրհնելով մեկնեցաւ. նոյնպէս գեղացի կնիկն ալ, որն որ նոյն գեղին մէջ կը բնակէր՝ նորէն տեսութեան գալու խոստանալով բաժնուեցաւ: Հիւանդին մայրը մեծապէս շնորհակալ եղաւ աս կնոջ՝ իր տղան նոյն աղէտաւոր դիշերը պահպանելուն համար:

Ժապաղոյ երբոր իր կնոջը հետ առանձին մնաց, գրպանէն քսակ մը հանելով սեղանին վրայ դէզ մը ոսկի շարեց, ըսելով որ արդար վաստակ է. որովհետեւ ծանր վիրաւորուած թշնամի պաշտօնակալ մը զորն որ ինք հոգացած ու մինչեւ իր մահը թողուցած չէր, աս ստակն իբր վարձ իրեն տուած էր:

Ինչ նոր զարմանք տանտիկնոջ համար որ կենացը մէջ այսչափ ոսկի տեսած չունէր. աչքերուն չէր կրնար հաւատալ ու կ'ըսէր, պէտք է որ ասիէ ետեւ աղէկ ու բարեպաշտ քրիստոնեայ ըլլանք՝ Աստուծոյ մեղի ցուցըցած այսչափ բարութեանը շնորհակալութիւն մ'ընելու համար:

Երբոր ամիսներէ ետեւ արեւուն տաք ճառագայթները ձիւները հալեցուցին ու դէպ ի ծով ճամբորդութիւն բրած ծիծառներն ետ դառնալով իրենց բոյները դնելու սկսան, ամէն ծառերը, թփերն ու տունները չորս դին ոստերարձակելու, բողբոջելու ու ծաղկելու սկսան, Ժապաղոյ բարձր դաշտին վրայ վերոյիշեալ երկու ծառերուն քով յիշատակարան մը կանգնեց երկաթի թիթեղեայ յարկով մը: Աս յիշատակարանը կը ներկայացընէր իր կինը թէ ինչպէս առողջարար կաթիլներն իր զգեստուցը տակ կը պահէր՝ մէկ կողմանէ կացինով դայլին դէմ կռուելով:

Աիրակի ու տօն օրերն երբոր ուրիշները խաղերով ու զուարճութեան տեղեր երթալով կը զբօսնուին, Ժապաղոյ՝ իր կինն ու որդիքն առած շատ անգամ աս յիշատակարանը կ'ելլէր ու կը պատմէր տղոցը թէ

Հոս ինչ եղած է, ու իրենց հետ միաբան շնորհակալ կ'ըլլար Աստուծոյ, որ ասանկ զարմանալի եղանակաւ մը իր պաշտպանիչ զօրութիւնը ցուցուց :

Աս բարեպաշտ բնականիբը ժրութեամբ ու խնայուածութեամբ ցանկալի վիճակ մը ստացաւ, եւ որովհետեւ իրեն բոլոր երջանկութեան սկիզբը զԱստուած ճանչնալով, միշտ անոր շնորհակալութիւն բնեւէն չէր դադրեր, անոր համար Աստուած ալ իր օրհնութեամբը միշտ իրեն հետ եղաւ :

Մինչեւ աս օրս Ժիւրա լեռնէն անցնող ճանապարհորդն աս յիշատակարանը կը տեսնէ, ու հոնտեղաց ժողովուրդը մեր հոս պատմած պատմութիւնն իրեն կը պատմէ, [Թէ որ աս անձրեւներու եւ փոթորիկներու մէջ հնացած արձանին ինչ ըլլալը հարցընելու ըլլայ :

Ա Ն Ն Ա

Կ Ա Մ

ԹՅՈՒԱՌՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԿՐՕՆՔԻ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ա .

ՂՈՐՄԵԼԻ խեղճութեան օրեր էին Գաղղիայի մէջ այն յեղափոխութեան օրերը, երբ ընտանիք, կրթութիւն, ազնուականութիւն, անմեղութիւն ու ան ամէն անունները, որոնք մարդկան երջանկութիւն ու պատիւ կրնան բերել, յանցանք համարուած էին, ու անանկ յանցանք որ միայն դաճին տապարին տակ կրնային քառուիլ: Բոլոր Գաղղիայի մէջ չկար անանկ առանձին, անանկ միայնացեալ մէկ անկիւն մը՝ ուր որ ան առնետան ահն ու սարսափը հասած չըլար: Այսու ամենայնիւ այն պզտիկ աղջիկը, որուն պատմութիւնը պիտ'որ պատմենք, իր առաջին մանկութեան զուարթ խորհուրդներն ամենեւին չէր կորսնցուցած: Պզտիկուց ի վեր իմաստուն խնամքով հոգացուած ըլլալով, կարգաւորեալ ու չափաւոր աշխատութեամբ ու շատ շարժում ընելով միշտ առողջ կ'ապրէր: Ռոսի գղեակը, որուն մէջ աս աղջիկը՝ Գաղղիայի հարաւակողմը կը բնակէր, ամենէն մերձաւոր քաղքէն ալ բաւական հեռու ըլլալով, դիւրութեամբ իրմէ կը պահէին բոլոր երկրին մէջ անցնող դժբախտ դէպքերը: Հոն աս օրիորդն երջանիկ կեանք մը կ'անցընէր, բայց աս երջանկութիւնը, որ չափ մեծ ալ ըլլար՝ միշտ իբրեւ անցականն շոյլ մըն էր: Ըննա վերթոյեան գերմանացի հօր ու Գաղղիացի մօր դուստր ըլլալով, թէ բնական ու թէ բարոյական

կողմանէ առ երկու ազգերուն աղէկ յատկութիւնները
 ժառանգած ու իր վրայ միաւորած էր : Իր բաց ճակատն
 ու աշուրներուն համեստութիւնը որտի՛ն մաքրութիւնն
 ու անմեղութիւնը կը յայտնէին : Այստաւ էր՝ առանց
 թեթեւութեան , կրթութեան իրեն տուած ծանրու-
 թիւնը չափաւորուած էր մարդասիրութեամբ ու ան-
 կեղծ ընտանութեամբ , որն որ Գերմանացոյց սեփական
 է ու զանոնք ուրիշներուն կը սիրցնէ : Աննա մատաղ
 հասակին մէջ իր մայրն արդէն կորսնցուցած էր . բայց
 Աստուած անոր տեղ իբրեւ երկրորդ մայր մը տուած էր
 իրեն իր հօրաքոյրը՝ Քլայս տիկինը : Աս առաքինի տի-
 կինը՝ քսան տարեկան այրի մնացած ըլլալով՝ անկէ
 ետեւ մի միայն ուրիշներուն ծառայելու ու բարիք ընե-
 լու համար կ'ապրէր : Մէկը՝ երբոր անոր կերպարանաց
 վրայ եղած հանդարտութիւնն ու վարմանցը մէջ ունե-
 ցած խաղաղութիւնը տեսնէր՝ չէր կրնար մտքէն անցը-
 նել թէ սաստիկ տրամութիւն ու հոգ մը ներսէն սիրտը
 կ'ուտէ , զորն որ մինակ Աստուծոյ առջեւ կը բանար :
 Չէր ուզեր Աննային երջանկութիւնը խռովել իր ցաւերն
 անոր յայտնելով : Իր եղբայրը՝ Պր . Ալեքսանդր , որուն
 հետ խօսելով կրնար քիչ մը մխիթարուիլ , տարիէ մը
 վեր Գերմանիա դացած էր Քլայս տիկնոջ ինչքերուն
 վերաբերեալ քանի մը գործեր կարգի դնելու համար .
 առ ինչքերը Աննան պիտ'որ ժառանգէր :

Այն ատեն Մարտ ամսոյն մէջն էին : Աննա , որն որ
 միշտ առտուները կանուխ կ'ելէր , իր առջի խորհուրդ-
 ներն Աստուծոյ նուիրելէն ետքը , նստաւ իր հօրը խը-
 կելու համար սկսած նամակին մէջ քանի մը ատղ գրելու :
 Որովհետեւ իր հօրը հեռանալէն վեր իրեն սովորութիւն
 ըրած էր , կիրակի օրերը նամակը գրելու սկսիլ ու կա-
 մաց կամաց նոյն նամակին մէջ լրերն աւելցնել մինչեւ
 շաբթուան վերջը , ու շաբաթ օրերը թղթատարին կու-
 տար : Նամակի երթեւեկը յառաջագոյն հիմակուան պէս
 շուտ չէր ըլլար : Աննային նոյն օրուան գրածը հե-
 տեւեալն էր :

«Տարի մըն է, սիրելի հայր, այսօր ըստ ամենայնի տարի մըն է, որ ձեր հայրական համբոյրը Աննային չտուիք: Ո՛հ, [Ե-ն որ ձեր վերջի նամակին մէջ խոստացած չըլլայիք որ դարձերնիդ մօտ է, իրաւցընէ այս տարեդարձը շատ արտմութեամբ պիտ'որ կատարէի, բայց քիչ մը ետքը կը դառնար: Աս օրերս Անտոնին ու Թադուհինն օգնեցի ձեր խուցը մաքրելու, շիտիւն եւ կարգի գնելու: Իսկ ես ամէն կողմանէ աղէկ եմ, Աստուած ամէն տեսակ բարիք ինծմէ պակաս չէ բրած, հարստութիւն, առողջութիւն ու անանկ սիրտ մը որ իմ երջանկութիւնս ճանչնամ ու իմ քովիներս սիրեմ, տան մէջ չկայ մէկը որ իմ բարիքս չհոգայ: Անանկ որ ե[Ե-ն քովս ազնիւ հօրաքոյրս չըլլար, որ իմ պակասութիւններս մեղմով ինծի իմացընէր, ես զիս բոլորովին կատարեալ պիտ'որ կարծէի. վասն զի իմ ամենէն պարզ գործքերուս վրայ ալ քովիներս միաբերան գովութիւն կու տան, որն որ շատ անգամ զիս կ'ամրեցընէ, ու որուն վրայ սրտնեղութիւն ալ կը ցուցընէի ե[Ե-ն չվախնայի որ նոյն գովութիւնն ինծի տուող բարեսիրտ անձինքը կը վշտացընեմ: Հաւատացէք ինծի, սիրելի հայր, որ տան մէջ ամէնն ալ, նոյն իսկ Թադուհին, որն որ զիս պղտիկութեանս ատեն այնչափ կը յանդիմանէր, հիմակ ինծի պատիւ կ'ընեն: Եւ ինչպիսի բաներու ալ գովութիւն կու տան: Մտիկ բրէք: Երէկ նոր զգեստս հագած ու ձեր Ալիէնայէն խաւրած մանեակը դրած էի. Թադուհին զիս հագուեցընէլէն ետեւ, մէկէն կանչեց. Ո՛հ, ինչպէս աղէկ վայելց, ինչ աղուոր կ'երեւաս: Շուտ մը հօբքորջս խուցը վազեցի ու ըսի որ Թադուհին յանդիմանէ, անանկ շողքորթութիւն ընելուն համար: Բայց նոյն իսկ հօբքոյրս ինչ բռն աղէկ. քիչ մը վրաս նայելէն ետեւ: Իրաւունք ունի, ըսաւ, Թադուհին, իրաւցընէ շատ աղէկ վայելցուցեր ես, շատ աղէկ կ'երեւաս քու նոր զգեստովդ ու տպազիտնէ մանեակովդ: Աս լսելուս՝ ամօթէս երեսներս կարմրցան: Սիրելի հայր,

միշտ ան մտածմունքով կը մխիթարուիմ, որ դուք քիչ մը ետքը պիտ'որ դառնայք :

Այսօր Սէն - Պրիսեան Թերեզիա օրիորդին կը սպասենք, որն որ պիտի գայ ու քանի մը օր մեզի հետ պիտ'որ անցընէ : Անոր հետ մեր սիրուն լեռները պտրտելու կ'երենք, ուսկից կրնամ ան ճամբան նայիլ, որուն վրայէն քիչ մը ետքը պիտ'որ անցնիք ձեր Աննային քովը գալու, որն որ անհամբերութեամբ ձեր հեռաւորութեան ժամերը կը համրէ :

Աննա առ տողերը գրելէն ետեւ, երբոր իր առաւօտեան ողջոյնը տալու համար հօրքրոջը խուցը գացած էր մէկէն լսեց այն կառքին հասնիլը, զորն որ խաւրած էին Թերեզիան առնելու եւ բերելու համար : Աննա վար վազեց իր մէկհատիկ հասակակից բարեկամը դիմաւորելու :

Ա երթոյ ու Սէն - Պրիս ընտանիքներուն բնակած գղեակներն իրարու մօտ, բայց ուրիշ ամէն բնակութիւններէ հեռու էին : Աս երկու գղեակներուն մէջ եղած բնակիչներն իրենց հոգեւոր պարտքերը՝ մօտերը լերանց անցքի մը մէջ եղած պզտիկ գեղի մը եկեղեցւոյն մէջ կը կատարէին : Ռոսի գղեկին մէջ սովորաբար ընկերութիւն ընողը մինակ նոյն աղքատ հասարակութեան ժողովրդապետն էր : Աննա միշտ գործքի զբաղելով, միտ չէր դնէր այն քաջուած ու առանձնական կենաց, զորն որ հօրաքոյրը կ'երանէր. ինչու որ այն առանձնութիւնն էր, որ հասարակաց թշուառութեան լուրն իր եղբօրը դստեր ականջը չհասցընելով, անոր երջանկութիւնն անխռով կը պահէր :

Տակաւին կանուխ ու պատարադի երթալու գեռ առնէն ըլլալով, ինչու որ կիրակի օր էր, երկու օրիորդները պարտեղ պտրտելու իջան : Թերեզիա Աննայէն երկու տարի աւելի մեծ ըլլալուն՝ անոր զուարթութիւնը չունէր : Ինչու որ քանի մը շաբաթ քաղաքն իր հօրը հետ կեցած ըլլալով, նոյն ատեն անցած բաները բոլոր իմացած էր, ու անոր համար տխուր էր ու մտածմանց մէջ :

«Թերեզիա, վաղելը մոռցեր ես, ըսաւ Աննա. նայինք, ո՞վ որմէ յառաջ պարտեզին տաճարը կրնայ հասնիլ:

— Իրաւցրնէ, Աննա, ըսածիդ պէս, չեմ կրնար վազել. քուներկայութիւնդ հասարակօրէն քու զուարթութիւնդ ինծի կու տայ, բայց այսօր վախնամ տարբեր ազդեցութիւն կ'ընէ:

— Ի՞նչ. ես քեզի նոր տրտմութեան մ'առիթ կ'ըլլամ:

— Երբոր զքեզ մեր տղայութեան ատեն ունեցած կայտառութեան եւ ուրախութեան մէջ կը տեսնեմ, կը ցաւիմ միտքս բերելով՝ որ միշտ ասանկ ուրախ պիտ'որ չըլլաս եւ աս մտածմունքն իմ բնական տխրութիւնս կ'աւելցրնէ:

— Ի՞նչ ունիս, Թերեզիա, ըսաւ Աննա, մէկէն իր բարեկամին առջեւ կենալով ու մտադրութեամբ նայելով:

— Անանկ երեսս մի՛ նայիր: Սխալեցայ. պէտք չէի քու զուարթութիւնդ խռովել: Քաղաք դացած էի, ու ինչպէս գիտես՝ միշտ երբոր քաղաք կ'երթամ, բնականն աւելի տրտում կը դառնամ:

— Ադ գիտեմ, բայց ան ալ գիտեմ, որ հազար անգամ ինծի ըսած ես, թէ քաղաքը կորսնցուցած զուարթութիւնդ իմ քովս նորէն կը գտնես, եւ թէ դուն զքեզ աւելի երջանիկ կը զգաս մեր գիւղօրէքը, քան թէ, ինչպէս դուն կ'անուանես՝ աշխարհքին հաճութեանցը մէջ, զորոնք չճանչնալու համար գոհութիւն կու տամ Աստուծոյ: Արդ, այսօր ինչո՞ւ իմ ներկայութիւնս ու գեղի օդը վրադ նոյն սովորական ազդեցութիւնը չեն ընէր: Ըսէ, Թերեզիա, չէ՛ նէ անանկ կը համարիմ, որ զիս ալ չես սիրեր:

— Թէ որ կ'ուզես որ խօսիմ, նախ պէտք ես ժամանակ տալ: Բայց իրօք բարեկամ, քեզի ուրիշ բան չեմ կրնար ըսել, բայց եթէ, որ գուցէ այսօր սովորականէն աւելի տմարդի եմ:

— Տմարդի՞, դուն, Թերեզիա. ո՛հ, չէ, դուն չես կրնար տմարդի բլլալ. դուն ինծմէ աւելի իմաստուն եւ ծանր ես ու դուն միշտ մարդուն կեանքն աւանակ կը մտածես, որ ես եւ ոչ կրնամ ըմբռնել: Ես միշտ կը զգամ որ քեզմէ աւելի պզտիկ, քեզմէ աւելի աղայ ու դուցէ նաեւ քեզմէ աւելի երջանիկ եմ:

— Հոն իրաւունք ունիս. ինծմէ աւելի երջանիկ ես, բայց . . . »:

Երկու բարեկամները նոյն ատեն պարտէզին տաճարն հասած էին, որն որ Աննային միտքն ուրիշ մտածմունքներու դարձուց ու մուցընել տուաւ Թերեզիային ընդհատած խօսքին վերջը հասկնալու:

Աս տաճարն Աննային սիրական միայնարանն էր: Ամառը հոս կու գար, կ'երգէր, կը նկարէր ու կը դործէր: Շատ անգամ հայրն ալ, իր դործքերէն յոգնութիւն առնելով, հոս իրեն քովը կու գար: Աննա անատեն ուրախութեամբ Պր. Աերթրոյին սիրած հեղինակներուն մէկուն գիրքն առնելով կը սկսէր առջեւը կարդալ: Ասանկ ընթերցուածներու մէջէն առիթ առնելով շատ անգամ հօր կամ դստեր բրած խորհրդածութիւնները շատ օգտակար խօսակցութիւններ կը բանային: Անոր համար Աննային միտքն անոյշ յիշատակներ կը բերէր աս տեղը:

Աննա՝ երբոր հոս հասաւ, զարմացաւ մնաց: Տարւոյն այն ժամանակին համեմատ հոն օդը քիչ մը պաղ բլլալու տեղ, ախորժական տաքութիւն մը կը տիրէր, ու ծաղիկի ձմերոցին ամենէն դեղեցիկ տնկերը ճաշակով ու ճարտարութեամբ հոն շարուած էին:

«Ո՛հ, բոաւ, Աննա, ինչ ուրախութեամբ կ'ուզէի, սիրելի հայր, զքեզ հոս ընդունիլ: Բայց ո՞վ ունեցեր է հոս ասանկ զարդարելու սքանչելի խորհուրդը:

— Աս, օրիորդ, բոաւ մէկէն ծեր պարտիզպանը, որն որ խիտ վարդասարդի (շէշմի ծառի) մը ետեւը պահուրտած էր, օրիորդին զարմանքը զննելու համար:

— Հորհակալ եմ, ազնիւ Վեորդ, քեզմէ դատ
ով կրնար ասանկ մտածմունք մ'ունենալ. կը տեսնես
թէ ինչ հաճութիւն տուիր ինծի: Բայց աղէկ աշխա-
տած պիտ'որ ըլլաս, ասանկ շուտ ասիկա ընելու, ինչու
որ երէկ չէ առջի օրը հոս եկած էի ու դեռ բան մը
չկար:

— Ինչ աշխատութիւն պիտի ըլլայ, ըսաւ ծերը.
ձեզի համար յանձն առնուած աշխատութիւնը աշխա-
տութիւն չէ: Բայց աս ալ գիտցէք որ Քլայս խաթու-
նէն՝ ինչպէս որ պարտքս կը պահանջէր նէ, աս բանիս
համար հրաման առնելէս ետեւ, մտքի խորհուրդս ու-
րիշներուն ալ յայտնեցի, որոնք չթողուցին որ ես մի-
նակ աս բանս գլուխ տանիմ, հապա իբրեւ թէ իրարու
հետ մըցելով ինծի օգնեցին թաղարները (սախաղները)
հոս կրելու եւ ամէնքն ալ անանկ գործեցին, որ ես մի-
նակ գաղափարը գտած եղայ:

— Վործքին ամենէն սքանչելի մասն ալ ան է,
ազնիւ Վեորդ. բայց աս գեղեցիկ շարքին մէջ տեսնուած
ճաշակն ու արուեստն ալ քու գործքդ ըլլալը կը ցու-
ցընէ:

— Սե՛ծ բա՛ն մըն է, թէ որ պարտիզպան մ'իր
արուեստը դիտնայ. բայց դուք ան նայեցէք, որ ձեր տի-
կին հօրաքոյրը, երէկ իրիկուն արեւը մանեւէն ետեւ
երբոր ես հոս կը շիտիէի, քովս եկաւ ու ինքն ալ սկսաւ
ինծի օգնել, շատ անգամ ըսելով թէ «Չէ, անանկ մի
ըներ, ասանկ ըլլայ նէ Աննան աւելի կ'ախորժէ»:
Կը տեսնէք, ինչպէս որ ըսի, ամէն մարդ աս բանիս մէջ
ձեռք ունեցաւ:

— Ազնիւ հօրաքոյր, ըսաւ Աննա, քովը կեցող թա-
ղարի մը մէջէն գեղեցիկ ծաղիկ մը փրցընելով, իմ
ծաղկոցիս երախայրիքը կու գամ քեզի ընծայելու,,
աս ըսաւ ու աչքէն շորհակալութեան արցունք մը
կաթեցաւ ձեռքի ընծային վրայ:

ԼԵՐԿՈՒ բարեկամներն արտորալով սկսան դղեակ երթալ, ինչու որ կը կարծէին թէ գեղ պատարագի երթալու ատենն եկած պիտ'որ ըլլայ: Երբոր բոկը մտան տեսան որ քանի մը գեղացիք ծառաները գլուխնին ժողված բան մը կը խօսին, բայց իրենք ասոր այնչափ միտ չդնելով՝ շուտ մը վերելան Քլայս կնոջ խուցը գացին: Թագուհի՝ սենեկապետուհին ու Անտոն՝ տան հաւատարիմ հաղարապետը հոն գտան: Քլայս տիկինն երբոր իր եղբօրը գտները ներս մտնելը տեսաւ, շուտ մը նշան ըրաւ Թագուհիին ու Անտոնին որ խօսքերնին կըտրեն, ու քիչ մը ետքը բարձր ձայնիւ երկուքին ալ մէյմէկ գործք յանձնելով քովէն խաւրեց:

«Միւրեւի հօրաքոյր, մենք վախցանք թէ զձեզ կը սպասցընենք, բայց կ'երեւայ թէ դեռ պատարագի երթալու ատենը չէ եկած:

— Չէ, հիմակ ըստ ամենայնի ատենն է, բայց այսօր պիտ'որ չերթանք:

— Ինչո՞ւ, հիւանդ էք, սիրելի հօրաքոյր: Իրօք, երեսներնուդ գոյնն ալ նետեր է . . . :

— Հանդարտ կեցիր, հիւանդ չեմ. հապա ժողովողապետ վարդապետը հարկադրեր է առ առտու ուրիշ տեղ երթալ առանց յառաջունէ իմացընելու ատեն ունենալու:

— Օգարմանալի բան. տեղն ուրիշ մէկը չէ դրուած, մինչեւ որ ինք դառնայ:

— Չէ, ըսաւ հօրաքոյրը. ուստի եկէք հոս մատուցանենք Աստուծոյ մեր աղօթքը, որովհետեւ գիտեմ որ զգուշութեան համար եկեղեցին գոցեր են, ու հոն երթալնիս պարապ է: Գնա՛, Աննա, քեզի ու Թերեզիային համար աղօթադիրք բեր ու հոս միաբան աղօթենք:

Աննա դուրս ելլելուն պէս, Թերեզիա Քլայս տիկնոջ

քովը գնաց արցունքը թափելով, զորն որ մինչեւ նոյն ատեն մեծ դժուարութեամբ բռնած էր :

«Վնչ, դուն զիտէի՞ր, Թերեզիա, որ խեղճ ժողովրդապետը պիտ'որ բռնեն :

— Չէ, խաթուն. բայց զիտէի որ ամէն քահանայք կը հալածուին, ու վերջի ատենները լսեցի որ իբրեւ զարմանալի բան մը կը սեպուի թէ ինչպէս առ զեղին քահանան մինչեւ հիմակ հանդարտ տեղը կը կենայ :

— Վերահաս փոթորիկ մը կը սպառնայ գլուխներնուս վերեւը : Խեղճ Աննա, հարկ է որ քու երջանիկ մանկութեանդ զուարթ երազներէն ելես : Տէր Աստուած ինծի ոյժ տուր որ անոր վիշտ կրելը տեսնելով կարենամ համբերել :

— Խաթուն, ձեզի ո՞վ ինչ կրնայ ընել : Ստոյգ է Պր. Վերթրոյ հոս չէ ուրիշ երկիր գացած է, բայց ինք օտարական ըլլալուն մէկը չիկրնար զանիկա ամբաստանել որ փախած գաղթած ըլլայ :

— Այ ստոյգ է. բայց կրնան ուրիշ պատճառանքներ դտնել զմեզ անհանգիստ ընելու համար, ու մէյ մը առ կամքն ունենալէն ետեւ պատճառանք չիպակսիր, :

Թերեզիա պատասխան չտուաւ, փասն զի Աննա դարձած էր. եւ ի՞նչ ալ կրնար պատասխանել, որովհետեւ զիտէր որ նոյն իսկ իր հայրը, որպէս զի դժբախտութեամբ անուշական ըլլալը դոցէ, իր աստիճանի մարդիկները թշուառացրնողներու կարգը մտած է, ու լսած էր նաեւ վիաներու առջեւ անոր ըսած այն խօսքը թէ Վերթրոյի ընտանիքն ալ իրաւամբ կրնայ իբրեւ կասկածելի համարուիլ :

Աննա՝ ուրախութեամբ սկսած օրը տրտմութեամբ լմնցուց : Թէպէտ եւ ամենեւին չէր զիտեր ժողովրդապետին հեռանալուն պատճառը, սակայն տրտմած էր. ինչու որ ամէն կիրակի դղեակը կու գար ճաշ ուտելու, իրեն շատ խնամք կը ցուցնէր ու ինքն ալ զանիկա հօր

պէս կը սիրէր : Անոր համար նոյն օրն ուրախացած էր մտածելով որ իր հօրը դարձին լուրն անոր կը պատմէ ու զանիկայ ալ իր յուսալից ուրախութեան մասնակից կ'ընէ : Քլայս խաթունն ու Թերեզիա կը ջանային զանիկա զբաղընելու եւ իրմէ ծածկելու այն հօրիզոնը՝ որն որ զինք կը պատէր : Բայց իրիկուան , երբոր Աննա բարի գիշեր մաղթելու համար հօրաքեռը քովը դնաց , հօրաքոյրն ըսաւ .

«Աղէկ որ քիչ մը յառաջ խոստովանանք եղած ու հաղորդութիւն ընդունած ենք , աղջիկս . վասն զի չենք գիտեր թէ աս բարեպաշտութեան պարտքերնիս մէյ մ'ալ երբ պիտ'որ կարենանք կատարել : Անոր համար նայէ , Աննա , որ հոգիդ Աստուծոյ առջեւ մաքուր պահես , ինչու որ ինչ եւ իցէ պակսութիւն որչափ քիչ ծանրութիւն ալ ունենայ՝ կրնայ զմեզ երկայն ատեն անստուգութեան մէջ ձգել թէ արդեօք անոր թողութիւնն ընդունած ենք թէ չէ :

— Այս ալ մտածեցի ասիկա , սիրելի հօրաքոյր : Փառք Աստուծոյ , սրտիս ծանրութիւն տուող բան մը չունիմ , ու միշտ Աստուծմէ շնորհք կը խնդրեմ որ զանիկա չվշտացընեմ :

— Աղէն շատոնցունէ սովորած էիր աս պարտքդ ի գործ դնել , բայց հիմայ շատ ուրախ եմ տեսնելով որ անոր հարկաւորութիւնն աւելի աղէկ կը ծանշնաս , Արնամ քու վրադ անանկ դատաստան ընել՝ ինչպէս իմ վրաս , ինչու որ քու բոլոր խորհուրդներդ կը ծանշնամ . անանկ չէ , Աննա :

Աննային երեսները կարմրցան աս հարցման վրայ , ու որպէս զի նոյն կարմրութիւնն իր հօրաքեռը չցուցնէ , մէկէն անոր գիրկն ինկաւ : Հօրաքոյրը երկու ձեռքով հանդարտութեամբ զանիկա վեր վերցուց ու քիչ մը այլայլած ձայնով մ'ըսաւ .

«Ի՜նչ , պատասխան չե՞ս տար :

— Ո՛հ , ինչո՞ւ ասանկ հարցում կ'ընէք ինծի :

Սիրելի հօրաքոյր, ես աւելի կ'ուզեմ մեռնիլ քան թէ ձեզի սուտ մ'ըսել:

— Վա՛ն դաղտնիք մ'ունիս, Աննա. ինծմէ ծածուկ բան մ'ունիս, ինծմէ քու հօրքրոջմէդ, որն որ մինակ քեզի համար կ'ապրի: Բայց դուցէ տղայական բան մըն է. զիս անստուգութեան մէջ մի ձգեր:

— Ձէ, տղայական բան չէ, ըսաւ Աննա ինք իրմէ վեր բռնելով ճակատը, որուն վրայ անոյշ արիութիւն մը նկարուած էր. ետքը հօրաքեռ վրայ աղաչանաց նայուածք մը նետելով, ըսաւ:

«Ունեցածս անանկ դաղտնիք մըն է՝ որն որ առանց իմ ուզելուս ինծի յայտնուեցաւ, դաղտնիքն իմս չէ, ես երգում բրի որ զանիկա կը պահեմ:

— Անխոհեմ աղջիկ, ինչպէս համարձակեցար երգում ընելու առանց խորհուրդ հարցընելու անոր, որուն որ իշխանութեան տակն ես:

— Սիրելի հօրաքոյր, յանկարծակիի եկած ըլլալով ամենեւին ատեն չունեցայ խորհրդածելու. բայց գիտցած ըլլաք որ աս բանս որ բրի նէ, կատարեալ բարի վախճանաւ բրի,:

Քլայս խաթունը քանի մը վայրկեան լուռ կենալէն ետեւ ըսաւ, «Գիտեմ որ Աստուծոյ օրէնքէն ետեւ պատուոյ օրէնքը պատուական կը համարի վերթոյեան Աննան: Անոր համար մինակ մէկ հարցում մը կ'ընեմ քեզի. Կի՛ն մըն էր, որուն որ աղ-խոստումը տուիր, թէ էրիկ մարդ:

— Էրիկ մարդ էր:

— Էրիկ մարդ . . . :

— Հրամար էք, ու աղ-էրիկ մարդը արդէն շատոնց-ւրնէ գերեզմանի մէջ կը հանգչի,:

Քլայս խաթունն աս վերջի պատասխանին վրայ քիչ մը հանգչեցաւ: Թէպէտ կ'ուզէր դեռ քանի մը հարցումներ ընել բայց որովհետեւ ըսած էր թէ ուրիշ բան պիտ'որ չհարցընէ, ու միանգամայն տեսնելով որ Աննա շատ կը խռովի, խօսքը կտրեց:

“Վնա՛ պառկէ, աղջիկս, բաւ, ու մէջերնիս հիմակ անցածն երկուքնիս ալ մոռնանք :

— Ո՛հ, խտուրթեամբ մի երթաք ինծի հետ, սիրելի մայր, դժբախտութեամբ չեմ կրնար ամէն բան ձեզի յայտնել : . . . Բայց դիտցած ըլլաք որ կեանքիս մէջ աս առջի դաղտնիքս որ ձեզմէ ունեցայ, չէ թէ միայն զիս ձեզմէ չբաժնեց, ինչպէս որ կ'երեւայ թէ կը կարծէք, հապա նաեւ սերտիւ զիս ձեզի հետ կապեց ու ձեր վրայ իմ սէրս աւելցուց :

— Խօսքիդ կը հաւտամ, Աննա . ասիկա իբրեւ երկուքներնուս վրայ Աստուծմէ խաւրուած փորձ մը կը համարիմ, զորն որ ինք իր սուրբ կամայը համեմատ գլուխ հանէ : Գիշեր բարի, աղջիկս, թողութիւն ըրէ, թէ որ զքեզ վշտացուցի, ու գիտցիր որ իմ քու վրադ ունեցած վստահութիւնս միշտ նոյն է :

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ ձեր բարութեանը, սիրելի հօրաքոյր : Աննա զձեզ չիզղջացըներ ու միշտ իր հօրն ու ձեզի արժանի անձ կ'ըլլայ :

— Վլայս խաթունն Աննային երթալէն ետեւ երկայն ատեն մտածմանց մէջ մնաց : Անցած խօսակցութիւնները նոյն իսկ իր անձնական դժբախտութիւնները միտքը բերին : Արկնելով Աննային ան խօսքը թէ “Էրիկ մարդ մըն է, որն որ արդէն շատանցուրնէ գերեզմանի մէջ կը հանդչի”, կը մտածէր թէ չըլլայ թէ ան ըլլայ, որուն մահն իրեն սաստիկ ցաւ պատճառած էր . բայց ինք զինք զօրացընելով յառաջադրութիւն դրաւ, որ նոյն իսկ մտքին մէջ իր եղբօրը գտեր գաղտնիքն իմանալու ետեւէ չըլլայ : “Դիզճը մաքուր է, կ'ըսէր, աղտեղութիւն մը չէ մտած անոր սրտին մէջ, որովհետեւ վարմանցը մէջ ալ ամենեւին փոփոխութիւն մ'եղած չէ : Միշտ երկիւղած, միշտ ուրախ տեսնելով զքեզ, Աննա, վրադ վստահ եմ, ինչու որ սիրտս կը վկայէ թէ դուն չես կրնար խաբել :

Աննա ալ մէկալ կողմանէ գրեթէ աւելի սրտցաւ-

ութիւն կ'ունենար որ իր հօրքրոջը կատարեալ վատա-
հաւթիւն չիկրցաւ ցուցնել: Սկսաւ ան ատեն զար-
մանալ թէ ինչպէս այն գաղտնիքը մինչեւ նոյն ա-
տեն իրեն խղճմտանաց ծանրութիւն մը չէր տար:
«Գնչ անխոհեմութիւն, կ'ըսէր ինք իրեն, դիտաւորու-
թեանս մաքրութեան վրայ վատահացած էի, ես զիս
երջանիկ կը համարէի այն՝ մեծանձնութիւն ցուցնելու
առիթոն ունենալուս, ու չէի մտածեր թէ հօրքրոջս մի-
նակ մէկ հարցումը բոլորի մը մէջ կրնայ անոր ու իմ
հանգիստս խռովել: Ո՛հ, արդեօք կարելի բան է որ
աշխարհքիս վրայ աղջիկներ գտնուին, որոնք իրենց
ազատ կամօքը ծնողքներնէն գաղտուկ պահելու բան
ունենան: Վայ . . . վայ անոնց . . . : Ես այսչափ ցաւ
կը կրեմ այս պակասութեանս համար, որն որ աւամայ
էր: Խեղճ Յովսէփ, քու ինծի վատահացած գաղտնիքդ
չեմ մատներ, բայց թէ որ դուն արքայութիւնն ես,
ինչպէս որ կը յուսամ, կը տեսնես թէ ինծի ինչպէս
ծանր կը նստի,»:

Աս զրուցելով ծոցէն փառաւոր ոսկի շրջանակով
պղտիկ պատկերազիր (Դիպալ) մը հանեց ու աչուրները
երկայն ատեն արտասուալից անոր վրայ եղած կենդա-
նազիր պատկերին վրայ մնացին:

Թերեզիա Ռոսի գղեկին մէջ քանի մը օր անցընե-
լէն ետեւ՝ տուն դառնալուն նախընթաց օրը կիսաւուր
մօտ երկու բարեկամ աղջիկները տաւղին առջեւ նստած
էին, բայց զարկած եղանակին յաճախ կ'ընդհատէր
անանկ խօսակցութիւններով, որոնք ախար կերպարանք
մ'ունէին, մէյ մը իրարմէ բաժնուելու ցաւերնէն ու մէյ
մ'ալ երկուքին ալ ներքին հոգերէն, զորոնք իրարու
չէին կրնար հաղորդել:

«Աննա, ըսաւ մէկէն Թերեզիա, ինչո՞ւ համար հայրդ
այնչափ երկայն ատեն դուրսը կը մնայ: Գիտցածս վեց
ամիս յառաջ հոս պիտ'որ ըլլար:

Անանկ է. բայց դատաստանի մը պատճառաւ, որն

որ ինք կը կարծէր թէ այսօր վաղը կը լմննայ, մինչեւ հիմակ ուշացաւ. եւ որովհետեւ հօգբրոջս ինչքերուն մեծ մասին վիճակը նոյն դատաստանին վճռէն կախում ունի՝ անոր համար հարկ եղաւ որ կենայ: Բայց հիմակ ամէն բան լմնացած է, պիտ'որ դառնայ ու . . . ,

Նոյն միջոցին ձիերու եւ կառքի ձայն լսուեցաւ բաւկին մէջ: Աննա, ինք ղինք կտրանցուցած աթոռէն ցատքեց ըսելով. «Անիկա է, ուրիշը չիկրնար ըլլալ», . . .

Արդէն Աննա բակ իջեցրնող սանդղին աստիճաններուն վրան էր՝ երբոր Թերեզիա, որն որ նախատես ըլլալով լուռած ձայնին նշանակութեանն, անոր ետեւէն կ'երթար, մէկէն արգելեց զանիկա ըսելով.

«Աեցիր . . . , չեմ կարծեր որ հայրդ ըլլայ. եւ թէ որ օտարական մարդիկ են, ինչպէս որ կը վախնամ որ ըլլան . . . , ինչպէս կ'երթաս գիմացնին ելլելու», :

Աննա իսկզբան քիչ մը դէմ կեցաւ, բայց ետքը անսաց: Երբոր դեռ Թերեզիա Աննային հետ կը խօսէր, վարը շփոթ աղաղակներ սկսան լսուիլ: Քիչ մը ետքը երբոր կոպիտ յիշոցներու եւ հայհոյութիւններու ձայները բարձրացան, որոնց մէջ Քլայս խաթունին անունն ալ կը յիշէին, Աննային յառաջ զգացած ուրախութիւնը սարսափի փոխուեցաւ:

Նոյն ատեն Թադուհին վազելով եկաւ:

«Խուցերնիդ գացէք, օրիորդ, ըսաւ Աննային, զձեզ ադ մարդիկներուն մի ցուցնէք: Բնակարանները քննելու եկեր են: . . . ,»

Աս ըսելով երկու օրիորդները բռնեց ու ան խուցը տարաւ՝ ուսկից որ ելած էին: Հոն զանոնք թող տալէն ետեւ Քլայս խաթունին քովը գնաց:

ԱՆՆԱ դողալով Թերեզիային երեսը կը նայէր ե-
ղած բանին վրայ, զորն որ ինք չէր կրնար բմբռնել, մեկ-
նութիւն մ'առնելու համար: Երբոր տեսաւ որ անիկա
լուռ կը կենայ, հազիւ բերանը բացած էր որ անոր
հարցումը ընէ, մեկէն ծեր Անտոնը ներս մտաւ ու
տխուր կերպով մ'ըսաւ.

“Օրիորդ, հօրաքոյրնիդ զձեզ կը կանչէ, հրա-
մայեցէք”:

Աննա Թերեզիային ու ծառային հետ սրահն եր-
թալով, ուր որ Քլայս խաթունն իրեն կը սպասէր, տե-
սաւ որ հօրաքոյրը ոտքի վրայ կեցեր է ու երէք բիրտ
մարդիկ թափթըփած հագուստով չորս կողմն ա-
ռեր են:

Հոս Աննա զարմացած մնաց երբոր տեսաւ, որ աս
մարդիկներն իր հօբքըջը հետ ճոխութեամբ մ'ու ե-
ղակի կը խօսին: Բայց շատ չանցաւ անոնց խօսակցու-
թիւնն իր վրայ դարձաւ: Ա՞ն է եղբորդ աղջիկը, քա-
ղաքակից Քլայս, ըսաւ նոյն երէք հասարակապետական-
ներուն գլխաւորը, Թերեզիան ցուցնելով:

— Չէ, ասիկա Սէն - Պրիս օրիորդն է, աս է եղբորս
աղջիկը, : Քլայս խաթունն աս ըսելէն ետեւ զինքը պա-
տող մարդիկներուն մէջէն ելելով Աննային թեւը մտաւ
նստեցուց ու ինքն ալ անոր քով նստեցաւ:

“Սէն - Պրիս օրիորդն ըսիր. չեմ հասկընար. ազնուա-
պետական լեզու կը խօսիս, ես ադ լեզում չեմ հաս-
կընար: Անշուշտ Պրիս քաղաքակից աղջիկը կ'ուզէս ը-
սել, ինչու որ անոր հայրը երբոր իմացաւ թէ մենք այ-
սօր հոս պիտ'որ գանք՝ իր տան կառավարը մեզի հետ
դրաւ որ զմեզ իր տունը տանի: Մի վախնար աղջիկս,
ըսաւ Թերեզիային դառնալով որ Քլայս խաթունին քով
կը կենար, դուն աղէկ հայրենասէր մարդու մ'աղջիկ ըլ-
լալուդ համար մենք զքեզ կը պաշտպանենք”:

Թերեղիային սիրան իր հօրը վրայ լսած առ վկայու-
թենէն ոաստիկ խոցեցաւ, ինչու որ ինք բոլորովին տար-
բեր զգածումներ ունէր սրտին մէջ: Բայց զանիկա գրը-
գութէն վախնալով, քիչ մը ծռեցաւ՝ իբրեւ թէ անոր
առաջարկած պաշտպանութեան դիմացը շնորհակալ ըլ-
լալու համար:

«Ուրեմն, քաղաքակից Քլայս, եղբօրդ ո՛ւր ըլլալը
չես գիտեր, կ'ըսես: Իսկ դուն, պզտիկ, հօրդ ո՛ւր ըլ-
լալը չե՞ս ըսեր: Քեզ տեսնեմ, ըսէ, ապա թէ ոչ...»:

Աննա տեսած ու լսած բաներէն զարհուրած, պա-
տասխան տալու կարողութիւն չունէր, նոյն հարցումն
ընողին երեսը նայեցաւ ու ետքը գլուխը նստած աթո-
ռին յենարանին վրայ խոնարհեցուց:

«Ար տեսնէք, որ աղջիկն անանկ զարհուրած է որ
չիկրնար խօսիլ, ի՞նչ որ գիտնալ կ'ուզէիք նէ ամէնն ալ
ես ձեզի ըսի: Եղբայրս իրաւքնէ Գերմանիա է, բայց
երկայն ատեն է որ հոն է, ու ընտանեաց վերաբե-
րեալ գործքերու համար գացած է: Ինքն ազգաւ Գեր-
մանացի ըլլալուն, մէկը չիկրնար յանցանք դնել թէ
գաղթական գացած ըլլայ: Ես ալ օտարական եմ, ա-
նոր համար թէ ինծի ու թէ եղբօրս աղջկանը դուք բան
մը չէք կրնար ընել: Աւելի բան մը կ'ուզէք:

— Թէ որ, ազգաւ Գերմանացի ես, քաղաքակից,
գէթ գաղղիներէն լեզուաւ աղէկ սուտ խօսիլ գիտես.
ինչու որ եղբայրդ Գաղղիա է, ու դուն հարկաւ պիտ'որ
գիտնաս թէ ո՛ւր է. ասիկա մեզի ըսելու ես:

— Այնքանիտ կ'ըսեմ, որ եղբայրս Գաղղիա չէ:

— Հա ա մի պնդեր. քու վրադ ալ կը կասկածինք,
վասն զի գիտենք որ դուն անոր եւ ուրիշներուն հետ
կառավարութեան դէմ թղթակցութեան մէջ ես:
Գիտես որ ասանկները ո՛ւր կը տանին:

— Ձեր կասկածն ստուգելու համար հարկաւոր ե-
ղած խուզարկութիւններն ու քննութիւններն ըրէք,
մենք վախ չունինք:

— Զողմ' ըներ, քաղաքակից, խուզարկութիւններն արդէն սկսած են առանց քու հրամանիդ սպասելու: Բայց որովհետեւ քու եղբորդ ուր ըլլալը չես ուզեր ըսել ու անշուշտ հասարակապետութեան դէմ նամակ գրելդ պիտ'որ շարունակես, ուստի պատրաստուէ հետերնիս բանտ երթալու, :

Վլայս խաթունին գոյնը նետեց, երբոր աս խօսքիս վրայ Աննային աղաղակը լսեց:

«Նս ձեզի հետ կու գամ, որովհետեւ բռնութեան դէմ բան մը չեմ կրնար ընել. բայց գոնէ աս աղջիկը հանդարտ չէք ձգեր իր մօրը տան մէջ:

— Որովհետեւ ադ աղջիկը քեզի հետ շատ կապուած է, հետդ պէտք է գալ: Կը նայիս, իրարու հետ կապուած սրտերը մենք չենք բաժնէր, : Աս ըսաւ մարդն ու սկսաւ ըսածին վրայ խնտալ:

«Պարոններ, ինչ որ կ'ուզէք նէ ինծի ըրէք, բայց եղբորս աղջկան խնայեցէք: Մտածեցէք որ անիրաւութիւնը միշտակ առ ժամանակ մը կրնայ տեսել, ու վախցէք հիմակ ձեր ձեռքն եղած իշխանութիւնը չարաչար գործածելէն:

— Սպառնալիք կ'ընես: Անտարակոյս թղթակիցներէդ լուր առած պիտ'որ ըլլաս թէ թշնամիք սահմաններէն ասդին պիտ'որ անցնին. բայց անոնք չհասած դուն ապահով տեղդ կը գտնես, :

Աս խօսակցութեան սկիզբը նոյն ծերկէկ մարդն իր երկու ընկերներուն խօսք մ'ըսած էր, որուն վրայ անոնք դուրս ելած էին: Արդ հիմակ նոյն երկուքը նորէն Քլայս խաթունին խուցը դարձան: Գլխաւորնին անոնց մօտեցաւ ու ցած ձայնով հարցուց.

«Մէն բան քննեցիք:

— Զա՛, գրեթէ ամէն բան: Ասիկա ազնուապետական տուն մըն է. ամէնքը՝ մինչեւ ծառաներն ալ ազնուապետական են, որոնց մէկն ալ չուզեց կեցցէ հասարակապետութեան կանչել: Կրնանք ամենուն վրայ աղէկ տեղեկութիւն տալ կառավարութեան:

— Անիկա ետքէն ընելու բաներնիս է. հիմայ պէտք է որ վերջ մը տանք այն դաւակցութեանց, որոնք անշուշտ աս ապստամբութեան բոյնէն են որ կ'ելլեն:

— Մեզի հետ առանկ վարուելու համար հարկաւոր եղած հրամանն ունի՞ք, ըսաւ Քլայս խաթունը:

— Ան կողմանէ հոգ մ'ընէր, քաղաքակից, ըրածնիս կարգով է: Նախ՝ աղէկ տեղեկութիւն տուած է քաղաքակից . . . , անունը չեմ ուզեր տալ, որով հասարակապետութեան կ'իմացընէ թէ Քլայս քաղաքակից կ'ինն ու . . . ժողովրդապետը դուրս տեղերը թղթակցութիւն կ'ընեն. երկրորդ՝ հրաման ելած է որ յիշեալ քաղաքակից կ'նոջ՝ Վերթոյ քաղաքակցւոյն աղջկանը հետ բանտարկուելու պատժով, պատուէր տրուի իր եղբօրն ուր ըլլալն ըսելու: Հիմայ կը տեսնես որ ակ պատասխան տալու տեղ չիմնար. անանկ է նէ, երթանք:

— Ատենն ուշացաւ, իրիկուն է, դոնէ աս գիշեր հոս անցընենք:

— Բանտ երթալու համար բաւական ատեն կայ: Աս գիշեր բանտին մէջ պիտ'որ անցընես, քեզի պէս ուրիշ այնչափ ազնուապետականներու հետ,:

Քլայս խաթունը ցաւագին աչքով մը Աննային նայեցաւ, որն որ գրեթէ ինք զինք կորսնցուցած էր:

«Աննա. մի վհատիր անանկ, արի՛ եղիւր. ըսածը լսեցիր. պէտք է որ գլուխ ծռենք:

— Ո՛հ, ըսաւ Աննա, ուրեմն հիմայ բանտ պիտի երթանք. ակ հայրս պիտ'որ չտեսնեմ. . . : Մեր տունը պիտ'որ թուղճնք: . . . »

Այլ արը բախին մէջ կառքը պատրաստ կը կենար: Քլայս խաթունն ու Աննան բռնեցին կառքին մէջ դրին, առանց ատեն տալու որ հետերնին բան մ'առնեն կամ իրենց ծառաներուն խօսք մ'ըսեն: Թերեզիա հազիւ կրօցաւ լալով «Աստուած հետերնիդ ըլլայ», մ'ըսել:

Առաքն սկսաւ քալել: Վեց ժամ պէտք էր մինչեւ որ քաղաք հասնին: Վերոյիշեալ երեք օտարականնե-

րէն մինակ գլխաւորը կառքին մէջ մտած էր, իսկ մեկալ երկուքը դղեկին մէջ մնացին իրենց խուզարկուած թիւնը շարունակելու եւ ամէն բան գրեթէ ուղածնուն պէս տրամադրելու համար: Երկու ձիաւոր զինուոր ալ կառքին քովերէն կ'երթային:

Դ.

ԵՐԿԱՅՆ ժամանակ կառքը շարունակ յառաջ կ'երթար, որուն մէջիներուն բերնէն խօսք մ'ալ չէր ելեր: Կալանաւորաց ճամբորդութեան ընկերը, իրենց հետ բան մը չէր խօսեր, մինչեւ կը կարծէին որ նոյն ատեն իրենց վրայ կը գթար եւ իրենց վշտացը ցաւակից կ'ըլլար:

Կառքը անհարթ ճամբաներու վրայ կամաց կը քալէր, որովհետեւ շարունակ այնպիսի բլուրներ կ'ելլէր կ'իջնար, որոնք նոյն լեռնային երկրին մէջ բարձրացած էին: Երբ որ իրիկուն եղաւ, մէկէն՝ կեցէք, կեցէք բառերը լսուեցան: Աննա կառքին մէջ եղող պահապանին դրած արգելքին չնայելով կառքին դռնակը բացաւ. եւ երեկոյեան տկար լուսին մէջ կին մը տեսաւ, զորն որ զինուորներն անգթութեամբ կը մղէին: Ասիկա թագուհին էր որ թեւին տակը խոշոր ծրար մ'առած շունչն սպառած կառքին ետեւէն կը վազէր:

«Պարոն, ըսաւ Աննա իրենց պահապանին, կ'աղաչեմ քիչ մը կառքը կեցուցէք, որ սա կինը հասնի,»:

Պահապանը դուրս նայելով զինուորներուն նշանը ըսաւ որ թագուհին թողուն:

«Քաղաքակից, ըսաւ թագուհին, կ'աղաչեմ թող տուր որ ես ալ կառքին մէջ դանուած քաղաքակիցներուն հետ մէկտեղ գամ. անոնք զիս տեսնելու վարժած են, ես ալ իրենց հետ ապրելու: Թող կու տան որ ներս մտնեմ»:

— Ատիկա կարելի չէ, եւ թէ որ մեզի զրուցելու ուրիշ բան չունիս, ժամանակն ուշ է թող տուր որ երթանք :

— Վոնէ աս ծրարն առ, քաղաքակից, ասոնք ճերմակեղէն զգեստներ են, որոնց քու կալանաւորներդ հարկաւորութիւն ունին : Ա՛ռ զեսնէ յառաջ քան իրենց տալդ բաց նայէ . կ'աղաչեմ աս աշխատութիւնը յանձն առ . որովհետեւ, ըսաւ ձայնը ցածցընելով, մէջը ստակ դրած եմ, չեմ ուզեր որ կորսուի :

— Շուտ, տուր ադ ծրարն ու գնա՛ւ :

Երբ որ կառքին մէջ կ'առնուին այն ծրարը, զորն որ բերելու համար աս բարի աղախինն այնչափ աշխատած էր, Աննա անոր ծռելով ականջէն վար աս միակ բառը կրցաւ զրուցել :

«Յակոր . . .

— Հանդարտ կեցէք, ըսաւ Թագուհին, զինք հեռացուցին», կառքը սկսաւ յառաջ երթալ :

Երկայն ժամանակ էր որ մութը կոխած էր . մէկէն կառքը բանտին դիմացը կեցաւ : Քլայս խաթունն ու իր եղբօրը դուստրը բանտապահին խուցը մտան, ու իրենց առաջնորդն իրենց նկատմամբ զանազան հրամաններ կու տար : Աերջապէս բանտապահն իր բանալիներովն եկաւ եւ կալանաւորներուն ալ նշան ըրաւ որ ետեւէն գան : Աս մարդը, որն որ Ռամոն կ'անուանուէր, ան սաստիկ դաժանութիւնն ու խստութիւնն ունէր, որն որ այսպիսի պաշտամանց մէջ գտնուող անձանց յատուկ է : Իրեն պարծանք կը սեպէր, իր պահպանութեան յանձնուած մարդիկը չարչարել ու անհանդիստ ընել կարծելով որ աս վարմամբ հասարակապետութեան համար աւելինախանձախնդրութիւն կը ցուցնէ : Մարդնոյն տեղը մտած ատեն զարհուրանքն աւելի կը սաստկանար անոր կերպարանքը տեսնելով, որուն վրայ կարծես թէ իր բնաւորութիւնը նկարուած էր : Աերջապէս Ռամոն խցի մը դուռ բացաւ, որն որ անմիջապէս ներս

մանողին թէ տեսանելեաց եւ թէ հոտտեղեաց վրայ միակերպ անհաճոյ ազդեցութիւն մը կ'ընէր :

«Օ՛մեղ հո՞ս պիտի դնէք, ըսաւ Քլայս խաթունը դէպ ի ետ ցնցելով :

— Ա՛յո՛, քաղաքակից, հիմակուհիմա քեզի տալու աւելի աղւոր բնակարան մը չունիմ. բայց քիչ մը համբերէ, վաղը կամ երկու օր վերջը վերի դատիկոնը պարպ տեղեր կ'ունենանք, որուն պատճառն արդէն կ'իմանաս անատեն երկուքնիդ ալ զատ զատ խուց կ'ունենաք», : Աս վերջին բառերն անանկ մէկ ազդուութեամբ մ'ըսաւ որ խեղճ կալանաւորներն արտաքոյ կարգի խռովեցան :

«Շէ, չէ, կանչեց Աննա աչուքները վախով չորս կողմը պտրտցընելով. աւելի կ'ուզեմ աս զարհուրելի տեղը մնալ քան թէ իմ հօրքրոջմէս զատուիլ :

— Ասիկա քու ձեռքդ չէ, քաղաքակից : Հրամանն անանկ է որ զձեզ մէկտեղ թող չտամ. բայց աս իրիկուն ուրիշ կերպ չեմ կրնար ընել, վասն զի ամէն կողմը ցուն է. ուստի գիշեր բարի : Արժեմ թէ անօթի պիտի չըլլաք, ընթրիքին ժամանակն արդէն անցած է : Ահաւասիկ անկողիննիդ», : Աս ըսելէն վերջը լապտերը վեր վերցընելով յարդով ծածկուած տախտակներ ցուցուց եւ զիրենք խոր մթութեան մէջ ձգելով դուրս ելաւ :

«Ո՛հ, հօրաքոյրս, թէ որ ասիկա երազ էնէ՝ ստուգիւ զարհուրելի է. իսկ եթէ արթուն եմ նէ, որուն վրայ գրեթէ կը տարակուսիմ, յուսամ որ շատ ժամանակ չանցած կը մեռնիմ. մարդ հոս տեղս չիկրնար ապրիլ :

— Մարդս ամէն տեղ կ'ապրի, աղջիկս, ուր որ քիչ մը օդ ու հաց կը գտնուի : Գուն մինչեւ հիմա միայն բաբեախտութիւն կը ճանչնայիր. անոր համար դժբախտութեան առաջին հարուածներէն զօրութիւնդ կը կտրի. բայց նորէն կը զօրանաս : Ի՞նչ, կը կարծէիր որ բոլոր կեանքդ տղայութեանդ քաղցը վայելմունքներուն մէջ պիտ'որ անցընէիր :

— Չէ, հօրաքոյրս, գիտեմ որ մեր օրերը ցաւերով ու նեղութիւններով խառն պիտ'որ ըլլան. եւ արդէն կրած ալ եմ բայց հիմակ հայրս ալ պիտ'որ չտեսնեմ, իրարմէ պիտ'որ բաժնուինք . . . :

— Վիշ մը նստինք, : Աս ըսելով Քլայս խաթունը խարխափելով իրենց անպիտան անկողինը գտաւ եւ ինք նստելով եղբօրն աղջիկն ալ քովը նստեցուց :

«Ո՛հ, թէ որ զմեզ բաժնելու ըլլան, ալ չեմ կրնար ապրիլ :

— Գուն քու առ Աստուած ունեցած քիչ հպատակութեամբդ իմ ցաւերս կը շատցընես : Արնամ կարծել որ աս բաժանման մտածմունքն ինծի համար ալ զարհուրելի չըլլայ : Աս բանս կրելու համար փոփոխակի իրարու օգնելու տեղ դուն զանիկա ինծի աւելի կը ծանրացընես : Աղօթենք, ասիկա անանկ օգնութիւն մըն է, զորն որ ոչ մարդիկ եւ ոչ նիգեր կրնան մեզմէ բառնալ, : :

Ան ատեն Քլայս խաթունը սկսաւ բարձր ձայնիւ իրիկսւան աղօթքն ընել, ինչպէս որ ամէն օր բերդին մէջ սովորութիւն ունէին ընելու : Աննա հեծկլտանքով միջահատած ձայնով մը անոր պատասխան կու տար : Երբ որ աղօթքը լմնցաւ, հօրաքոյրն անոր ըսաւ. «Նայէ որ հիմա քնանաս, քիչ մը քուն գլքեղ վրայ կը բերէ :

— Ո՛հ, չէ, չեմ կրնար քնանալ. խօսեցէք սիրելի հօրաքոյր, դուք խօսիք նէ ես զիս աւելի աղէկ կը զգամ : Աս մթութիւնն ինծի երկիւղ կը պատճառէ :

— Ամենեւին առանց լուսի կեցած չունի՞ս, սիրելի աղջիկս : Հաւատա՛ ինծի. որ եթէ աս բանտը տեսնելի դուցէ աւելի արտու՛մ կ'ըլլայիր : Գուն ինք զինքդ շատ դժբախտ կը կարծես, անանկ չէ : Բայց սակայն արեւուն պայծառութեան ատեն, կենաց զանազան դիւրութիւններու մէջ, հիմակուան զգացածներէդ սրչափ աւելի սաստիկ ու կսկծեցուցիչ ցաւեր կը դանուին : Թե որ աս դուռը բանան եւ քեզի ազատութիւն տան, անոր

հետ քու վիշտդ ալ կը վերջանայ, ուր որ անչափ վիշտեր
կան, զորոնք միշտ մէկտեղ կը կրենք, զորոնք ամէն դէպք
մեր միտքը կը ձգեն եւ զորոնք եւ ոչ ժամանակը կրնայ
հանդարտեցնել : Հատ տարի է որ սիրտս ասանկ
ցաւ մը ունեցաւ, եւ Աստուած միայն ինձի զօրութիւն
տուաւ անոր դիմանալու, անշուշտ անոր համար որպէս
ղի քեզի մօր տեղ ծառայեմ : Ո՛հ, աս մօր անունը որ-
չափ անդամ սրտիս ցաւ կը պատճառէր . երբ որ դուն
իմ վրաս ունեցած սիրոյդ սաստկութեամբ շատ անդամ
ան անունն ինձի կու տայիր՝ մտքէդ չէր անցներ որ ադ
բառով սրտիս վերքին կը դպչէիր : Ես որդի մը
ունեցայ, Աննա :

— Ո՛հ, հօրաքոյր, ըսաւ Աննա դողալով, ես զինք
աղէկ ճանչցայ, իմ սիրելի հօրաքեռորդիս Յովսէփը :
Որչափ անդամ ինք իմ տղայութեանս խաղերուն մաս-
նակից եղաւ . ինչ սէր կը ցուցնէր իր պղտի մօրեղբօր
դստերը :

— Ինք իր մօրը համար ալ ամենասիրելի որդի էր .
եւ անոր վրայ դրած էի իմ փառքս, իմ երջանկու-
թիւնս : Միայն իր գերեզմանը մնաց :

— Ո՛հ, խօսեցէք . Յովսէփին վրայ իսկզբանէ վեր
կը բաղձամ լսել . դուք ձեր վիշտերուն վրայ ինձի ա-
մենեւին խօսած չունիք, բայց ես զանոնք զգալու եւ
սրտիս մէջ ձեր ցաւոյ մասնակից ըլլալու չափ տեղե-
կութիւն ունեցայ :

Այո՛, իմ կրած վիշտերուն մէկ մասը մակաբերած պի-
տի ըլլաս, որովհետեւ ենթադրելով որ ես ալ մայր
չեմ, դուն իմ բերնէս ամենեւին որդւոյս անունը
չէիր լսեր, այնպիսի որդւոյ մը, որն որ մեծ յոյս կու տար
որ ամէն բանի մէջ հօրը պիտի նմանի : Գէշ ըրի որ հրա-
ման տուի անոր իմ քովէս հեռանալու, չար օրինակներ
ղինք մտորցուցին . ինք իր ուսումը կատարելագործելու
համար Գաղղիա գնաց, հոն ուրիշ բան չսորվեցաւ՝ բայց
եթէ իր մայրն ու նախահարցն առաքինութիւնները

մունալ : Իմ աղաչանացս եւ հրամաններուս դէմ մէկու
մը հետ կարգուեցաւ : Աստուած ալ զինք անոր
համար պատժեց : Գեռ քունդ չեկա՞ւ, Աննա :

— Ո՛հ չէ, սիրելի հօրաքոյր, չեմ կրնար քնանալ,
բայց շարունակեցէք խօսքերնիդ կ'աղաչեմ, եւ ձեր կրած
վիշտերը՝ բոլորն ալ ինծի պատմեցէք :

— Հիմաի ալ չեմ պատմեր, վասն զի վախնամ
քու աս դառն վիճակդ քեզի աւելի կը ծանրացընեմ,, :

Բոլոր գիշերն աս կերպով անցուցին երկու կալա-
նաւորք : Աերջապէս արեւուն տկար ճառագայթն առ
խոնաւ ու խաւարին բանտին մէջ թափանցեց : Նոյն
ատեն իբրեւ թէ մէյ մ'ալ իրար տեսնելու յոյսերնին
կտրած սկսան մեծ կարօտով իրարու նայիլ : Աս փո-
փոխակի նայուածքը զիրենք աւելի խռովեց, որովհետեւ
քաշած ցաւերնին, տքնութիւննին ու անօթութիւն-
նին երեաններնուն զոյնը խիստ փոխած էին : Երբ որ աս
տրամալի օրուան ալ հասնելուն համար Աստուծոյ դռ-
հութիւն կը մատուցանէին՝ մէկէն բանտին դուռը
բացուեցաւ :

Ե •

ՈՒՄՈՐՆ ներս մտաւ ու կալանաւորներուն ըսաւ թէ
խուց մը պարպուած քլլալով, զանոնք կ'ուզէ հոն տանիլ :
«Դսուց ի՞նչ», ըսաւ Աննա ցած ձայնով, հօրաքեռ բա-
զուկը ճնշելով ու կը մխիթարուէր որ իրարմէ պիտ'որ
չբաժնուին :

Բանտապետը դատիկոն մը վեր հանեց զանոնք ու
երկայն օրահներէ անցնելէն ետեւ եկան ան տեղը, ուր
աս երկու կալանաւորք դեռ ատեն մը մէկտեղ պիտ'որ
քլլային : Աս խուցն իրենց ունեցած առջի ծակին հա-
մեմատութեամբ շատ հանդիստ էր, առողջութեան

չմխսելու չափ մեծութիւն ունէր, գետնէն վեց ոտք բարձր երկաթի ձողերով ամրացած պատուհանէ մը կարգալու եւ գործելու բաւական եղածին չափ լոյս կու գար: Աս խցին կահ կարասիքն էին բոլոր բոլոր անկողին մը, սեղան մը ու երկու աթոռ: Բանտապետը՝ Թաւ գուհին բերած ծրարը Քլայս խաթունին ցուցնելով ըսաւ. «Առօրին մէջ ձեզի հետ եկող հասարակապետութեան անձը հրամայեց որ աօրկայ ձեզի տրուի եւ մի եւ նոյն անձը ապսպրեց նաեւ որ սրչափ կարելի է նէ ձեզի աղէկ նայուի»:

Ասով ըսել կ'ուզէր որ իր ձեռքն ըլլար նէ, ղերենք մէկտեղ չէր ձգեր. անոր համար Քլայս խաթունն ալ ասանկ պատասխան տուաւ:

«Աս կը պատրաստուէի ձեզի շնորհակալ ըլլալու որ զիս իմ եղբորս աղջկանը հետ հոս կը դնէք, բայց շատ կը ցաւիմ որ վերջի խօսքերնուդ համեմատ շնորհակալութիւնն ուրիշի պարտական եմ եղեր:

— Քաղաքակից, քու ցաւիլդ չցաւիլդ հոգս չէ, հասարակապետութիւնն ողջ կենայ»:

Ատքը «Նախաճաշնիդ խաւրեմ», ըսելով ելաւ զնաց:

Քիչ մը ետքը բանտապետին կինը՝ բանտարկեալներուն համար սահմանուած նախաճաշը ձեռքը ներս մտաւ: Աս կինը թէպէտ բնութեամբ խիստ քաղցրաբարոյ էր, բայց իր էրկանէն վախնալով ստիպուած էր խեղճ կալանաւորներուն առջեւ շինծու խստութիւն ու դաժան կերպարանք մը ձեւացընելու:

«Աս է ուտելիքնիս, հարցուց Քլայս խաթունը:

— Այո՛, քաղաքակից, աս է, թէ որ աւելի բան մ'ուտելու համար ստակ չես իտար:

— Հիմակուհիմակ ասով գոհ կ'ըլլանք, բայց թէ որ աս իրիկուն կրնաք մէյ մ'ալ հոս դալ նէ, հետեւեալ օրերուն համար բան մը կ'որոշենք:

— Ա՛յ, քաղաքակից, եւ կարծեմ թէ շատ աղէկ

կ'ընես : 2է թէ իմ շահու համար կ'ըսեմ ասիկա . վասն զի շահ մեծ բան մը չէ, հապա սա խեղճ աղջկան վրայ կը ցաւիմ, ըսաւ Աննան ցուցընելով, որուն երեսը պատ դարձեր է եւ ոյժ առնելու կարօտութիւն ունի :

Բանտապետուհին նայելով որ ալ հետը չեն խօսիր, ելաւ գնաց, թող տալով որ իրենց ողորմելի կերակուրն ուտեն :

Երբոր խցին մէջ մինակ մնացին, Քլայս խաթունն Աննային ըսաւ . «Բայց սա ծրարը, տեսնենք Թագուհին այնչափ քիչ ատենուան մէջ ի՞նչ կըցեր է ժողովել» :

Աննա ծրարը բացաւ, որուն մէջ իրենց համար ճերմակեղէններ ու հագուստներ կային : Բայց ամէնէն աւելի իրենց հաճութիւն տուին մէջը գտնուած կանանց զրազանաց գործիքներն, ինչպէս՝ մկրատ, մատնոց, ասեղ եւ այլն : Քլայս խաթունն իսկզբան սկսաւ զարմանալ թէ ինչպէս աս ամէն բան իրենց ձեռքը հասուցին, բայց երբոր Թագուհին յիշած ստակը մէջը չգտաւ, մտածեց որ այն անուղղակի կերպով տրուած ընծան պիտ'որ ըլլայ որ ծրարը ձեռքերնին հասուցեր է :

Այն ծրարին մէջ գտաւ նաեւ Աննա իր տունն սկսած մէկ ասղանի գործքը ու քիչ մը ատեն աչքն անոր վրայ անշարժ մնալէն ետեւ, «Յակոբ, Յակոբ, ըսաւ քթին տակէն, ո՛հ, ի՞նչ կ'ընես : Ես կը յուսայի որ զքեզ աս ասղանի գործքովս պիտ'որ զարդարեմ . իսկ հիմակ, արդեօք մէյ մ'ալ զքեզ պիտ'որ տեսնեմ : . . . Հապա հայրս, իմ սիրելի հայրս, ըսաւ հօրքրոջը դառնալով, ի՞նչ պիտ'որ ըլլայ երբոր զմեզ չգտնէ : Ո՛հ, ագմարդիկները զինքը կը փնտռէին . գուցէ ինքն ալ մեզի պէս անմիջապէս բանտ կը դրուի :

— Հանդարտ եղիւր, աղջիկս, ես արդէն ատենէ մը վեր վախ ունենալով իրեն դրած էի որ չըլլայ թէ գայ : Նաեւ աս ալ գրած էի որ մենք իրեն քով կ'երթանք . . .

— Ատուած տար, սիրելի հօրաքոյր: Բայց չէ, մէջ մ'ալ զանկիա պիտ'որ չտեսնեմ: Լսեցի՞ք բանտապետին խօսքը որ ըսաւ թէ հոսկից մինակ մեռնելու համար կ'ելլըցուի):

Քիչ մը լռութենէ ետեւ Գլայս խաթունն եղբօրը աղջկան ասանկ ըսաւ.

«Մեր առանձին ու հանդարտ կենացը մէջ կարելի եղածին չափ կը նայէի որ քու առջեւդ չխօսուի հայրենեացդ թշուառութեանցն ու այն ոճրագործութեան վրայ, որով անմեղ ու խեղճ Լուդովիկոս ծ.Ձ. կախաղան հանեցին: Աս մարտիրոսին մահունէն ետեւ ուրիշ հաղարաւոր մարտիրոսներ ալ եղան: Մեզի կ'իյնար, որ աս խառնակութեան ու ապականութեան տեսարանը թողուինք ու փախչէինք. բայց կ'երեւար թէ զմեզ մոռցած ըլլան: Մէկալ կողմանէ ալ քու հայրդ չէր ուզեր որ թողունք ան բերդը, որն որ քու մօրմէդ իրեն մնացած ըլլալով, իրեն անոյշ յիշատակ մըն էր. արդեթէ ձգելու երթալու ըլլայինք նէ՝ քու մայրենական հաւուցդ ժառանգութիւնն ընդ միշտ կորսնցուցած կ'ըլլայիր:

— Աս դժբախտութիւնն հիմակ արդէն եկաւ գլուխնիս, աս տարբերութեամբ որ հիմակ ազատութիւննիս ալ կորսնցուցինք. ուր որ եթէ յառաջագոյն փախած ըլլայինք նէ, հիմակ հանգիստ կ'ըլլայինք Գերմանիայի մէջ, ուր այնչափ կ'ախորժեմ, ուր ձեզի հետ այնչափ բարեբախտ օրեր անցուցեր եմ:

— Ի՞նչ կը կարծես, աղջիկս. այնչափ կը տարակուսէի փախչելու թէ որնոյն իսկ այն փախուստը զմեզ հիմակուան վրանիս հառած վտանգէն աւելի եւս մեծ վտանգներու մէջ չձգէր: Բայց աս ամէն մտածմունքներն ալ պարապ են, ինչու որ հիմայ ձեռքերնէս բան մը չիզար: Անանկ է նէ ըսենք միայն. Ատուած ասանկ ուզեց, իր կամքն ըլլայ):

Երկրորդ օրը Աննա ու իր հօրաքոյրը գիշերուան

քունով աղէկ մը զօրացած ըլլալով, անցած բաներուն խեղճութեանց ու ապագային վախուն վրայ կը խօսալցէին: Նոյն խօսակցութեան ատեն Քլայս տիկինն սկսաւ նոյն ատենուան նորաճեւութեան համեմատ շրջադիւար տին (ֆլաւիան) վրայ եղած խորունկ գրապանակներէն զանազան մեծութեամբ տուփեր հանել: Աննա զարմացած կը նայէր աս տուփերուն, որոնց շատերն արդէն կը ճանչնար: Ամէնը գրապանակէն հանելէն ետեւ, սկսաւ մէկիկ մէկիկ տուփերը բանալ ու Քլայս եւ Վերթրոյ ընտանեաց բոլոր գոհարները դուրս հանեց:

«Անանկ է նէ, սիրելի հօրաքոյր, դուք գիտէիք թէ պիտ'որ բռնուինք. ապա թէ ոչ ի՞նչպէս կրնայիք աս ամէն բան վրանիդ ունենալ. դուք ամէն բանի յառաջատես եղեր էք:

— Զէ, աղջիկս: Ամէն բանի յառաջատես եղած ըլլայի նէ, պէտք չէի աս գոհարները մինակ իմ քովս պահել. ստուգիւ կ'ըսեմ որ մտքիս ծայրէն չէր անցած որ զմեզ իրարմէ կրնան բաժնել: Ի՞նչ կ'ըլլար թէ որ անմիջապէս զմեզ բաժնէին ու ժամանակ չունենայինք այս գոհարները, զորոնք ութ օրէ վեր հետս կը կրեմ մէջերնիս բաժնելու:

— Ապա վրանիս խուզարկելու ըլլային նէ:

— Անշուշտ ամէն բան կը գտնէին ու կ'առնէին: Բայց անոնք կարծելով թէ յանկարծ վրանիս հասած ըլլալով, մեզի ամենեւին ժամանակ չձգեցին բան մը պահելու, խուզարկութիւնն աւելորդ սեպեցին:

2.

ՆԱՅԵՑԻՔ աս գեղեցիկ աղամանդն, ըսաւ Աննա, զորն որ գործածեցիք Վիէննա եղած ատեննիս: Նոյն օրն ինծի ըսիք. «Աննա, ալ ասկէ ետեւ ասիկա ես»

պիտի չգործածեմ, զքեզ կայսեր առջեւ հանած ատենս ասիկա դուն պիտ'որ դնես», : Ան ատեն ես տատերկու տարւան էի, ու սկսայ հաշուել թէ երբ պիտ'որ դայ ան ատենը: Ինչ ուրախ ատեն էր իմ հօրս ու քու հայրենեացդ մէջ անցուցած այն երկու տարիներս: Ո՛հ, ինչո՞ւ Գաղղիա եկանք:

— Վու բուն հայրենեացդ մէջն ալ երջանիկ օրեր ունեցար, աղջիկս. Գերմանիայի մէջ անցուցած օրերէդ աւելի Գաղղիայի մէջ ունեցած խաղաղ օրերդ չես կրնար մոռնալ:

«Ո՛հ. իմ կենացս ամենէն երջանիկ ժամանակն, ըսաւ Քլայս խաթունը հառաչելով, այն ժամանակն է, զորն որ աս պարզ գոծազմէ մատնին կը յիշեցնէ: Աս մատնին Յովսէփ բերաւ ինծի Վէօթթինկէնի համալսարանին մէջ ուսմունքը լմնցնելէն ետեւ դարձած ատեն. ամէն մարդ նոյն ատեն ինծի մեծամեծ բարեմաղթութիւններ կ'ընէին: Աեց ամիս ետքը Յովսէփ ուզեց՝ իր ուսմունքն աւելի կատարելագործելու համար Փարիզ երթալ ու ես ալ չկրցայ իր այս բաղձանցը դէմ դնել, մանաւանդ որ իրեն հետ պիտ'որ ընկերանար նաեւ իմ աղնիւ մէկ բարեկամիս տղան: Ասիկա որ սեպուհի տղայ էր, շատ մեծ համարում ունէր ու Յովսէփէն աւելի խոհեմ կ'երեւար: Բայց երիտասարդ սեպուհը կեղծաւոր է եղեր ու իր վնասակար օրինակը իմ որդիս ինծմէ յափշտակեց:

— Սիրելի հօրաքոյր, ձեր երջանկութեան օրերը շատ քիչ եղեր են. դիտեմ որ ձեր մանկութեան օրերն իմինիս պէս անոյշ չեն եղած: Գուք էիք որ իմ մանկութեանս օրերը քաղցրացուցիք: Երբոր իմացաք որ ես որբ մնացի, շուտ մը քովս եկաք ու Յովսէփին համալսարանն եղող բոլոր ժամանակն ինծի հետ անցուցիք: Ու երբոր անոր համալսարանէն դարձած ատենը՝ Վիէննա կը դառնայիք, զիս միտիթարելու համար, իբրեւ ձեր շուտով նորէն ետ դառնալուն գրաւ տուիք ինծի այս մարդարտազարդ վարսակալը:

— Խոստացածիս պէս չկրցայ շուտով դառնալ։ Անոր համար եղբօրս աղաչեցի որ զքեզ ինծի խաւրէ, որպէս զն. քու ուսմունքդ շարունակեմ։ Հոն քեզի հետ անցուցած երկու տարւան միջոցին մէջ սկսաւ իմ վեշտերուս շարքը, որն որ մէյ մ'ալ կարելիք չունի։

— Բայց ինչպէս աղէկ էր Յովսէփ ձեզի ու ինծի հետ Գաղղիայէն դառնալէն ետեւ։

— Անիկա արդէն ան ատեն ինծի համար կորսուած էր։ Երբոր նորէն Գաղղիա երթալու արտաքոյ կարգի բաղձանքը տեսայ, իմացայ որ միտքն այլազգ է։ Տես սա զմիութեան մանեակն ու ապարանջանները. ատենք իր նշանածին համար պատրաստած էի, որն որ ազնուական օրիորդ մըն էր ու որուն նոյն իսկ ինք Յովսէփ երկայն ատենւրնէ վեր հաւնած էր. բայց իր անհաստատութիւնն ու փոփոխամտութիւնը . . . : Առանց իմ հաւանութեանս Գաղղիա գնաց ու հոնկից ինծմէ հրաման ուղեց ուրիշի մը հետ կարգուելու։ Ես իրեն նամակ գրելով իրեն նշանածին դառնալու պարտքն իրեն յիշեցուցի, բայց պատասխան չընդունեցայ ու ետքը լսեցի որ թէ-ատորոնի երդչի մը հետ կարգուելը է։ Աս երդիչը պատկուելէն ետեւ իր ցած արուեստը թողուցեր է, բայց իր փառասէր ու թեթեւ վարմունքը խեղճ Յովսէփին միտքը կասկած ձգելը է. անանկ որ ասկէ խռոված ինք զինք զարկեր ու արիւնշուայ տուն տարուել է . . . : Իսկ կինը վեց ամսէ վեր երկու հոգւով բլալով երբոր իր այրն այն վիճակին մէջ տեսեր է սաստիկ ցաւերով վախճաններ է։ Ո՛հ զոնէ որդին կարենար ապրիլ ու Յովսէփին ունեցած սէրս, անոր ցուցնէի։ Հիմակ քովս Յովսէփին ուրիշ մէկ յիշատակը չունիմ, բայց եթէ իր աս վերջին նամակը, . . . աս բսելով Քլայս խաթուներ ծոցէն նամակ մը հանեց։

“Չեմ կրնար քեզի կարդալ եւ ոչ ալ քու ձեռքդ տալ աս նամակը, որուն վրայ այնչափ արցունք թափած եմ. ասով Յովսէփ իր մօրը վերջին բարեւ մը կու տայ։

Իր կնոջը մահուանէն տարի մը ետքը ինքն ալ մեռաւ : Բոլոր աս տարւան միջոցին մէջ իր վիճակին վրայ եւս ամենեւին բան մը չէի գիտեր : Երբոր ալ չէի կրնար ո՛չ զանիկա օրհնել ու ո՛չ մէյ մ'ալ տեսնել, ան ատեն աս նամակն ընդունեցայ : Ար բաղձայի ստուգիւ գտնէ անոր զաւակը տեսնել . . . : Բայց ինչ ցաւ ու հոգ պիտ'որ պատճառէր ինծի հիմակուան պարագայիս մէջ անանկ պզտիկ տղայ մը, :

Աս վերջին խօսքը Աննային արտաքոյ կարգի՝ այլայլութիւն պատճառեց . անանկ որ հօրաքոյրը ցառքեց ու քովն ունեցած վարդեջրի սրուակը հոսուրտացրնել տալով վրայ բերաւ ու հարցուց թէ ինչ կը զգայ : Աննա ինք զինք զսպելով «Բան մը չունիմ», ըսաւ :

Վիչ մը ատեն հանդարտ կենալէն ետեւ, Քլայս խաթունն ըսաւ. «Հիմակ նայինք, աղջիկս, որ աս դու հարները մէջտեղէն վերցընենք պահէնք» : Աս ըսելով դուհարներն երկու մաս բաժնեց, մէկ մասն Աննային տուաւ ու մէկալ մասն ինքն առաւ : «Ասոնք դեռ քանի մ'որ վրանիս տանինք ու ետքը նայինք որ մէկ աղէկ տեղ մը գտնենք պահելու : Ահա քեզի քսակ մըն ալ դրամ, ասով կրնաս քու վիճակդ քիչ մը դիւրացընել», :

Հաղիւ թէ աս տրամադրութիւննին ըրին լմընցողին, մէյ մ'ալ Ռամոն ներս մտաւ : Հենդնական ծիծաղով մը «Աղէկ էք», հարցուց :

«Արնայինք ալ աղէկ ըլլալ, ըսաւ Քլայս խաթունը :

— Հոս ասկէ աղէկ չէիք կրնար ըլլալ, դուք ամենէն աղէկ նայուողներուն մէջն էք, խուցերնիդ աղւոր : զգեստնիդ տեղը . . . : Ասկէ զատ, թէ որ ստակ ունիք նէ պատգամաւորներուն կանանցը պէս կրնաք ապրիլ :

— Ձեր խաթունը խոստացած էր ինծի երէկ իրիկուն գալու որ մեր ուտելիքին նկատմամբ որոշմունք ընենք. կրնանք ձեզի հետ ալ մեր դաշնադրութիւնն ընել» : Աս ըսելով, Քլայս խաթունը մասնաւորապէս աս բանիս համար որոշած դրամը սեղանին վրայէն առ-

նելով բանտապետին տուաւ, որ ամիս մը իրենց աւելի լաւագոյն կերակուրներ բերէ: Բանտապետին երեսը զուարթացաւ. յայտնի կը տեսնուէր որ գալուն գլխաւոր նպատակն ան էր:

— Թէ որ այնչափ ստակ ունիք որ երկայն ատեն կարենաք ասանկ վճարել նէ, բաներնիդ աղէկ. բայց դուցէ ասանկով քսակներնուդ տակը շուտով կը տեսնէք:

— Արցածնուս չափ կը ջանանք զձեզ գոհ ընել: Թէ որ միջոցնիս հասնի, ան ատեն քիչով գոհ կ'ըլլանք:

Աննա երբոր տեսաւ որ բանտապետը ստակով կալիցաւ, յարմար ատեն սեպելով, ըսաւ,

«Պարոն, զմեզ մեկտեղ կը ձգէք, անանկ չէ. դիտցէք որ մեծապէս շնորհակալ կ'ըլլանք ձեզի:

— Ադ կարելի չէ. ես իմ հրամաններս ունիմ ու անոնցմէ դուրս բան չեմ ձանձնար: Աղօթք բռէք որ դեռ մնան ան մարդիկները, որոնց խուցերը դուք պիտ'որ բռնէք, բայց արդէն մա . . .:», Սկսաւ անգուծ մարդը խնդալ ու ձեռքը վզին կռթնցուցած անանկ մէկ ձեռմ'ըբաւ, որ Աննային ու իր հօրքրոջը երեսներուն գոյնը նետեց: Ռաման զիրենք աս սարսափին մէջ ձգելով ելաւ գնաց:

«Մահ, մահ», ըսաւ Աննա անհաստատ ձայնով մ'ու բոլոր անդամներովն սկսաւ գողալ:

Քլայս խաթունը մեղմով յանդիմանեց զԱննա, անոր վհատութեան համար, ու ետքը անոր պարտք դրաւ որ իր գլեակն ունեցած սովորութեանը համեմատ իւրպանչիւր ատենին իր աղօթքին, ընթերցուածոյն ու ձեռագործին զբաղի, որպէս զի տխուր խորհուրդներով ինք զինք չխռովէ:

Երբոր Քլայս խաթունն աս տրամադրութիւնները կ'ընէր, մէկէն բանտին շէնքին մէջ ծանր սայլի ձայն լսուեցաւ: Քլայս խաթունն աս ձայնին նշանակութիւնն

աղէկ գիտնալով սկսաւ սարսափիլ, բայց Աննային առջեւ ինք զինք բռնելով խօսքը կը շարունակէր :

Մէկէն խուցերնուն դուռը բացուեցաւ ու Ռամոնն ներս մտաւ, որուն երեսը նկարուած տեսակ մը ժպիտէն կ'իմացուէր որ զէշ լուր մ'ունի :

Է •

«ԱՆՌՔԸ հասաւ, քաղաքակից, ու հիմակ պարապ խուց ունինք. բայց որովհետեւ դուն մէկ աղէկ ազնուապետական մը կ'երեւաս, քու ընտրութեանդ կը ձգեմ որ կ'ուզես աս խուցը քու եղբօրդ աղջկան ձգես, կ'ուզես քեզի պահես», :

Քլայս խաթումնն սկսաւ մտմտալ : Մէյ մը մտքէն անցաւ որ մէկալ խցին ինչպէս բլալը բանտապետին հարցընէ, բայց ետքը վախնալով որ դուցէ զինք կը խաբէ, աչքը կեցած խցերնուն մէջ մէյ մը պտրտեցուց, ու տեսնելով որ բաւական լուսաւոր է ու պատուհանն ալ դաշտի վրայ կը նայի, աւելի գէշէն վախնալով, որոշեց որ նոյն խուցն Աննային ձգէ :

«Շնորհակալ եմ որ, ըսաւ Քլայս խաթումնն, ընտրութիւնն ինծի ձգեցիք. աս խուցը եղբօրս աղջկան կը ձգեմ ու ես մէկալ խուցը կ'երթամ», :

«Մնաս բարով, սիրելի աղջիկս, զքեզ Աստուծոյ պաշտպանութեանը կը յանձնեմ : Ս. Աստուածածինն ու հրեշտակները վրագ հսկեն», :

Բայց երբոր տեսաւ Քլայս խաթումնն, որ Աննա արտաքոյ կարգի խռովութեան մէջ է, զանիկա անկողնին վրայ դրաւ, ու ինչ որ խօսեցաւ չկրցաւ զանիկա թմրութեան վիճակէն հանել. ան ատեն աղաչեց բանտապետին որ գօնէ իր կինն անոր քովը խաբէ, ու հարցուց թէ ինչ կ'ուզէ աս ծառայութեան համար : Ռամոնն

երկու ոսկի ուղեց, զորոնք Քլայս խաթունը շուտ մը հանեց տուաւ :

— «Պէ մ'ընէք, ըսաւ Ռամոն ստակն առնելէն ետեւ, խօսքս խօսք, կինս շուտ մը կը խաւրեմ», :

Աննա ինք իրեն գալով զարմացած մնաց երբոր տեսաւ որ իր հասակը աղջիկ մը զինք բռներ է ու քաղցր արգահատանքով մը երեսը կը նայի : Քիչ մը լուռ կենալէն ետեւ մեղմ ձայնով մը հարցուց. «Գուք ո՞վ էք :

— Իմ անունս Մարիամ է, օրիորդ, բանտապետին աղջիկնեմ : Հայրս, որն որ հիմայ ձեր հօրաքոյրը տարաւ, մօրս ըսաւ որ քու քովդ գայ, բայց անոր ծուլութիւնը բռնած ըլլալով ինծի ըսաւ որ ես գամ, ու զձեզ տեսնելէս վեր՝ գալուս վրայ շատ ուրախացայ : Թէ որ կ'ուզէք նէ, ուրիշ անգամ ալ զձեզ տեսնելու գամ :

— Հատ կ'ախորժեմ, ըսաւ Աննա, որն որ ինք զինք աղէկ զգալով ելաւ անկողնոյն ծայրը նստաւ : Բայց հօրաքոյրս ո՞ւր է, ո՞ւր տարին : Կ'աղաչեմ ինծմէ գաղտուկ մի պահէք :

— Զեզմէ գաղտուկ պահելու բան մը չկայ, օրիորդ. դաւթին վրայ նայող մեծ խցի մը մէջ է, ուր ամենէն աղէկ անկողինը կայ ու աթոռի մը վրայ ելլելով կրնայ անցնող դարձող բազմութիւնը տեսնուիլ, որն որ ձեր հօրերոջը բաւական զբօսանք կրնայ ըլլալ :

Արածեմ դժուարնիդ չ'երթար, օրիորդ, որ հօրս տեղ ես եկայ. անանկ չէ : Անիկա անդգամ մարդ մըն է :

— Մարիամ, գուք աղէկ աղջիկ մը կ'երեւաք, ի՞նչ պէս կրնաք ձեր հօրը վրայ ասանկ խօսք ըսել :

— Ի՞նչ, չտեսա՞ք որ ինչպէս խեղճ մարդիկներու հետ անդթութեամբ կը վարուի :

— Թէ որ անոր վրայ գէշ ալ մտածեմ, ինծի չ'իյնար քու առջեւդ անոր վրայ գէշ խօսիլ :

— Անիկա ինծի յանդիմանութիւն մըն է, ըսաւ Մարիամ տհաճութեամբ :

— Զէ, ըսաւ Աննա մեղմ ծիծաղով մը, ասիկա

մեծ համարձակութիւն մը կ'ըլլար առջի անգամ տեսութեան :

— Բայց ըսածներնուդ իրաւունք կու տամ, ու կը հաւատամ որ զիս վշտացընելու համար չըսիք : Ես երբոր պզտիկ էի, Ժողովըդապետ մ'ունէիք, որն որ ինծի ասանկ բաներ սովեցուցած էր, բայց հիմակ կ'ըսեն թէ ատոնք հին ատենուան խօսքեր են,, :

Աննային ներքին տխրութիւնը չթողուց աւելի երկայն խօսելու : Քիչ մը ատեն լուռ կենալէն ետեւ Մարիամ ըսաւ. «Անանկ է նէ, կ'ուզէք որ նորէն դամ. ձեռքէս եկածին չափ կը ջանամ որ հօրմէս հրամանն առնեմ գալու. վասն զի՝ մանաւանդ մէկ օրիորդի մը համար խիտ դժուար բան է մինակուկ ու գոցուած կենալ : Ո՛հ, քանի՛ քանի՛ անգամ խեղճ կալանաւորներու համար լացած եմ :

— Եւ զատ բարեսիրտ աղջիկ էք : Եկէք, եկէք շատ անգամ տեսնուինք :

— Բայց սա ինծի հետ յոգնակի պիտ'որ չխօսիք. չեմ ախորժեր,, :

Մէջերնին ասանկ ընտանեկան բարեկամութիւն մը հաստատուելէն ետեւ, Մարիամ վախճալով որ իր առջի անգամ Աննային քով ասանկ երկայն կենալը ուրիշ անգամ գալուն արդէլք կրնայ ըլլալ, անոր ձեռքը թօթուելով «Մնաս բարով, ըսաւ : Չեմ գիտեր, ինչպէս ըրաւ ձեր հօրաքոյրը որ անանկ վաստրկեցաւ զհայրս, որ ձեր ինչպէս ըլլալուն լուրը խոստացաւ հայրս իրեն իմացընել, ու հիմակ ես կ'երթամ ձեր որպիսութեան լուրն իրեն տանելու,, :

Աս խօսքերն ըսելով խցին դռնէն դուրս կ'ելէր Մարիամ : Բայց Աննա վերջի խօսքը լսածին պէս, ցատքեց զանիկա ներս քաշեց :

«Ուրեմն հիմակ իմ հօրքրոջս պիտ'որ երթաս : Իմ բարեւս իրեն տար ու իմ աղէկ ըլլալս իրեն իմացուր :

— Գլխուս վրայ, ըսաւ Աննա, ու սիրտը շարժած խցէն դուրս ելաւ,, :

Անա իր խցին մէջ մինակ նստած ատեն մէկէն գոհարները միտքն ինկան : Ախնալով որ չըլայ թէ վրան քննելու ելլեն, երկայն մտածելէն ետեւ ելաւ յարդէ անկողնին մէկ ծայրը քակեց, գոհարները տուփերով մէջը դրաւ ու նորէն զգուշութեամբ կարեց :

Ետքը քիչ մը զով օգ շնչելու համար սեղանը պատահանին առջեւը տարաւ ու վրան ելլելով սկսաւ նոյն վանդակապատ պատուհանէն առջեւի դաշտերը նայիլ : Աս տեսքն իր Ռոսի դղեկին մէջ անցուցած երջանիկ օրերը յիշեցրնելով՝ իրեն զանազան խորհրդածութիւններ ընելու նիւթ կու տար :

Ը •

ՊԱՌՆԱՆՔ վայրկեան մը հաւատարիմ թագուհին, որն որ իր բաղձանացը համեմատ իր տերանցը հետ չկրնալով բանտ գալ՝ տուն դարձած էր : Հոն թագուհի տան մէջ աւար առնող օտարականներու հետ խոհեմութեամբ վարուելով զանոնք վաստրկեցաւ, իր աէրերուն սիրելի եղող առարկաներէն շատերն իբրեւ իր անձնական բաները ժողվեց ու իբրեւ մօտերն եղող իր ազգականին երթալ ձեւացընելով ճամբայ ելաւ դէպ ի ան քաղաքը՝ ուր որ բանտն էր : Հոն հասնելով բանտին մօտերը բնակարան մը բռնեց ու Պրիւնէլ մականուամբ, որն որ իր բնտանեաց մականունն էր, իբրեւ աղքատ նկարչի մը այրի ձեւանալով սկսաւ հոն բնակիլ :

Քիչ մը ատեն ետքը սկսաւ դրացի տներու մէջ վարձքով կարելու զգեստներ առնել, եւ որովհետեւ կանանց զանազան հագուստներ կարելու մէջ շատ ճարտար էր, անոր համար շատ յաճախորդ գտաւ : Աս կերպով Ռամոնին կնոջն ալ շատ բաներ կարեց, որմէ թագուհին՝ դիտամբ խիստ քիչ վարձք կ'ուզէր իր աշխատութեանը, անանկ որ բանտապետուհին կարին աղէկու-

Թիւնը ու արտաքոյ կարգի աժնութիւնը տեսնելով, սկսաւ շատ դործք տալ Թագուհիին, որով մէջերնին շուտ մը մեծ բարեկամութիւն մ'եղաւ: Թագուհիին ուզածն ալ աս էր: Ա'լ անկէ ետեւ շատ անգամ Ռամոնին բնակարանը կ'երթար ու իր զուարթ բնութեամբը զանոնք կը զբօսցընէր. անանկ որ Ռամոն բանտապետն ալ զինք կ'ախորժէր:

Սոս Թագուհի անհամբերութեամբ կը բաղձար Աննային ու անոր հօրքրոջը վրայ տեղեկութիւն մ'առնել. բայց արտաքոյ կարգի խոհեմութիւն պէտք էր բանեցընել:

Մարիամ Թագուհիին հետ խօսակցած ատեն շատ անգամ խօսք կը բանար այն օրիորդին վրայ, որուն հետ բանտին մէջ բարեկամացած էր, ու Թագուհին անոր ըսածներուն սաստիկ ուշադրութեամբ միտ կը դնէր, համարելով թէ անշուշտ Աննան պիտ'որ ըլլայ այն օրիորդը, բայց հարցում ընելէն կը զգուշանար:

Ռամոնն ու իր կինը՝ զՄարիամ՝ իրենց մէկհատիկ զաւակն ըլլալուն շատ կը սիրէին. անանկ որ Մարիամին իրենց կամացը դէմ ուզած բանին ալ, քիչ մը ընդդիմութիւն ընելէն ետեւ, միշտ կը զիջանէին: Աս կերպով վերջապէս հրաման առած էր Մարիամ իր հօրմէն որ Աննային ուտելիքն ամէն օր ինք տանի, եւ ասիկա իբրեւ տղայական բաղձանք մը ձեւացուցած էր:

Աննա իր միայնութեանը մէջ մեծապէս կը մխիթարուէր ու կը զբօսնուր աս զուարթ աղջիկը իր քովը տեսնելուն: Մարիամ ատեն ատեն անոր հօրքրոջը վրայ տեղեկութիւն կու տար, ու խոստացած էր նաեւ Աննային որ եթէ իր հօրքրոջը կամ իր վիճակին վրայ փոփոխութեան խօսք մը ըլլալու ըլլայ, ինք լուրը կը բերէ:

“Մարիամ, ըսաւ օր մը Աննա, չե՞ս կրնար հրաման տանել որ ինծի համար թուղթ, թանաք ու գրիչ գնես,

ինծի մեծ ծառայութիւն ըրած կ'ըլլաս : Թէ որ կապարէ գրիչ ու գոյներ ալ կարենայի ունենալ . . . :

Մարիամ գլուխը շարժեց : «Շատ կալանաւորներ ձեր ուղածներն ուղեցին, բայց երբեք հայրս թող չտուաւ : Բայց ի՞նչ պէտք է հրաման, ես վաղը ձեզի համար գաղտուկ կը գնեմ :

— Զէ, Մարիամ, չեմ ուզեր որ ինծի համար քու ծնողացդ անհնազանդ ըլլաս :

— Իրաւցընէ, դուք զիս կ'ամբօջցընէք : Ար տեսնեմ թէ դուք ինչպիսի կրթութիւն առեր էք. ձեր խօսքերուն մէջ միշտ իմաստութիւն մը կ'երեւայ. իսկ ես անխնամ մեծցեր եմ. ո՛չ կարդալ գիտեմ, ո՛չ գրել . . . :

— Ի՞նչ, կարդալ չե՞ս գիտեր :

— Զէ. անոր համար հօրս դէմ միշտ կը բարկանամ որ զիս ասանկ առանց ուսման թողուցեր է որ մեծնամ,

— Հայրդ վար մի՞ զարներ, Մարիամ. գնա՛ իրմէ հրաման ուղէ ու ի՞նչ որ կը բաղձաս գիտնալ նէ ես քեզի կը սովբեցընեմ :

Իրիկուան կերակուրէն ետքը, որ ատեն աւելի հանդարտ կ'ըլլար Ռամոնն ու հետը կրնար խօսուիլ, Մարիամ հրաման ուղեց Աննայէն դատ առնելու :

Ռամոնն ատիկա լսելուն պէս «Անանկ բան չեմ ուզեր», պոռայ :

— Բայց, հայր, . . . :

— Չայնդ քաշէ. չեմ ուզեր, ըսի : Ո՛չ ես կ'ուզեմ, ո՛չ ալ մայրդ :

Մայրը բան մը չէր ըրած, բայց էրկանը խօսքին դէմ խօսելու չօյանդգնելով՝ ըսաւ .

«Պէտք է պատճառներն առջեւը դնել. մեր պատճառները հասկընալու չափ հասակ ունի :

— Պատճառ . . . : Իմ պատճառներս աս է որ ան ազնուապետականը աղջիկին իրեն կը շահի ու հասարակապետութեան դէմ բաներ ընել կու տայ, որով մենք վտանգի մէջ կ'իյնանք :

— Ան կողմանէ վախ մի ունենաք, ըսաւ Մարիամ: Անիկա մոլորեցնելու աղջիկ չէ: Նայեցէք այսօր ինչ եղաւ. ինք ինծի յանձնեց որ ձեզմէ հրամանն ուզեմ ու իրեն համար թուղթ, թանաք եւ այլն գնեմ. եւ որովհետեւ ես գիտէի որ դուք հրաման չէք խտար, ըսի որ գաղտուկ կը գնեմ ու իրեն կը տանիմ: Բայց ինք երբ որ աս լսեց, ուղածներէն ետ կեցաւ,:

Աս խօսքին՝ հայրն ու մայրն իրարու երես նայեցան: Մարիամ խօսքն յառաջ տարաւ.

“Ասկէ զատ ալ, երբոր ձեզի դէմ բան մը կը խօսիմ, շուտ մը աչուքները կը բանայ ու զիս կը յանդիմանէ:

— Ի՞նչ, դուն քու հօրդ վրայ դէշ կը խօսիս,, ըսաւ Ռամոն ու դաւազանն առնելով Մարիամին վրայ քալեց: Մարիամ մօրը քով փախչելով հարուածէն ազատեցաւ, ու քիչ մը ատեն լուծիւն տիրելէն ետեւ սկսաւ նորէն խօսիլ.

“Ինծի միշտ կ'արդելէիք որ դրացի ատաղձագործին որդւոյն հետ չխօսիմ, որուն իրաւցընէ անդգամ աղայ բլլալն իմացայ՝ Վերթոյեան քաղաքացի աղջկան հետ տեսութիւն ընելէս ետեւ. նոյնպէս կ'արդելէիք որ իրիկունները փողոցին մէջ աղջկանց հետ չխաղամ, բայց ես երբէք ձեր արդելքին մօտիկ չէի ըրած, հիմակ կը խոտտանամ որ կը հնազանդիմ, թէ որ ինծի դաս առնելու հրաման տալու բլլաք: Ա՛ղաչեմ, հայր, ըսաւ բանտապետին մօտենալով, որն որ քիչ մը հանդարտած կ'երեւար, ինծի դիւր մը տուէք”:

Ռամոն քթին տակէն յանդիմանութեան խօսքեր մոմռալով գնաց մէկ թղթատած ու աղտոտ դիւր մը բերաւ, որն որ անհամեստ վէպերու հատոր մըն էր: “Ա՛ռ, ըսաւ դիւրը խցին մէջտեղը նետելով, գնա՛ մէջէն կարդալ սովրէ:

— Ի՞նչ կ'ընես, Ռամոն, ըսաւ կինը դիւրը գետնէն վերցընելով. աս դիւրը նոյն քաղաքակից աղջկան տանի

ու մէջէն կարդալ սովորի, որպէս զի մէջի բաները բոլոր իմանայ: Ի՞նչ դարչեղի պատմութիւններ կան մէջը, զորոնք դուն ինծի պատմած ատենդ ալ կը նեղանամ: Աղջկանց կարդալ տալու համար ուրիշ գիրք չկայ: Հա՛, . . . աղէկ ատենին հասաւ Պրիւնէլ խաթունը: Հոգիդ կը սիրես նէ, մտիկ ըրէ, ըսաւ բանտապետու հին՝ Թագուհին, որն որ նոյն ատեն ներս կը մտնէր. մեր Մարիամին կ'ուզենք կարդալ սովորեցնել, բայց չենք գիտեր որ ի՞նչ գրքի մէջէն սովորեցընէք. ըսէ, դուն աւելի աղէկ պիտի գիտնաս:

Վարանիս մէջ մէկ քանի հին գրքեր ունիմ, ըսաւ Թագուհին, ու ես ալ ատենօք անոնց վրայէն կարդալ սովորած եմ, թէ որ կ'ուզէք նէ անոնք տամ:

— Երթանք, երթանք, բերենք, ըսաւ Մարիամ անհամբերութեամբ ու Թագուհին քաշելով մեկտեղ դուրս ելան դային: Ճամբան Մարիամ իր Աննային հետ ըրած խօսակցութիւնն ու անկէ հետեւած բաները պատմեց: Երբոր Թագուհին բնակարանն հասան, թաւ դուհին զՄարիամ նստեցուց ու քիչ մը ատեն երթալէն դարանին մէջ փնտուելէն ետեւ աղջիկը կանչեց:

«Ա՛հ, ըսաւ, գրքերը, եւ որովհետեւ սովորելու շատ բաղձանք ունիս, գրելու համար ամէն հարկաւոր եղած բաները քեզի տամ. ա՛ռ աս տուփը,»:

Մարիամ տուփն առածին պէս բացաւ ու մէկէն պոռաց, «Ա՛հ, թուղթ, գրիչ, բայց աս կարմիր, դեղին բաներն ի՞նչ են», հարցուց:

— Ո՛հ, ատոնք իմ հանգուցեալ երկանս ներկերն են: Տես, ատոնք ալ վրձիններն են: Գնելու ուրիշ տեղ չունենալով, ատոնք հոս ղետեղեցի:

— Ա՛ռաչեմ Պրիւնէլ խաթուն, ատոնք ալ տփին մէջ թողուցէք, վասն զի ասիկա ըստ ամենայնի Աննա օրիորդին ուղած բանն է. թողութիւն ըրէք համարձակութեանս որ ձեզմէ այսչափ բան կ'առնեմ, գուցէ ձեզի հարկաւոր ըլլան:

— Գիտես որ զքեզ կը սիրեմ, Մարիամ. առ ամէնն ալ, մի քաշուիր. ինծի ամենեւին հարկաւոր չեն:

— Հնորհակալ եմ: Բայց աղէկ գրքեր են. Աննա օրիորդն բռնելու բան մը չունենայ:

— Չէ, աղջիկս, մի վախնար: Ասիկա Աստուածաշունչ է ու ասիկա ալ Աւետարան:

— Բայց հայրս արդեօք բան մը չ'ըսեր:

— Հանդարտ եղիր, ես քու հայրդ գոհ կ'ընեմ:

Երկուքն ալ մէկտեղ նորէն բանտապետին տունը դարձան: Ռամոն թէպէտ եւ Մարիամին ներս մտնելու ատենը դաժան երես մը կ'ընէր, բայց Պրիւնէլ խաթունն իր տուած գրքերն ու տուփը ցուցնելէն ետեւ, իր աղջկանը կը թուրթեան օգտակարութիւնն առջեւ դնելով զանիկա հանդարտեցուց:

Թ.

Երկրորդ օրը Մարիամ իր ձեռք ձգած բաներն առած ուրախութեամբ Աննային վազեց. «Առէք, սիրելի օրիորդ», բաւ, ամէն բան առջեւ դնելով:

Աննա իր ուղած բաներն ասանկ մէկէն իր առջեւ տեսնելով, դարձաւ Հնորհակալութիւն բրաւ Մարիամին: «Բայց, սուկից ատենք ձեռք բերիր», հարցուց:

Մարիամ ան ատեն իր երկայն պատմութիւնն սկսաւ: Ասիկա պատմութիւնը պատմած ատեն, Աննա անոր բերած գրքերը զննելու զբաղած էր, որոնք՝ կը տեսնէր որ իր այնչափ անդամ գործածած գրքերուն ըստ ամենայնի նման են: Մէյ մ'ալ պատահմամբ գրքին ճակատն եղող ձերմակ թուղթն առջեւ բացուեցաւ, ուր գրուած էր Թագուհի Պրիւնէլ. աս տեսնելէն ետեւ սկսաւ աւելի սաստիկ մտադրութիւն ընել Մարիամին պատմածներուն, ու քանի մը հարցումներէն ետեւ իմացաւ որ Մարիամին Պրիւնէլ խաթուն ըսածը իրենց

Թագուհին է: Ան ատեն Աննա փայլակի շուտութեամբ ան ամէն պարագաները մտքէն անցուց, որոնցմէ կը մտածէր թէ հարկաւ անցած պիտ'որ ըլլայ Թագուհին, իրենց ետեւէն դալու եւ իր մօտ տեղերն ըլլալը իրեն ասանկ իմացընելու համար:

Աննա՝ Մարիամին կարգալ ու գրել սովորեցընելու կը զբաղէր, մնացած ժամանակներն ալ կէս մը ձեռաւ գործի, կէս մը կարգալու եւ կէս մ'ալ նկարելու կու տար:

Մարիամ, ինչպէս որ Աննային խոստացած էր որ եթէ իր հօրքրոջը կամ իր նկատմամբ լուր մ'ըլլայ նէ՝ իրեն կ'իմացընէ, օր մը եկաւ ու լուր բերաւ որ ժողովրդեան պատգամաւոր մը պիտ'որ գայ:

«Պատգամաւոր գայ նէ, ի՞նչ կ'ըլլայ, հարցուց Աննա:

— Պատգամաւորը գայ նէ, սիրելի օրիորդ, կալանաւորներու դատաստան կը կտրուի ու ձեզի ալ հարցաւ փորձ կ'ըլլայ:

— Մարիամ, կերպարանքիդ տխրութենէն անանկ կը տեսնեմ, որ ըլլալու դատաստանին ելքին վրայ աղէկ յոյս մը չունիս: Բայց, մի՛ լար . . . զիս ալ կը վհատեցընես: Եկո՛ւր, դատու առ. երկուքներնուս ալ տխուր խորհուրդները կը ցրուին:

— Այսօր դաս չեմ կրնար առնել, ըսաւ Մարիամ խռովութեամբ մը, որովհետեւ վաղը մեծ տօն մը ըլլալուն պէտք է որ պատրաստուիմ:

— Վաղը ի՞նչ կայ. իմ գիտցածս վաղը տօն մը չկայ: Անկէ ետեւ հիմակ այն սուրբ տօնախմբութիւնները կատարելու սովորութիւնը վերցուած չէ՞ մի:

— Սիրելի օրիորդ, դուք աս տօնէն չէք հասկընար. վաղը Հանճարի տօն է ու պէտք է որ ես ու քաղաքապետին աղջիկը Վարդուհին՝ հօն գանուինք:

— Բու հօն ըլլալդ ինչէ՞ն պէտք է:

— Օչ, պիտ'որ հագուեցընեն, մազերս յունական

ձեւով պիտ'որ շիտկեն, մէջը ծաղիկներ ու ակն պատուականներ ընդելուզելով, ոսկի օձիկ մը պիտ'որ դնեմ ու ոտուքներս ու բազուկներս ոսկեով պիտ'որ ծածկուին: Զիս նեղացրնողն ան է, որ կուրծքս ու սրունքներս բոլոր մերկ պիտ'որ երթամ. կ'ըսեն որ դիցուհիներն ասանկ կը հագնէին:

— Վիցուհիներ . . . Հանճար Զրսես ադ տօնը կատարողներն հեթանոս են:

— Զէ, օրիորդ, հասարակապետականք են: Ա'ըսեն թէ ասկէ յառաջ մարդիկներուն բրածը պարզապէս խենթութիւն էր, եւ որպէս զի աս խենթութիւնը ալ թողուն, Հանճարը ներկայացրնելով մեծ կառքի մը վրայ դրած կը պտըտցրնեն: Աս Հանճարը ներկայացրնողը քաղքին մէջ գտնուող ամենէն վայելուչ աղջիկը՝ Վարդուհի է, ես ալ անոր քով յաւերժահարս մը պիտ'որ ձեւանամ, իբրեւ ծայրագոյն էակ մը՝ ինչպէս կ'ըսեն,,:

Մարիամ աս ստորագրութիւնն ըրած ատեն՝ Աննային երեսը մէյ մը կը դեղննար ու մէյ մը կը կարմրէր, ինչու որ կը տեսներ թէ ինչ աստիճանի այլանդակութեան հասեր է Գաղղիացուց ազգը:

«Մարիամ, կը կարծես որ Աստուած աս անպիտանութեան համար չիվշտանար:

— Արդէն ասիկա ես ալ մտածեցի. ըստ ամենայնի այն կուռքերուն նմանութիւններն են ասոնք, որոնց դեմ՝ ինչպէս որ Աստուածաշնչին մէջ կարդացինք, Աստուած այնչափ կը բարկանար:

— Անանկ է նէ, Աննա, քու խղճմտանքդ ալ քեզի կ'ազդէ որ ադ դէշ բան է: Ուրիշ պատճառ մ'ալ չըլլար՝ բոլոր քաղքին առջեւ կէս մերկ երեւնալու ամօթը միայն բաւական էր զքեզ ադ բանէն ետ կեցրնելու: Չես կրնար ու պէտք չես այն դարշէլի հանդեսին մէջ մաս ունենալ: Աստուած, որն որ քու միտքդ լուսաւորեց, կը պատժէ զքեզ:

— Ի՞նչ ընելիքս չեմ գիտեր, ըսաւ Մարիամ լալով: Հայրս ու մայրս իմ ասանկ բանի ընտրուելուս վրայ ուրախութենէն իրենք զիրենք կորսնցուցած են, ինչու որ կը տեսնեն թէ բոլոր քաղքին մէջ՝ քաղաքապետին աղջկանէն ետեւ ամենէն գեղեցիկ աղջիկն իրենց դուստրն է: Եթէ զրուցելու ըլլամ որ չեմ ուզեր հանդեսին մէջ մտնել՝ անմիջապէս կ'իմանան որ դուք զիս արգելեր էք, ու մէյ մ'ալ ձեր երեսը չեմ տեսներ:

— Մարիամ, ասիկա անանկ մէկ գործք մըն է, որմէ ամենեւին մարդկային ակնածութիւն մը զքեզ ետ պիտ'որ չկեցընէ: Թէպէտ եւ մէյ մ'ալ իրար չտեսնենք, թէպէտ եւ աւելի մեծամեծ դժբախտութիւններ վրանիս հասնին, ամէն բան պէտք ենք կրել ու ՂԱտուած չվշտացընել: Ըսէ քու ծնողացդ թէ Չեմ կրնար նոյն հանդեսին երթալ. բսէ որ ես զքեզ յորդորեցի չերթալու, վասն զի ես անոնց բարկութենէն մինակ ան կողմանէ կը վախճամ որ քեզի բան մը չհասցընեն: Ըսէ որ պատրաստ ես ամէն բանի մէջ անոնց հնազանդ ըլլալու, բայց երբոր Աստուծոյ արգելած մէկ բանը հրամայելու որ ըլլան՝ պարտական ես չհնազանդելու: Քեզ տեսնեմ, Մարիամ, Աստուած մեր հետն է: Երթա՛ս բարով, ես քեզի համար կ'աղօթեմ:

Մարիամ կտրուկ ձայնով մը «Մնաք բարով» ըսաւ ու դնաց: Քիչ մը աղօթելէն ետեւ, անկիւն մը քաշուած սկսաւ մտմտալ որ ինչպէս իր ծնողացը խօսք բանայ: Դեռ մտածելու վրայ էր, երբոր յանկարծ մայրը ներս մտնելով, «Մտածմունքդ ի՞նչ է, ըսաւ, վաղն ո՛ւր երթալիքդ մոռցա՞ր. դնա նայէ, վաղուան հագուստդ ի՞նչպէս է:

— Մայր, ես մտածեցի. վաղուան հանդեսին չեմ երթար. շատ անխայել բան է. անանկ կէս մերկ քաղքին մէջ պտրտելու կ'ամրջնամ:

— Ա՛ս ալ նոր բան, ըսաւ մայրը՝ էրկանը դառնալով, որն որ նոյն ատեն ներս կը մտնէր: Սաւոր նայէ, վաղը քաղաքապետին աղջկանը հետ երթալ չ'ուզեր»:

Ուաման՝ աղջկանը վրայ մէկ նայուածք մը ձգեց, որով իբրեւ թէ անյապաղ մեկնութիւն մը կ'ուզէր իր աս չուզելուն:

— Տայր, կ'աղաչեմ, ըսաւ Մարիամ. քաղցրութեամբ, թող մի տաք որ վաղուան հանդեսին երթամ:

— Տա՛, հա՛, հասկըցայ. ան վերի քաղաքակից աղջկան քովէն կու գաս, անանկ չէ. անշուշտ անիկա քեզի հրաման տուած պիտ'որ չըլլայ. կեցիր, դուն մէյ մ'ալ անոր երեսը կը տեսնես:

— Տայր, չեմ ուզեր երթալ այն հանդեսին, վասն զի Աստուած կը վշտանայ:

— Ադ որ Աստուածն է . . . Կը լսես, կի՛ն, Ծայրա-գոյն էակը չիճանչնար):

Աս ըսելով բարկութեամբ ձեռքը վերցուց ու Մարիամին գլուխը սաստիկ հարուած մը պիտ'որ իջեցընէր, բայց մայրն արգելեց ու Մարիամին դառնալով ըսաւ:

«Պիտե՛ս ինչու զքեզ ընտրեցին, դուն ամենէն գեղեցիկ աղջիկն ես, անոր համար: Աաղը բոլոր քաղաքը վրադ պիտ'որ զարմանայ:

— Ի՞նչ, մայր, ատեն մը դուք զիս իմ անախառութեանս համար կը յանդիմանէիք ու կ'ըսէիք թէ իմ կորստեանս պատճառ պիտ'որ ըլլայ, հիմակ դո՛ւք ինծի ասանկ խորհուրդ կու տաք:

— Տապա քու ծնողացդ ընելու հնազանդութիւնդ, ըսաւ Ռաման: Ահա այն քաղաքակից աղջկան դասերը, որն որ երանի թէ արդէն հոն դացած ըլլար . . . ուր որ քիչ մը ետքը պիտ'որ երթայ:

— Սիրելի ծնողք, ամէն ատեն ու ամէն բանի մէջ ձեզի կը հնազանդիմ, ու ձեզի կը խոստանամ որ ասկէ ետեւ առջիկէն աւելի հնազանդ կ'ըլլամ:

— Ենանկ է նէ, հնազանդէ:

— Չէ, մայր, իմ խղճմտանացս դեմ եղող բանի մէջ չեմ կրնար հնազանդիլ:

— Որովհետեւ ասանկ հնազանդ ես, այսօրուրնէ

կ'արգելեմ քեզի որ մէյ մ'ալ այն անիծեալ քաղաքակից աղջկան հետ չտեսնուիս :

— Ի՛նչպէս որ կ'ուզէք նէ, հայր :

— Աղքատ աղջկան պէս պիտ'որ աշխատիս :

— Ուրախութեամբ կ'աշխատիմ, մայր :

— Ձեռքդ գիւրք պիտ'որ չառնես, ըսաւ հայրը :

— Իմ բոլոր զուարճութիւններէս ետ կը կենամ, սիրելի ծնողք, թէ որ կ'ուզէք . կը տեսնէք որ ան հանդեսին չերթալ ուզելս չար կամքէ մը յառաջ չիդար :

Հայրն ու մայրն տասնկ մէկ հպատակութեան վրայ զարմացած, իրարու ըսին .

«Ի՛նչ ընենք, քաղաքապետին ի՛նչ ըսենք :

— Պէտք է որ երթայ, չէ նէ կը սպաննեմ :

— Հայր, ըսաւ Մարիամ՝ առջեւը ծնկան վրայ իջնալով, թէ որ ձեր աղջկան վրայ ունեցած սէրերնուդ համար կը խոստանաք որ զիս չէք բռնադատեր, ես առ գիշեր Աստուծոյ աղօթք կ'ընեմ ու ապահով եմ որ անիկա բաներն անանկ կը դարձնէ, որ հրամանքնիդ սրդողելու բան չէք ունենար :

— Խոստանանք տեսնենք, ըսաւ մայրը . նայինք վաղը բաներն ինչպէս կը դառնան, եւ թէ Աստուած իրօք կը լսէ իրեն :

Հայրը կռնակը դարձուց ու սպառնալիքներ մոմաւով դուրս ելաւ : Երկրորդ օրը սաստիկ տարափով անձրեւ մը գալով հանդէսն հետեւեալ տասնաւուր (այսինքն՝ հասարակապետութեան նորահասար տասնօրեայ շաբթուան վերջին օրուան) մնաց :

Ժ .

ՆԵՏԵՒԵԱԼ բոլոր շաբաթն Աննային կերակուրը Ռամոն բերաւ : Ասկէ Աննա ուրախացաւ, մտածելով որ Մարիամ իր խղճմտանացը ձայնին հաւատարիմ

դանուեր է, ու անշուշտ անոր համար զանիկա իրեն գալու չեն թողուցած: Ինք օր եղած էր որ Աննա Ղարիամ չէր տեսած, երբ յանկարծ իրիկուն մը Ռամոն կերակուրը բերելու սովորական ժամանակէն երկու ժամ ուշ իր խուցը մտաւ: Աննա սարսափելով տեսաւ որ բանտապետը դիմելով է. մէկ դի մէկալ դի շարժելով Աննային մօտեցաւ ու ըսաւ:

«Քեզի կ'ուզեմ առ լուրը տալ . . .»

Աննա դողալով ինք զինք հաստատուն բռնելու կը ջանար:

«Քեզի կ'ուզեմ առ լուրը տալ . . . , որ վաղն աղջիկս Հանճարի տօնին հանդիսագրաց դուխներէն մէկը պիտ'որ ըլլայ»: Տեսնելով որ ամենեւին պատասխան մը չ'առնէր՝ խօսքը շարունակեց: «Մտածեցի որ ասիկա անշուշտ քեզի հաճութիւն մը պիտի պատճառէ, անոր համար եկայ քեզի ըսելու . . . : Աւերջէն ալ կու գամ քեզի իմացընելու հանդիսութեան ինչպէս գլուխ ելած ըլլալն ու պարագաները. վասն զի, նայէ, ըսաւ ահրելի ծիծաղով մը, վաղն անձրեւ պիտ'որ չգայ . . . : Գիշեր բարի»:

Աս ըսաւ ու անորոշ քայլով մը դռնէն դուրս ելաւ: Դուռը գոցուածին պէս, Աննա ծնկան վրայ եկաւ ու Աստուծոյ աղաչեց որ ասանկ այցելութիւններէ զինք ուրիշ անգամ ազատ պահէ, ետքը սկսաւ Մարիամին համար աղօթել:

Հետեւեալ առաւոյն Աննա երբոր խցին բացուիլը լսեց, սիրտը նետեց վախնալով որ դարձեալ Ռամոնը պիտի տեսնէ, բայց տեսաւ որ բանտապետուհին ներս մտաւ: «Ա՛հ, դուք էք, պոռաց վայրկեան մը ուրախանալով:

— Իշրիկս երեկ շատ զուարթացած էր: Բարեկամներ եկան տեսութեան ու սկսաւ գաւաթները պարպել. քանի անգամ ըսի՝ որ Ռամոն, բանտարկեալներու այցելութեան պիտ'որ ելլէր, մի՛ խմեր: Ինք մտիկ չըրաւ ու

քանի մը յիշոցներով ինծի երես ըրաւ: Բայց կարծեմ՝
ձեր քովէն ելլելէն ետեւ, որովհետեւ ձեզի ուշ եկած
էր, անանկ չէ: Աննա գլուխը ծռելով բանտապետու
հայն ըսածն հաստատեց: «Ուստի ձեզմէ ելլելէն ետեւ
հետը կանթեղ ալ չունենալով սանդղին գլուխը թէ
մէջտեղը, չեմ գիտեր, գլորարկեր ինկեր է: Մարիամ
ու ես, որ իրիկուան կերակրոյ համար իրեն կը սպասե-
ինք, մէկէն աղմուկ մը լսեցինք ու վազեցինք տեսանք որ
սասիճաններուն վարը փռուեր պառկեր է, ճակատը
ճղքուած: Հիմակ անկողնոյ մէջ է: Խրաւցրնէ ասիկա
Մարիամին այսօրուան տօնին երթալն արգելելու համար
գլուխնիս եկաւ:

— Եւս կը ցաւիմ ձեր էրկանը հասած աս դժ-
բախտութեան: Բայց Մարիամին կը վայլէ որ աւելի իր
հօրը գլխուն վերեւը կենայ, քան թէ Հանճարի կառ-
քին մէջ:

— Ըսածնիդ ստոյգ է, քաղաքակից: Որովհետեւ՝
դ Մարիամ գովելու համար չեմ ըսեր, բայց յառաջա-
գոյն հիմակուան պէս զմեզ չէր սիրեր. հիմակ տեսնես
ինչպէս իր հայրը կը հօգայ կը խնամէ: Երէկ իրիկուն
երբոր հայրը անանկ խեղճ վիճակի մէջ փռուած տե-
սանք, ես ցաւես սկսայ պոռալ ու Մարիամ հայրը
բռնեց վերցուց ու ճակատը կապեց, երբ ես ինք ղենք՝
կորսնցուցած ընելիքս չէի գիտեր: Ետքը գիշերն ալ
զիս բռնի պառկեցուց, բսելով որ Վաղը բոլոր կալա-
նաւորները դուք պիտ'որ հօգաք՝ պէտք է որ քնանաք, զօ-
րութիւն առնէք: Հայրս ես կը հօգամ, ըսաւ: Ան ա-
տենէն մինչեւ հիմա դեռ քովէն չզատուեցաւ. անանկ
որ հայրը, որն որ այնպէս խիստ բնութիւն ունի, անոր
խնամքը տեսնելով շատ քաղցրութիւն կը ցուցնէ:

— Մեծ ուրախութիւն պատճառեցիք ինծի Մա-
րիամին վրայ տուած աս ձեր լրերովը:

— Ո՛հ, ինչչափ կը սիրէ զձեզ ու կ'ուզէ ձեզի բա-
րիք ընել: Ես ալ կը սիրեմ զձեզ, քաղաքակից, ու երէկ

իրիկուն կը մտածէի որ Մարիամ ձեզի հետ ճանչու-
թութիւն ընելէն ետեւ խելօքցաւ: Բայց ես հոս եկեր
կը խօսիմ, որ այնչափ դորձքեր ունիմ ընելու: Մայրերն
ասանկ են, իրենց տղոցը վրայ խօզք եղած ատեն ուրիշ
ամէն բաներնին կը մոռնան,»: Աս ըսաւ բանտապետուհին
ու ելաւ գնաց:

Աննա նոյն օրը վրան տկարութիւն ու գլխացաւ մը
զգալով՝ անկողին մտաւ ու երկայն ատեն տաքութեամբ
չարչարուելէն ետեւ, վերջապէս քունը տարաւ: Քանի
մը ժամ ետքը շուկ մը լսելով արթնցաւ ու կարծեց
թէ երազի մէջ է, երբ տեսաւ որ Թագուհին քովը
կեցեր է: Բայց երազ չէր, հապա իրօք իր հաւատարիմ
աղախինն էր տեսածը:

«Թագուհի . . .

— Սիրելի օրիորդս . . .»

Աս էր միայն երկուքներնուն ալ առջի անգամ զրու-
յել կրցածը: Ետքը Թագուհին համառօտ մը պատմեց
թէ ինք նոյն օրը բանտապետին քովն անցուցած է,
Մարիամին ու բանտապետուհւոյն դորձքերուն օգնելու
համար եւ թէ ասոնք հիւանդին բրած իրենց ծառայու-
թիւններովը յոգնած ըլլալով, ինքն ինք զինքն առաջ-
արկեր է որ կալանաւորներն հոգայ ու ասանկով բան-
տին բանալիներն իրեն ձեռքը տուեր են:

«Ի՞նչ կ'ընէ Յակոբ, իմ սիրելի Յակոբս:

— Ձեր կամացը համեմատ դատելով, սիրելի օրի-
որդ, որոնց որ յանձնած էինք նէ, անոնց քովէն հանեցի
ու քովս առի:

— Աւելի մէկ առողջութիւն մը դատու:

— Չէ, միշտ նոյնն է. գլուխներնուս հասած դրժ-
բախտութենէն տասնուհինգ օր յառաջ պարտիզին տա-
ճարին մէջ ձեզի բերած ատենս ինչպէս էր նէ, անանկ է:

— Բայց բժիշկներն ի՞նչ կ'ըսեն:

— Շատ այնչափ յոյս չունին որ նորէն խելքը
վրան գայ,»:

Աննա աս լին վրայ սկսաւ արցունք թափել. բայց ետքը մէկէն աչքը անկողնոյն վերէն եղած Տիրամօր պատկերին դարձնելով, զորն որ հոն բանտին մէջ ինքը նկարած էր, «Թագուհի, ըսաւ, մինչեւ հիմայ մարդկային օգնութեան դիմեցինք եւ օգուտ մը չտեսանք, եկուր Յակոբին առողջութիւնն Աստուծոյ ու անոր սուրբ Մօրը յանձնենք», : Երկուքն ալ ծնկան վրայ դաւով ջերմեռանդ աղօթք մը մատուցին Աստուծոյ որ Յակոբին բանաւորութիւնը բանայ :

Եսկէ ետքը երբոր Թագուհին կ'ուզէր իր գործքերը տեսնելու երթալ, Աննա հարցուց.

«Իսկ հօրաքոյրս ու հայրս :

— Հօրաքոյրերնուդ արդէն հարցափորձ եղաւ, ու իրեն դէմ բան մը չդատուեցաւ. զանիկա, ինչպէս նաեւ զձեզ բանտը կը պահեն անշուշտ յուսալով որ վերջապէս հայրերնուդ ուր ըլլալը ձեզմէ կ'իմանան :

— Հօրս վրայ տեղեկութիւն մ'ունիք :

— Աս իրեն գրեցի որ չուլայ թէ Գաղղիա դառնայ, ինք զինք մեծ վտանդի մէջ կը դնէ :

— Պատասխան գրեց :

— Թագուհին սկսաւ տանկնանկ պատասխան տալ . . . : Սիրելի օրիորդ, ըսաւ, հանդարտ եղէք, ինք խոհեմութեամբ կը վարուի, ու գիտեմ որ ողջ առողջ է : Բայց դուք հիւանդ էք ի՞նչ էք :

— Վիշ մը անհանգստութիւն ունէի, բայց քանի մը ժամ քնանալէս ետեւ ամէն բան անցաւ. աղէկ եմ : Նայեցէք որ նորէն դաք ու խօսինք :

— Մնաք բարով, սիրելի օրիորդ, ըսաւ Թագուհին ու իրարմէ բաժնուեցան :

ԼԵՐԿՐՈՐԴ օրը չէ թէ Թագուհին, հապա բանտապետուհին բերաւ Աննային ուտելիքը: Աննա անոր էրկանը ինչպէս ըլլալը հարցուց:

«Հիմակ աղէկ է, ըսաւ բանտապետուհին:

— Իսկ Մարիամ:

— Մարիամ շատ յոգնած էր, աս առտու պառկեցուցի, Պրիւնէլ քաղաքակից կինն էրկանս քովը կը սպասէ, մինչեւ որ ես գործքերս լմնցնեմ», :

Աննա երկու շաբաթ ասանկ տրտմութեամբ ու քիչ մ'ալ հիւանդագին անցուց: Իր հօրն ու հօրաքեռ յիշատակը, իր վիճակին անորոշութիւնը եւ օր մը դատաստանի առջեւ տարուելու մտածմունքը՝ միտքը կը խռովէին ու ասանկով առողջութիւնը կը կորսնցնէր:

Օր մը, երբ Աննա ինք զինք աւելի գէշ կը զգար, մէկէն դուռը բացուեցաւ, բայց ինքն եւ ոչ զլուխը դարձուց սով ըլլալը տեսնելու համար. մէյ մ'ալ Մարիամին ձայնը լսեց, որն որ զանիկա կ'ողջունէր: Աննա յանկարծ զարմանքով ու այլայլութեամբ հառաչանք մ'ըրաւ՝ Մարիամին ետեւէն եօթը տարւան չափ հրեշտակի նման տղայ մը տեսնելով, որն որ դրան մէջ կեցած սեւեռեալ աչքով մ'իրեն կը նայէր:

«Ի՜նչ կայ օրիորդ, ըսաւ Մարիամ, տղէն վախցա՞ք. թողութիւն կ'ընէք զանիկա հօս բերելու: Խեղճ աղան խելք չունի. բայց մի վախնաք միաս մը չիտար: Պրիւնէլ խաթունին տղան է:

«Շօրս հիւանդութենէն վեր իր մայրը մեր քովն ըլլալով, աղան ինծի հետ բարեկամութիւն մը կապեց իր վարմանց մէջ, որովհետեւ ամենեւին չիսօսիր: Եւ որովհետեւ այսօր հայրս ու մայրս վրաս դռն ըլլալուն համար ինծի հրաման տուին ձեր քովը գալու, աս պզտիկն ալ ինծմէ չուզեց բաժնուիլ. մայրն ալ ինծի ըսաւ. «Հետդ առ, Մարիամ, թող քիչ մը պտըտի: Մտքէս չէր ան-

յաճ որ գուցէ դուք չէք ուզեր որ հետս մէկը բերեմ,
բայց մենք կրնանք ուզածնիս խօսիլ խեղճ տղան չիկըր-
նար պատմել» :

Աս երկայն խօսքերուն ատեն Աննա իր այլայլութե-
նէն ելլելու ժամանակ ունենալով, ինք զինք հանդարտ
բռնելով պատասխանեց :

“Ամենեւին չեմ նեղացած ատոր, Մարիամ. մանա-
ւանդ թէ ես տղաք կը սիրեմ. բայց հիմակ քիչ մը հի-
ւանդ ըլլալուս պզտիկ զարմանք մ'ալ վրաս այլայլու-
թիւն կը բերէ» :

Աս ըսաւ, ու նստած աթոռէն ելլելով տղուն մօ-
տեցաւ, որն որ տակաւին հոն անշարժ կը կենար : “Ա-
նուն ինչ է», հարցուց Աննա կարմրելով :

— Անուն Յակոբ է» :

“Եկու՛ր, Յակոբ», ըսաւ Աննա, ու տղան գիրկն
առաւ :

Մարիամ զարմացաւ թէ ինչպէս տղան այնպէս
յօժարութեամբ թողուց որ Աննա զինք գրկէ, որովհե-
տեւ իր մօրմէն եւ Մարիամէն ուրիշ մէկու մը ինք զինք
երբեք գրկել չէր իտար ու միշտ հեռու կը փախչէր :

“Դատաւութիւնդ շարունակելու պիտ'որ գամ,
Մարիամ, հարցուց Աննա :

— Այո՛, պիտ'որ գամ :

— Եկու՛ր, եկու՛ր, սիրելի Մարիամ. բայց աս տղան
ալ հետդ բերելու մի վախնար. իր խեղճութեանը վրայ կը
ցաւիմ ու կ'ուզեմ ձեռքէս եկածին չափ աշխատիլ աս
խեղճութեանը մէկ դարման մը գտնելու» :

Ասիկ ետեւ Մարիամ ամէն օր կու գար իր ընդհա-
տած դասերը շարունակելու համար, ու գրեթէ միշտ
ՊՅակոբ հետը կը բերէր, ինչու որ Թադուհի բանտա-
պետին հիւանդութեան պատճառաւ մէյ մը անոր ըն-
տանեաց մէջ մանեւէն ետեւ ալ նոյն տան մէջ իբրեւ
մէկ կարեւոր անձ մը համարուած էր ու միշտ հոն կը
մնար : Ռամոն ալ իր աղջկանը իր վրայ ցուցըցած

խնամքէն կակղացած ըլլալով, անոր՝ տղան հետն առնելու բաղձանացը դէմ չէր դնել:

Աննա անկէ ետեւ ալ Մարիամին կրթութեան ու Յակոբին խելքը վրան բերելու ջանքով զբաղած իր տխրութենէն յառաջ եկած հիւանդութենէն ազատեցաւ: Յակոբին խենթութեան գլխաւոր նկարագիրն էր յամառ լռութիւն մը, անանկ որ բերնէն ըստ մը չէր հաներ: Թէպէտ եւ շատ անգամ կ'երեւար թէ խօսուած խօսքը կը հասկրնայ, մանաւանդ ամէն օր Աննան տեսնելու սկսելէն ետեւ: Աննա իր քաշած պատկերներովն ու Մարիամին ձեռքովը խաղալիքներ ալ դնել տալով իր քովը տղան կը զուարճացնէր:

Ասանկ ամիս մը անցաւ, օր Աննա Յակոբին խելքը վրան բերելու կը ջանար, եւ թէպէտ եւ տղան երբեմն երբեմն ծիծաղելու սկսաւ, բայց մէկ առողջութեան դրական նշան մը չերեւցաւ: Այսու ամենայնիւ Աննա անոր առողջութիւնը Ատուածամայրէն խնդրած ըլլալով, իր յոյսէն ետ չէր կենար:

Աննա կը բաղձար Յակոբին հետ մինակ ըլլալ, որպէս զի հին յիշատակներու նորոգութեամբ անոր փթացած ու անգործ եղած յիշողութիւնը զարթուցանելու փորձ ընէ: Աերջապէս օր մը Յակոբ Աննային քով այնչափ զուարճացած էր, որ երբոր Մարիամ Աննային քովէն պիտ'որ բաժնուէր, ինք ամենեւին չուզէր Աննայէն բաժնուիլ ու անոր ետեւէն երթալ: Աննա իր նպատակին հասնելով Մարիամին ըստ որ տղան իր քովը ձգէ: Մարիամ ալ հաւանեցաւ ու ելաւ դնաց:

Աննա տղան գիրկն առաւ ու յիշողութիւնը վրայ բերելու համար սկսաւ հարցնել. «Յակոբ, զիս կը սիրես», : Քանի մ'անգամ աս հարցումն ընելէն ետեւ, տղան գլխովը հաստատական նշան մ'ըրաւ: Ասոր վրայ Աննա ուրախացած «Թէ որ զիս կը սիրես, ըսէ ինձի ըսաւ, անունս ի՞նչ է», :

Տղան պատասխան չէր տար ու Աննային վիզն եղած շղթայով կը խաղար, զորն որ Աննա դիտմամբ դուրս ձգած էր :

«Այէ, Յակոբ, թէ որ կը խօսիս, աս շղթային ծայրն եղածը քեզի քու տամ. ասիկա քեզի տուած ամէն պատկերներէս աւելի աղւոր է» :

Յակոբ նոյն կենդանազիր պատկերը տեսնելով, սեւեռեալ աչքով մը սկսաւ անոր նայիլ, քիչ մը ետքը սկսաւ աչուրներէն արցունք թափիլ : Աննա լուռ կեցած անոր միտ կը դնէր : Երկայն ատեն վրան նայելէն ետեւ մէկէն սկսաւ նոյն պատկերազիրը (Ֆոֆալը) մէկգի մէկալդի դարձրնել, ու այնչափ բռնութիւն կ'ընէր վրան՝ որ Մարիամ վախնալով որ անով խենթութիւնն աւելի կը զրգռի՝ ձեռքէն առաւ. բայց ան ատեն սկսաւ աւելի աղմուկ ընել, ոտուրները դետին զարնել, լալ ու պուռալ, անանկ որ Աննա սափալեցաւ պատկերազիրը նորէն ձեռքը տալ, զորն որ դարձեալ աւելի եւս տաքութեամբ ամէն կողմ դարձրնելէն ետեւ Աննային ձեռքը տուաւ, խորունկ ձայնով մը «Աննա . . .» ըսելով :

Աննա անոր խօսիլը լսելուն ուրախութենէն ինքզինք կորսնցուցած պատկերազիրը ձեռքն առաւ ու ամէն կողմ նայելով վրան պզտիկ մէկ ծակ մը տեսաւ. զնդասեղ մը հանեց ու նոյն ծակին մէջ խոթելուն պէս պատկերազիրը բացուեցաւ ու մէջը կնոջ կենդանազիր պատկեր մ'երեւցաւ, զորն որ Յակոբ տեսնելուն պէս. «Մայր» կանչեց :

Աննա աս տեսնելով ծնկան վրայ եկաւ ու Աստուծոյ դոհութիւն տուաւ տղուն յիշողութիւնը բանալուն համար :

Ետքը Աննա սկսաւ մտմտալ որ ինչպէս տղուն ձեռքէն նոյն կենդանազիր պատկերն առնէ, որպէս զի Մարիամ ներս մտնելու բլայնէ բան մը չիմանայ. բայց նոյն իսկ տղան զանիկա աս հոգէն ազատեց. որովհետեւ դրան բացուելուն ձայնը լսածնին պէս շուտ մը պատկերն

Աննային տուաւ ու անհանգստութեամբ մը առջեւը կեցաւ, մինչեւ որ Աննա պատկերազիրը նորէն ծոցը դրաւ :

ԺԲ.

ԱՆՆԱ նոյն գիշերը գրեթէ առանց քնոյ անցուց : Հետեւեալ օրը Յակոբնորէն եկաւ ու անմիջապէս զնայ Աննային ծնկան վրայ նստաւ :

“Տղան մոգեցիք, ինչ բռիք, ըսաւ Մարիամ Աննային խնտալով. բերնէն ամենեւին խօսք հանած չունէր, ձեր քովը քիչ մը կենալէն ետեւ հազարանգամ ձեր անունը կրկնեց ու ամէն հարցմանց պատասխան ձեր անունը կուտար. մայրը ուրախութենէն խելքը թռցուցած է” :

Ասանկով թոյլ տուին Յակոբին որ շատ անգամ Աննային քովն երթայ : Աննա ալ ամենայն ճգամբ ետեւէ կ'ըլլար անոր միտքը բանալու : Երկայնատենուան աշխատութենէ ետեւ վերջապէս սկսաւ տղէն՝ իր ամէն մէկ հարցմանը պատասխան ընդունիլ ու ետքը կամաց կամաց խօսիլ սովորեցաւ : Աննա առ ատեն անանկ ուրախութեան մէջ էր որ եթէ հօրն ու հօրաքեռը մտած մունքը չունենար, ազատութիւնը կորսնցուցած ըլլալը բոլորովին կը մոռնար :

“Աննա, զիս պատուհան հանէ, ըսաւ օր մը Յակոբ :

— Ինչո՞ւ համար, տղաս :

— Չեմ գիտեր, բայց կ'ուզեմ պատուհան ելլել :

— Անանկ է նէ խելքիդ փչեր է, անոր համար :

— Չէ, խելքիս փչած չէ, ըսաւ տղան նեղանալով մը :

— Հապա ինչո՞ւ կուզես նայիլ :

— Աննա, նայէ ես երբէք սուտ չեմ ըսեր, ըսաւ Յակոբ, ու Աննային մօտենալով ցած ձայնով ըսաւ : “Պրիւնէլ մայրս ինծի ասանկ ըսաւ, Աղաչէ որ զքեզ պատուհանին առջեւը դնէ, ըսէ որ անանկ կ'ուզես. եւ

Թէպէտ եւ ես աւելի կ'ախորժեմ քու ծնկանդ վրայ նստիլ, բայց Պրիւնէլ մօրս խոստացած ըլլալով որ բաժը կ'ընեմ, հիմակ քեզմէ ասիկա կը խնդրեմ: Հիմակ ինչպէս կրնար խելքիս փշած ըսել:

— Ազնիւ, Յակոբ, բաւ Աննա ու մարին մէջ վարանելով Թէ Թագուհին առ բանս ինչ վախճանաւ ապսպրած կրնայ ըլլալ, տղան գրկեց ու պատուհանին առջեւ տարաւ:

Աննա աչքը դրո՛ր դաշտերուն վրայ ձգելով քանի մը երկրագործ տեսաւ, որոնք հոն կ'աշխատէին: Ո՛հ, բաւ ինք իրեն, ես ատեն մը ասոնց վիճակը դժբախտ կը համարէի, բայց իրենց վիճակին ստորնութիւնը զիրենք ազատ կ'ընեն ան ամէն չարիքներէն՝ որոնք հարստութեան պատճառաւ կը հասնին, անոնք ամէն իրիկուն իրենց ընտանեաց զիրկը կը դռնուին, իսկ ես . . . :

Ասանկ խորհրդածութիւններ ընելու ատեն, կը տեսնէր որ վերոյիշեալ երկրագործներէն մէկը, ոյն որ ամենէն մօտ ու մեկալներուն ետեւն էր՝ ստէպ ետեւը կը դառնար ու դէպ ի բանտ կը նայէր. քիչ մը ետքն ալ գործէլէն դադրած սկսած էր Աննային նայիլ: Այրիկեան մ'ասանկ նայելէն ետեւ գրպանէն Թաշկինակն հանեց ու սկսաւ օդին մէջ շարժել: Աննա առ նշանէն այլայլեցաւ ու կը մտածէր Թէ անշուշտ ծանօթ մէկը պիտ'որ ըլլայ, բայց ո՛վ ըլլալը չէր կրնար իմանալ, ինչու որ տեղը բաւական հեռու էր ու մարդն ալ գլխարկը մինչեւ աչուրներն իջեցուցած էր: Ա'երջապէս մարդը մէկ ձեռքով Թաշկինակը շարժած ատեն մեկալ ձեռքովը գլխարկը բացաւ: Աննա զանիկա ճանչցածին պէս ծընկուրները չէին կրնար զինք բռնել, բոլոր ուժովը պատուհանին վանդակը բռնեց կեցաւ: Տեսածն իր հայրն էր: Աննա քիչ մը հանգարտելէն ետեւ վզի Թաշկինակը հանեց ու պատուհանէն դուրս երկնցուց. Պր. վերթոյ ալ առ տեսնելուն, բազուկները երկնցուց իբրեւ Թէ զԱննան գրկել ու օրհնել ուզելով: Ետքը մէ-

կալ երկրագործները յառաջ եկած բլալով, ինքն ալ անոնց մէջ խառնուեցաւ ու ամէնքը մէկտեղ դացին :

Աննա կեցած տեղն անշարժ մնաց ինք զինք զանազան խորհուրդներու տալով . Յակոբ ալ անոր երեսը կը նայէր ու կարծես թէ չէր ուզեր զանիկա իր խորհուրդներէն հանել . մէկէն Մարիամ ներս մտաւ ու զԱննա պատուհանին առջեւ տեսնելով, «Բան մ'ունիս, Աննա, հարցուց :

— Բիչ մը անհանդիստ եմ :

— Անանկ է նէ պառկէ,», ըսաւ Աննա ու տղան առնելով գնաց : Բիչ մը ետքը առանձին դարձաւ Աննային հանդարտեցուցիչ խմելիք մը բերելով :

Աննա սկսաւ քննալ, բայց շարունակ երազներու մէջ էր . հայրը շղթաներու զարնուած զինուորներէ քաշկուտուած, հորաքոյրն ու ինքը դատաստանի առջեւ ելած, մահուան դատապարտուած տեսնելով ու ասոր նման զանազան զարհուրելի երազներով կը չարչարուէր, Ասոնցմէ ազատելու համար անկողնէն ելաւ, բայց իր սովորական գործքերուն չէր կրնար զբաղիլ : Անհամբերութեամբ Յակոբին կը ազատէր ու Թագուհիին ալ կը զայրանար որ ինչո՞ւ Յակոբին ձեռքով իրեն նամակ մը չի հասցըներ, առանց միտքը բերելու այն երախտագիտութիւնը, զորն որ ինք անոր պարտական էր՝ այնչափ խոհեմութեամբ ճամբաներ բանեցընելով իր քովը մօտենալուն ու իրեն շնորհուած այնչափ գիւրութեանց պատճառ բլալուն համար :

Բայց Թագուհի անոր մէջ անխոհեմութիւն ըրաւ որ Աննային իմացուց իր հօրը մօտ բլալը : Պր . Վերթրոյ Գաղղիա եկած էր իր աղջիկը տեսնելու համար, բայց որպէս զի իրեն ետեւէնեղովները զինք չբռնեն, գեղացւոյ զգեստ հագած ճակտին քրտինքովը հացը կ'ուտէր : Բանտին չորս կողմը կը պտըտէր անգամ մ'իր աղջիկը տեսնելու համար, բայց չէր ուզեր որ իր հոն բլալն աղջիկն

խմանայ : Թագուհի ասոր միտ չգրաւ ու տեսնելով որ իր տէրն անմխիթար կը տանջուի , ուզեց անոր մխիթարութիւն մը տալ ու առանց հետեւութիւնը մտածելու Յակոբին ապապրեց որ Աննային ըսէ թէ Պատուհան կ'ուզեմ ելլել :

Աննա պարապ տեղ կը սպասէր : Յակոբ նոյն օրը չեկաւ : Մարիամ եկաւ ու լալով ըսաւ թէ հայրն օր առօր վրայ աւելի խտտութիւն կը բանեցընէ , եւ թէ անտարակոյս ասկէ վախնալով Թագուհին Յակոբին հետ նոյն օրը իրենց չեկաւ : Աննա հարցուց թէ Ռամանին խտտութիւն ընելուն պատճառն ի՞նչ է : Մարիամ քիչ մը ատեն լռեց ու ետքն ըսաւ որ կալանաւորներուն դատաստան պիտ'որ ըլլայ , անոր համար խիստ հրաման եկած է որ արտաքիններու հետ չհաղորդին :

«Անանկ է նէ , ասոր համար քու գործքերդ աւելցած պիտ'որ ըլլան որ սովորականին պէս քովս երկայն չես կենար , » :

Մարիամ երբոր Աննային տխրութիւնը տեսաւ աշուրները լեցուեցան , բայց առջեւը չուղելով լալ ելաւ իր գործքերուն գնաց : Աննա նորէն պատուհան ելաւ ու քանի մը ժամ հոն կեցաւ , բայց հայրը մէյ մ'ալ չերեւցաւ :

ԺԳ .

ԱՆՆԱ՝ երկրորդ առտուն , երբոր բանտապետին անձամբ իր խոցը մտնելը տեսաւ , սիրտը դող ելաւ անկէ անախորժ խօսքեր լսելու վախով : Ռաման եկած էր անոր բռնելու որ նոյն օրը հարցափորձ պիտ'որ ըլլայ ու ետքը դատաստանը պիտ'որ կտրուի : Աննա թէպէտ եւ կ'ուզէր քանի մը բան հարցընել , բայց գիտնալով որ անիկա ղինք շարժարելու համար խիստ ու զարհուրեցուցիչ պատասխաններ պիտ'որ տայ՝ լռեց :

“Մի վախնար, քաղաքացի, ըսաւ Ռամոն, ստոյգ է գրեթէ ամէնքը պիտ'որ դատապարտուին, բայց դուցէ դուն չես դատապարտուիր, որովհետեւ ստոյգը խօսելով, դուն չարութիւն մը չունիս. թէ որ Փիթիու Քուպուրկի կողմնակցութենէ եղող մարդու մը աղջիկ չըլլայիր՝ քեզի ամենեւին դպչող չէր ըլլար:” Աս ըսաւ ու ելաւ դնաց, աղջիկը զանազան մտմտութի մէջ ձգելով: Կը մտածէր թէ ինչ պատասխան պիտ'որ տայ իրեն հարցում ընողներուն, եւ թէ ինչ պիտ'որ դայարգեօք իր հօրաքեռ դուստր, բայց եթէ անտարակոյս մահ: Այսպիսի խորհուրդներով այլայլած իր սովորական միջոցը ձեռք առաւ. սկսաւ Աստուծոյ ու Տիրամօր աղօթել որ աս վերջին աստիճանի նեղութեան մէջ օգնութիւն ընեն: Երկայն ատեն ծնկան վրայ աղօթելու հետ էր, երբ յանկարծ աղմկով մը դուռը բացուեցաւ: Ռամոն երկու հոգի ներս խօթեց, որոնցմէ մէկն էր Մանլիոս քաղաքացին, որն որ բուն հարցափորձ ընելու պաշտօնն ունէր ու մէկաւն ալ իր ատենադպիրը: Աս երկուքին կերպարանքն ու ձեւերն ըստ ամենայնի նման էին ան հասարակապետականներուն կերպարանայն ու ձեւերուն, որոնք դղեկին մէջ զիրենք բռնելու եկած էին:

“Մի վախնար, քաղաքացի, ըսաւ Մանլիոս, քեզի հարցափորձ ընելու եկանք:

— Չեմ գիտեր թէ ինձի ինչ կրնաք հարցընել, բայց կը ջանամ կրցածիս չափ հարցումներնուդ պատասխանը տալ:

— Այնպիսի կերպարանքիդ նայիմ, թէ ատանկ տարու պատասխաններդ արդէն պատրաստածի պէս խօսելուդ: Տեսնենք. քեզի հրաման, կրնաս նստիլ. համարձակ պատասխան պիտ'որ տաս: Քեզի, ահա, յառաջունէ կ'ըսեմ թէ ստախօսութիւնը քեզի շահ մը չ'ըներ. ամէն բանէ յառաջ ճշմարտախօսութեան պիտ'որ նայիս, ու թէ որ ճշմարիտը խօսիս՝ հասարակապե-

տութեան մարդասէր խնամքը կը դառնէս : Պատասխան
չէ՞ս տար :

— Հարցումք ըրէք, որ պատասխան տամ :

— Իրաւունք ունիս, յ ըսաւ Մանլիոս քաղաքացին :
Ետքը սկսաւ անունը, մականունը, տարիքն ու վիճակը
հարցընել, որոնք ամէն հարցափորձի առաջին հար-
ցումներն են : Յետոյ հարցուց՝ «Հայրդ ո՞ւր է :

— Ի՞նչպէս կը հարցընէք ինձի իմ հօրս ո՞ւր ըլ-
լալը, ըսաւ Աննա ինք իր վրայ սաստիկ բռնութիւն ը-
նելով որ խօսքերն առանց այլայլութեան արտաբերէ,
երբ հինգ ամսէ վեր ես բանտի մէջ եմ :

— Հա՛, ստոյգ է ըսածդ : Բայց քու բանտ մտած
ատենդ ո՞ւր էր :

— Երբոր եկան զիս առնելու ու հոս բերելու, տա-
րիէ մ'աւելի էր որ հայրս չէի տեսած . Գերմանիա՝ իր
հայրենիքն էր :

— Գերմանիա, ըսաւ Մանլիոս, երեսը ծռմուռ-
կելով . Գերմանիա գացած ըլլալը չեմ գիտեր, բայց առ
ապահով գիտեմ թէ Գաղղիայի մէջ է ու ասկէ ալ
հեռու չէ . . . : Աս բանս գիտէիր . պատասխան տուր :

Աննա ներսէն արտաքոյ կարգի խռոված վայրկեան
մը լուռ կեցաւ :

«Պատասխան պիտ'որ տամ :

— Ի՞նչ կրնամ ըսել ես ձեզի, երբ դուք զիս կըզ-
պակներու տակ դրած էք ու դրսի բաներու վրայ տեղե-
կութիւն կ'ուզէք ինձմէ :

— Ըսածիդ իրաւունք կու տամ : Բայց շատ ան-
գամ կըզպակներու տակ ու գոց տեղ ալ կրնայ բան ի-
մացուիլ :

— Ի՞նչ կ'ուզէք ըսել, չեմ իմանար :

— Արնայ ըլլալ որ մէկը պարզեւնեւնում բանտապե-
տը շահի ու քաղքին մէջ եւ գաշտերու վրայ (հոս պա-
տուհանըցուցուց) եղած բաներն իմանայ : Թէ որ աստնկ
բան մը կայ նէ կրնաս ըսել, վասն զի քեզի պէս խեղճ

պղտիկ բանտարկեալ աղջկան մը համար ասիկա անմեղ բան մըն է :

— Բայց արդեօք նոյնպէս անմեղ բան մը կը սեպուի այն անձանց, որոնք որ ձեր ենթադրածին պէս այնպիսի ճամբով տեղեկութիւն կու տան :

— Առ է, դուն չես ուզեր մէկը մատնել, բայց դուրջէ կրնաս բռնադատուիլ խօսելու :

— Չէ, քաղաքացի, ինչու որ մեր ընտանեաց մէջ մատնութիւնը վատահամբաւութիւն է, ինչպէս նաեւ ստախօսութիւնն ալ : Արդ կրնաք ինծի հաւատալ, երբ ձեզի զրուցեմ, թէ չէ թէ միայն ետեւէ չեմ եղած բանտապետը շահելու, զորն որ ես անկաշառելի կը տեսնեմ, հապա նաեւ եթէ ինքն ալ ինք զինք պատժոյ վտանգի տակ դնելով ուզելու բլբար ինծի դիւրութիւն մը տալու համար այնպիսի առաջարկութիւն մ'ընել, ես յանձն չեի առնուր :

— Այնպիսի ազնուապետական աղջիկ մը կ'երեւաս, ըսաւ Մանլիոս ձայնը փոխելով, հաստատուն կեցեր ես մտքիդ վրայ, բայց մենք զքեզ խոնարհեցնելու միջոցը դիտենք :

Բու հօրդ ուր բլբալը չես ուզեր ըսել : Գէթ կրնաս ըսել, թէ ինչպէս կ'ըլլայ որ ձեր տան մէջ ամենեւին ոսկի ու գոհար չիդանուիր : Ինծի անանկ կ'երեւայ որ ձեր տան մէջ այնպիսի բաներ պակաս եղած չեն կրնար բլբալ : Հա, կը մտածես թէ ինչպէս պատասխան տաս, :

Իրօք ալ Աննա աս կը մտածէր. դիտէր որ իր մօրմէն ժառանգած ինչքերը Գաղղիայի մէջ յարքունիս առնուած էին, ու իր եւ հօրը բոլոր բոլոր ստացուածն այն գոհարներն էին, ինչու որ հօրաքեռ ինչքերը Յակոբին կ'իյնային : Ասոր համար կը մտածէր թէ ինչ պատասխան տայ :

« Բաղաքացի, այն գոհարներուն տէր եղողը՝ ինծի կ'երեւայ որ՝ միանգամայն իրաւունք ունի ուղածին պէս

անոնց վրայ տրամադրութիւն ընելու. անոր համար ես
զիս պարտական չեմ տեսներ ձեզի ըսելու թէ իմ դո-
հարներս ինչ ըրի: Բայց աս ալ կ'ըսեմ որ եթէ զմեզ
բռնելու համար դղեակ եկողները փնտռելու ըլլային,
կը գտնէին:

— Անանկ է նէ, հոն պահուած են:

— Չէ, հիմակ հոն չեն:

— Հապա ուր են:

— Գիտեմ, որ յարդի մէջ թաղուած էին. այս-
չափ մինակ կրնամ ձեզի տեղեկութիւն տալ:

— Յարդի մէջ: Անանկ է նէ ձեր կալուածներուն
մէջ եղած յարդի շեղջերուն մէջ պէտք է նայիլ: Բայց
բաւժ. ստոյգ է:

— Երբեք սուտ ըսած չունիմ:

— Բերդէն դուրս հանողը դուն էիր:

— Չէ, ես չէի:

— Հապա ո՞վ էր:

— Սուտ չեմ ուզեր ըսել, բայց այն անձն ալ չեմ
ուզեր անուանել. մինակ կը հաստատեմ որ զմեզ բռ-
նող անձինք դոհարները փախցընելու օգնեցին:

— Հը . . . , ադ կարելի է. անդամներ . . . այն
անձինքը կը քննենք:», Ետքը ատենադպրին դառնալով
ըսաւ. «Աս վերջի պարագան մի՛ գրեր. թէ որ ըսածը
զըպարտութիւն է, պատիժը կ'ընդունի, իսկ եթէ ճշ-
մարիտ՝ ընելիքնիս գիտենք . . . »:

«Մնաս բարով, քաղաքացի աղջիկ, քիչ մը ետքը
մէկը պիտ'որ դայ ու ամենուն դատաստանը պիտ'որ
կարէ. դրբին մէջ դուն ալ այնչափ աղէկ վիայութիւն
ունեցողներէն չես. ինչու որ հօրդ վրայ սատարիկ կաս-
կած կայ որ հասարակապետութեան դէմ եղած ժողո-
ւակի մը մասնակից է, ու դուն ալ անոր ելած կ'ե-
րեւաս:»,

«Ո՛հ, զնաց, ըսաւ Աննա ինք իրեն՝ դրան նայելով, զորն որ դուրս ելլելով գոցած էր Մանլիոս, սիրտը բարկութեամբ ինծի դէմ լեցուած ելաւ զնաց :

Ասանկ՝ քիչ մը ետքը ալ իմ վիճակս պիտ'որ որոշուի. պէտք է որ ժամ յառաջ Յակօբը որոշ վիճակի մը մէջ զնեմ : Աս ըսելէն ետեւ նստեցաւ հետեւեալ տողերը գրեց իր հօբբորջը :

«Սիրելի հօրաքոյր. Ահա կ'իմացնեմ ձեզի այն դաղանիքը, զորն որ յառաջագոյն չէի կրնար յայտնել, բայց հիմակ ամէն բան կրնամ ըսել : Արդ կարդացէր, սիրելի հօրաքոյր :

«Դ՛մ սիրելի հօրս ճամբայ ելլելէն քանի մ'որ ետքը, առտու մը ելած էի պարտէզը պտրտելու. դուք դեռ կը քնանայիք, ու ատենէ մը վեր զձեզ հիւանդագին տեսնելու՝ կը մխիթարուէի անանկ անուշ քնոյ մէջ ըլլալնուդ : Քիչ մը ետքը ձեր այն հիւանդութեան պատճառ եղող բանը պիտ'որ իմանամ եղեր : Երբոր մեր գեղեցիկ երկու կարգ ծառատունկներուն մէջ կը պտրտէի՝ մէկէն տեսայ որ Թագուհին պարտիզին տաճարէն ելլելով դէպ ինծի կը վազէ : «Օրիորդ, ըսաւ, սա տեղը կ'ին մը եկած է կ'ուզէ հետերնիդ խօսիլ, ու ձեզմէ օգնութիւն մը կը խնդրէ :

— Ա՛ս ինծի բեր, սիրով կ'ընդունիմ, տեսնեմ թէ իրեն կրնամ օգնել :

«Թագուհին զնաց ու ետ դարձաւ երիտասարդ կնիկան մը հետ, որն որ քաղաքացւոյ կարգէ կ'երեւար ու երեսն անանկ մէկ տխրութիւն մը կար՝ որ սիրտս չարժեցաւ : Երբոր Թագուհի զնաց ու իրեն հետ մինակ մնացինք՝ երկուքնիս ալ նստարանի մը վրայ նստեցանք, ու աղաչեցի անոր որ իր այցելութեան նպատակն իմացնէ :

«Ես եկայ, օրիորդ, ձեր օգնութիւնը խնդրելու, չէ

Թէ ինծի համար, հապա անանկ մէկ անձի մը կողմանէ, որն որ իր բոլոր յոյսը ձեր վրայ դրած է: Իմ մականունս Տելվիլ է. երիկ կնիկ ատենէ մը վեր եկած ենք ու Գաղղիայի հիւսիսային կողմը քաղաք մը կը բնակինք: Մեր վարձու բռնած տան մէջ երկայն ատենուրնէ հիւանդ օտարական մը կար: Թէ զանիկա ու թէ անոր խեղճ տղան խիստ գէշ կը նայէին, ինչու որ իր ընտանիքէն, բարեկամներէն հեռու էր: Երիկս որն որ ազէկ մարդ մըն է շատ անգամ անոր քովը կ'երթար, եւ ես ալ տղան քովս կ'առնէի խեղճ հօրը սփոփութիւն մ'ընելու համար: Երբոր ասանկով մէջերնիս բարեկամութիւն կապուեցաւ՝ Տելվիլ ու ես իրեն կը զուգէինք որ իր ազգականներէն մէկը քովը բերել տայ, բայց անիկա միշտ զլուխը շարժելով Չէ կը պատասխանէր, իբրեւ թէ տուած խորհուրդնիս անկարելի բան մ'եղած ըլլար: Ետքը ինք զինք մահուան դուռը հասած տեսնելով մեղեքաւ որ իր տղան ձեզի կ'ուզէ յանձնել, ու ինծի ազգէց որ իր մեռնելէն ետեւ տղան առնեմ ձեզի բերեմ. արդ հիմայ ես անոր վերջին կամքը կ'ուզեմ կատարել:

— Ո՛ր է ադ խեղճ տղան, ու ի՞նչպէս հայրը տղուն հոգն ինծի յանձնելու մտածմունքն ունեցեր է:

— Անիկա զձեզ ուրիշ անգամուրնէ կը ճաննչայ եղեր ու ինծի շատ անգամ բաւ թէ իրեն ձգած աս ժառանգութեան մինակ դուք արժանի էք:

— Օ՛աւակն աղջիկ է, անանկ չէ, քանի՞ տարեկան է: Խեղճ աղջիկ, հօրքրոջս կը հարցընեմ ու հրաման կ'առնեմ զանիկա քովս պահելու ու ձեռքէս եկածին չափ ազէկ կը հոգամ ու կը խնամեմ:

— Օ՛աւակը մանչ է, վեց տարեկան, եւ դուք, օրիորդ, չէք կրնար զանիկա քովերնիդ պահել:

— Ի՞նչ կ'ուզէք որ բնեմ ադ տղուն: Հայրս իմ խօսքէս չ'անցնիր, անոր կ'աղաչեմ որ նոյն տղուն համար ստակի դլուխ մը դնէ, աս բանս ընելն ես իմ վրաս կ'առնեմ:

“Ասոնք գրելու ատենս կ'ամբհամ, սիրելի հօրաքոյր, որ պոպկոսի մեծ բանի մէջ ձեզի խորհուրդ հարցրնելը եւ հրաման ուզելը մոռցայ : Չեր ամէն օր բրած բարերարութիւնները տեսնելով, անոնց նմանելու մոգք բրի առիկա :

“Ըսած տղաս, ըսաւ Տելվիլ խաթունը, կարօտու թիւն չունի, չքաւոր չէ, մեծ հարստութեան մը օրինաւոր ժառանգ է : Բայց որովհետեւ իր հօրն ընտանիքն իր ծնունդը չի գիտեր, նոյն հարստութիւնն իբրեւ իր մեծ մօրը եղբօր աղջկան կը սեպուի : Անոր համար աս տղան ծածուկ մեծցընել կ'ուզեն որ նոյն աղջկան ունեցած յոյսը պարապի չհանէ :

— Ինչ, կ'ուզէք որ աս գործքիս ես գործակից բլլամ : Ասիկա կատարեալ գողութիւն է, եւ թէ որ տղան իմ պաշտպանութեանս տակ առնելու բլլամ, հարկ է որ իրեն իրաւունքը տեղը գայ :

— Մտածեցէք, օրիորդ, թէ տղան իր վեճակը չի՞ ճանչնար, եւ թէ ըսած աղջիկս յանկարծ ինք զինք զրկուած պիտ'որ տեսնէ այն հարստութեանէն՝ զորն որ հաստատ կը յուսայ որ քիչ մը ետքը պիտ'որ ժառանգէ :

— Թէ որ աղ ըսած աղջիկնիդ սիրտ ունի նէ նոյն որը տղան պէտք է որ սիրէ, ու նոյն իսկ ինք անոր պաշտպան կենայ եւ ուրախութեամբ անոր իր աչքին առջեւ զարգանալը տեսնէ :

— Վաւք զձեզ նոյն աղջկան տեղ գրէք վայրկեան մը, օրիորդ : Ինչ կ'ընէիք թէ որ անձանօթ մէկը գար ու յանկարծ զձեզ ձեր գեղեցիկ յոյսերէն զրկէր :

— Անձանօթ մէկը կ'ըսէք, խաթուն, իսկ հոս խնդիրը մերձաւոր աղգականի մը վրայ է : Ո՛հ, սրչափ կ'ուրախանայի թէ որ ձեր ըսած պարագային մէջ բլլալու բլլայի : Ես եղբայր չունիմ եւ ոչ ալ քոյր որ ունեցածս անոնց մէջ բաժնեմ, աղ տղան ան ատեն ինձի եղբօր տեղ կ'առնէի : Ար բաղձայի ալ որ տղան աղ-

քառ քլար որպէս զի իմ հարստութեանս մէկ մասն ալ
անոր տալու երանութիւնն ունենայի :

— Անանկ է նէ ուրախացէք, սիրելի օրիորդ, բաւ
Տելլիլ խաթունն, ու կարդացէք առ նամակը, որն որ
ձեզի ուղղուած է :,,

“Առի նամակն ու հետեւեալը կարդացի :

“Աննա, Յովսէփը կը յիշէք . եւ թէ որ կը յիշէք
նէ ալ զարհուրանքով չէք յիշեր : Բայց չէ, ես իմ
մայրս կը ճանչնամ, անիկա իր յանցաւոր որդին չկրցաւ
անիծել, եւ ապահով եմ որ աղէկ բան ալ բսել չկր-
նալուն, մինակ իր սրտին մէջ զանիկա կը մեղադրէ : Արդ
դուք չէք դիտեր, տարակոյս չունիմ, թէ ինչու մէյ
մ'ալ չտեսաք ձեր մօրաբեռորդին, զորն որ կը սիրէիք,
ու որն որ նաեւ ձեզի անկեղծ բարեկամութիւն ունէր :

“Ամենէն վերջին ժամն է որ քու հօրքրոջդ որդին առ
տողերը քեզի կ'ուղղէ, որոնք յետին վկայութիւն մըն
են իմ վերթրոյ աղջկան ու մօրս սանին վրայ ունեցած
վատահոլութեանս :

“Ար մեռնիմ խղճմասնաց խայթերէ ու նեղու-
թիւններէ սիրտս կտոր կտոր եղած . ինչու որ որդի
մ'ունիմ, Աննա, որն որ հօս քովս է, ու նոյն իսկ զինք
տեսներս տարիէ մը վեր ինծի չարչարանք է . կը յու-
սամ որ առ չարչարանքներս իմ հօգիս արարչիս առ-
ջեւ կը մարբեն :

“Առջի անգամ Փարիզ ճամբորդութիւն ըրած ա-
տենս, դժբախտ Եւգինէն տեսայ ու հաւնելով ուղեցի
հետը կարգուիլ : Երանի թէ իրար տեսած չըլլայինք :

“Աւգինէ գրեթէ ծննդենէն վեր որք քլարով շա-
հախոյր ու ազահ հօրքրոջը ձեռքով թէատրոնի մէջ
երգիչ քլարու յատուկ կրթութիւն առած էր, բայց
առաքինութեան քանի մը սկզբունք ալ սովորած
էր անկէ : Արդ անոր ձեռքն ուղեցի ու անիկայ ալ տուա-
ւերկութենէնուս ալ դժբախտութեան համար :

“Ղամբորդութենէս դառնալէս ետեւ, երբոր դուք

զիս Վիէննա տեսաք, արդէն ես հայր եղած էի, ու տղաս անունս արտաբերելու սկսած էր: Անոր համար հարկ եղաւ մօրս սիրտը խոցելով նորէն Գաղղիա դառնալ: Երբոր նորէն Եւգինէին քովն եկայ, կը զգայի որ ալ ինծի համար ամենեւին երջանկութիւն չկայ: Խորհմտանաց խայթը սիրտս կը պատուէր ու զիս բոլորովին կը խռովէր, անանկ որ աչքիս բան մը չէր երեւնար. . . :

«Տարի մըն է որ սուրս անանկ անձի մը սիրտը մխեցի՝ որն որ զիս ամենեւին չէր վշտացուցած: Ես ալ անոր քով ինկայ, իմ վէբքս ալ մահացու կ'երեւար: Խեղճ Եւգինէն իմ իրմէ յառաջ մեռնելու մտածմանցը չկրցաւ դիմանալ, ու գերեզմանն իր աւարն առնելէն ետեւ արդէն ամիս մը անցած էր երբ տղաս ուղեցի տեսնել. բայց ինչ տեսայ. Յակոբ ալ ան ուրախ ու կայտառ Յակոբը չէր, հինգ տարեկան էակ մը բանավարութենէ բոլորովին զուրկ: Ինծի պատմեցին որ տղան՝ իր մօրը մեռնելու ատեն հանած ազաղակները լսելուն սարսափելի ջղաձգութեան մէջ ինկեր է, ու ան տղան որն որ իր մօրմէն սքանչելի խնամքով հոգացուած էր՝ նոյնատեն պարզապէս վարձուորներու ձեռք մնացած բլաւով ամենեւին հոգացող չէ եղած:

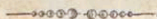
«Աստուած ինծի կ'ողորմի անանկ չէ, Աննա, որովհետեւ ասիկա բաւական կրել է: Շնորհակալ եմ Աստուծոյ որ ինծի աս խորհուրդն ազդեց որ իմ որդւոյս մարմինը ձեզի յանձնեմ. մարմինը կ'ըսեմ, ինչու որ միտքն ալ վրան դաւիք չունի, թէպէտ բժիշկները դեռ յոյս կու տան որ միտքը նորէն կրնայ վրան դառնալ, բայց ես չեմ կարծեր: Բայց մի վախաք, Աննա, կ'երթայ, կու դայ: Բարքն անուշ ու հանգարտ է, բայց բերնէն խօսք մը չ'ելլեր:

«Իմ մօրս տուած ցաւոցս վրայ աս նոր ցաւն ալ տուէք. ահա իմ վերջին կամքս. ձեզի կը յանձնեմ որդիս: Թէ որ բժիշկները զանիկա կարենան առողջացընել, իր վիճակը բոլորովին ձեր ձեռքն է: Իսկ թէ որ

ինչպէս որ է նէ, անանկ մնայ, իր վիճակն սրտշած եմ եւ գրելու խօսքերս կամ մի կարգաբ եւ կամ եթէ կը կարգաբ՝ զձեզ երգմամբ պարտաւորած մտածեցէք...:

“Պերդնում Բլայսեան Յակոբին գոյութիւնը չի մացընելու, մինչեւ որ խելքը լուրրովին վրան դայ:”

“Եւ երգումը կ'ընէք, Աննա: Այո՛, սիրտս ասիկա կը հաստատէ. ձեր ազնուականութեան վրայ վստահացած հանդարտ կը հանդէմ դերեզմանիս մէջ:”

ԺԵ •

“Եւրպիս ամբողջ կարգացի . . . : Գլուխս ձեռքիս վրայ կռթընցուցած երկայն ատեն լացի հօրաքերորդույս դժբախտ վիճակին վրայ: Ետքը ուզեցի իմ որդեգիր առնելու որդիս տեսնել, ու գլուխս վեր որ վերցուցի, տեսայ որ Տելվիլ խաթունը տղան գիրկն առած առջեւս ոտքի վրայ կը կենայ: Անմիջապէս ճանչցայ զանիկա, ինչու որ ըստ ամենայնի Յովսէփին ու, սիրելի հօրաքոյր, ձեր կերպարանայ նկարագիրն երեսը տեսայ:

“Բիչ մը ետքը Թագուհին եկաւ ու Տելվիլ խաթունին պղտիկ նախաճաշ մը բերաւ. ետքը քովս մօտեցաւ իբրեւ թէ ուզելով որ եղածն իրեն պատմեմ:

“Թագուհի՛, ըսի, երգմամբ պարտաւորուած եմ աս տղուն գոյութիւնը մէկում՝ ալ չիմացընելու: Ինծի հարցում մ'ըներ. բայց քու վրադ բոլորովին կը վստահեմ ու քեզի կը յանձնեմ իմ խոստմանս գործադրութիւնը:

— Սիրելի օրիորդ, ես ալ սրտիս մէջ երգումս բրի, ու դուք միայն կրնաք լուծել այն երգումը: Թէ որ կը հաւանիք, Տելվիլ խաթունն ու ես ամէն հարկաւոր բաները կ'ընենք որպէս զի տղան աղէկ ըլլայ ու դուք ալ զանիկա շատ անգամ տեսնէք: Բայց հիմա պէտք էք ձեր հօրաքեւ քովն երթալ, որն որ արդէն արթընցած պիտ'որ ըլլայ, ու զձեզ շտեմնելուն անհանգիստ կ'ըլլայ:

— Աղէկ լսիր, Թագուհի, երթամ. բայց երբ կրնամ մէյ մ'ալ տղան տեսնել:

— Վիչ ատենէն. ապահով եղէք: Բայց բան մ'աղաչելու կը յանդգնէի, սիրելի օրիորդ. խոհեմութեամբ վարուեցէք. մտածեցէք որ հիմակ մեծ պաշտօն մ'ունիք:

— Անանկ է, Թագուհի. անիկա պարտքս է,:

«Իմ հրաժարական ողջոյնս տուի Տելվիլ խաթունին, որն որ բաժնուելու ատեն տղուն ծննդեան վերաբերեալ թղթերն ու Յովսէփին մէկ կենդանադիր պատկերը տուաւ, զորն որ մինչեւ հիմակ միշտ վրաս կը կրէի:

«Ահա, սիրելի հօրաքոյր, աս կերպով ինծի յանձնուած էր Յակոբ: Թագուհի նոյն ատենները մէկ պատճառանքով մը քանի մ'օր մեր տնէն հեռացաւ ու տղան քանի մը մղոն հեռու առանձնական գեղի մը մէջ բնակող պատուաւոր մէկ կնկան մը հոգաբարձութեանը յանձնեց: Ետքը Թագուհի երբեմն երբեմն տղան պարտեղ կը բերէր որ տեսնեմ,»:

Աննա իր նամակին վերջ տուաւ, Յակոբին բժշկուելուն պարագաները հօրաքեռն իմացնելով, ու ետքը «Բարով մնաս», դրեց իր երկրորդ մօրը, զորն որ կը վախնար թէ դուցէ մէյ մ'ալ չիտեսնէր:

«Նամակը լմնցընելէն ետեւ Աննա շատ այլայլած զգաց ինք զինք: Արդէն սովորական ատենն անցած էր, ոչ Մարիամ կու գար ու ոչ Յակոբ. շատ անգամ պատուհանէն դուրս կը նայէր, բայց պարապ տեղ, ինչու որ փնտռածը չէր տեսնէր:

«Երանի թէ, կ'ըսէր, իմ վշտացս մէջ կրօնքի օգնութիւնները կարենայի ընդունիլ. բայց չէ, ամէն բան կը զլացուի, ամէն բան . . . , նոյն իսկ այն մխիթարութիւնները, զորոնք յարգի վրայ մեռնող մարացիին իսկ կրօնքի ձեռքով կ'ունենայ,»:

Ար կարծէր թէ ամէն մարդ զինքը թողուցած է երբ Մարիամ ու Յակոբ մէկէն ներս մտան:

Աննա սաստիկ մխիթարուած գնաց տղան գիրկն

առաւ եւ ուրախութեան մէջ «Ա՛լ թող չեմ տար որ ինծմէ բաժնուիս», ըսաւ :

— Արնաք քովերնիդ պահէլ, սիրելի օրիորդ, ըսաւ Մարիամ արամու թեամբ, որովհետեւ խեղճ տղուն մայրն ալ հոս չէ :

— Ի՞նչ կ'ըսէք . Տէր Աստուած : Թաղու . . . , Աննա խօսքը չլմընցուց ու դառն լացքով աթոռի մը վրայ ինկաւ :

Մարիամ Աննան աս վիճակի մէջ ատենելով ինքն ալ խռովեցաւ : Ետքը պատմեց անոր թէ նոյն առտու Թաղուհին բռնուած էր . իմացուած ըլլալով որ նորէն Գաղղիա դարձած փախստականի մը հետ , որն որ երկայն ատենուրնէ վեր բանաին չորս դին կը պտըտի եղեր , խօսակցութեան մէջ է : Նոյնպէս նոյն փախստականն ալ բռնուեր է : Աննա ասանկ Թաղուհիին ու իր հօրը բռնուիլը մէկանց լսելուն , ինք զինք կորսնցուցած գրեթէ ալ չէր ապրեր :

«Աննա, ըսաւ Յակոբ, անոր թեւը բռնելով, ինչո՞ւ կու լաս : Մարիամ կ'ուզէ զիս քու քովդ ձգել :

— Իսկե՞ճ տղայ : Ի՞նչ պիտ'որ ըլլայ քու վիճակդ :

«Անշուշտ զինք հոգալու համար ազգականներ պիտ'որ ունենայ, ըսաւ Մարիամ : Երբոր իմացայ որ Պրիւնէլ խաթունը բռներ տարեր են, դացի նայելու թէ տղան ի՞նչ կ'ընէ : Տեսայ որ անկողնին վրայ նստած լուսմունջ կեցեր է, ու վախնալով որ չըլլայ թէ նորէն իր հիւանդութեան մէջ իյնայ՝ մտածեցի որ առնեմ ձեզի բերեմ ու քովերնիդ թողում : Կ'ուզէ՞ք քովերնիդ պահէլ :

— Ո՛հ, ինչո՞ւ չէ :

— Անանկ է նէ հիմակ հոս կը ձգեմ, ու երբոր ատեն կ'ունենամ նէ կու դամ հետս կ'առնեմ :

— Շնորհակալ եմ, Մարիամ, շնորհակալ եմ . Աստուած զքեզ վարձատրէ :

— Օքեղ ալ աղատէ, Աննա, ըսաւ Մարիամ ու

դուրս ելաւ : Մարիամ թէպէտեւ խոստացած էր Աննային, որ իր հօրաքեռ գլուխն ինչ որ դայ իրեն իմացնէ, բայց չկրցաւ համարձակիլ անոր ըսելու թէ Քլայս խաթունը նոյն օրը հասարակաց բանտը տարուած է. ինչու որ երեւելի մէկ անձ մը բանտ դրուելու ըլլալով, Ռամոն ուրիշ խուց չունենալուն համար Քլայս խաթունին խուցն անոր տուած էր :

Աննա՝ Մարիամին երթալէն ետեւ տխուր մտածմունքներով սկսաւ շուտ շուտ խցին մէջ վեր վար քալել. բայց ետքը մտածելով որ իր աստիքութիւնը տղուն վրայ կրնայ խիստ գէշ ազդեցութիւն մ'ընելով նոր ստացած առողջութիւնը կորսնցնել, ինք իրեն եկաւ ու սկսաւ զՅակոբ զուարճացնելու ջանալ :

Երբոր Մարիամ նորէն եկաւ, քանի մը ժամ յառաջ եղածէն աւելի տրտում ու տխուր էր :

«Վաղը վրաս դատաստան պիտ'որ ըլլայ. երեսէդ անանկ կ'իմանամ, Մարիամ, անանկ չէ՞, հարցուց Աննա :

— Վախնամ, սիրելի օրիորդ. ամենէն աւելի դժուարն ան կու դայ որ ձեզի քաջալերութիւն տալու խօսք մը չեմ գտներ : Խօսիլ որ կ'ուզեմ, անմիջապէս լալս կը բռնէ :

— Նայէ, Մարիամ, իմ ամենէն մեծ տրտմութիւնս որն ըլլալը դուն չես գիտեր : Գիտցած ըլլաս որ ես իմ վրաս այնչափ ցաւ չունիմ, որչափ որ ան մարդուն վրայ ունիմ, որուն համար ըսիր որ բանտին մօտերը բռնած են : Ադ մարդը դուն տեսա՞ր : Ի՞նչպէս մարդ է :

— Այո՛, տեսայ ու նայեցայ ալ, աղւոր մարդ մըն է, մոմի պէս շիտակ : Քիչ մը տարւօք է, բայց մաղերուն մէջ ճերմակ չունի, հաստատուն քալուած մ'ուարի կերպարանք մ'ունի, մեծ կապոյտ աչուրներովը նայած ատեն կարծես թէ կ'ուզէ ըսել որ Ձեմ վախնար :

— Հագուստը, հարցուց Աննա դողալով :

— Հագած հագուստը իրենք չէր. որովհետեւ ինք

ազնուական պարոն մըն է : Ըստ ամենայնի երկրագործ-
ներուն հագած իննման մխրագոյն բաճկոն մը հագած է :

— Անիկա է . իմ հայրս է . տարակուսելու տեղ
չկայ : Ո՛հ . զինք չտեսած պիտ'որ մեռնիմ : . . .

— Իբացընէ կը կարծէք թէ ձեր հայրն ըլլայ , հար-
ցուց Մարիամ՝ Աննային ձեռքը բռնելով :

— Այո՛ , Մարիամ , քու բառներուդ նայելով՝
չեմ կրնար երկբայիլ , որ անիկա չըլլայ :

— Անանկ է նէ , կը տեսնէք . պէտք է որ տեսնէք .
ես աս գիշեր զանիկա ձեզի կը բերեմ :

— Ատանգի մէջ կ'իյնաս , ըսաւ Աննա սարսափով
եւ ուրախութեամբ խռոված :

— Ինչի մ'ալ մէջ չեմ իյնար . երբոր ուզեմ նէ
բանալիները ձեռքս են , ու գիշերը հօրս քնացած ատենը
զիս ո՛վ կը բռնէ : Հիմակու հիմա մնաք բարով . կէս գիշերը
կը տեսնուինք : . . .)

Աս ըսաւ ու արտորարով ելաւ գնաց , վախնալով որ
չըլլայ թէ Աննա ընդդիմանայ :

ԺԶ .

Ինչպէս որ արդէն կրնայ մտածուիլ , նոյն գիշերն
Աննա քուն չուներ : Գոնէ վայրկեան մը հայրը պիտ'որ
տեսնէր ու հետեւեալ օրը գուցէ ալ ընդ միշտ անկէ
պիտ'որ բաժնուէր : Յակոբ առանձին պիտ'որ մնար :
Աննա ելաւ գոհարները պահած տեղէն հանեց ծրար
մ'ըրաւ ու իր տրամագրութիւնները լմնեցնելէն ետեւ
սկսաւ մտածել թէ ան ամէն բան որուն յանձնէ :
Մարիամ , ստոյգ է , աս աւանդն ընդունելու արժանի
էր . բայց թէ որ Ռամոն իմանար : Աւերջապէս բան մը
չկրնալով որոշել , միտքը դրաւ որ վերջի վայրկեանն
հասած ատեն միտքն ինկածն ընէ :

Գիշերը ժամը տասուերկու կը զարնէր , երբ հան-

դարտիկ մը բանտին դուռը բացուեցաւ : Աննա դողդոջալով ոտք ելաւ անկողնին վրայ կռթռնաձայնով : Մարիամ ներս մտաւ ու մատը բերնին վրայ դրած նշան կ'ընէր Աննային որ լուռ կենայ : Աննային ետեւէն էրիկ մարդ մը կու գար :

— « Հայր, ըսաւ Աննա՝ յառաջ գալով :

— Ամանց, ըսաւ Մարիամ ցած ձայնով . ժամէ մը ետքը նորէն կու գամ », : Աս ըսելով դուռն ելաւ ու ձեռքի կանթեղը դրան առջեւ գետնի վրայ թողուց :

« Աղջիկս, ըսաւ անծանօթը, որն որ դեռ հեռու կը կենար, զիս ուզէր էք, ահա եկայ », :

Աս ձայնն Աննային բոլորովին օտար գալով, մէկէն պոռաց : « Անանկ է նէ, դուք իմ հայրս չէք, իմ սիրելի հայրս . ո՛հ, Տէր Աստուած . . . » :

— Աղջիկս, ես քահանայ եմ : Արծեցի թէ, զիտնալով որ վաղը պիտ'որ դատուինք իմ պաշտօնիս օգնութեան հարկաւորութիւն ունեցեր էք :

— Շնորհակալ եմ : Հրամանոցը հասակին ու կերպարանացը վրայ ինծի տրուած տեղեկութեանց նայելով՝ կարծեցի որ իմ հայրս բլաք, ու անոր համար քովս բերել տուի : Բայց թէ որ դուք ինծի մարդկային ուրախութիւն չէք տար նէ, Աստուծոյ հետ միաբանութեան ու խաղաղութեան ուրախութիւնը սրտիս հաղորդեցէք :

— Ար տեսնեմ, ըսաւ քահանան, որ իմ աղնիւ բարեկամիս Պր. Վերթրոյին արժանի դուստրն էք . զձեզ անանկ կը գտնեմ, ինչպէս որ կը բաղձայի :

— Հայրս կը ճանչնայք, վարդապետ : Ո՛ւր է ի՞նչ բրին :

— Հայրերնիդ դեռ ազատ է, ու կալուած մը քաշուած պահուած է, ուր որ ես ու ինք ապաստանարան գտած էինք, ու ան առթով իրարու հետ մեծ բարեկամութիւն ունեցանք : Գիտնալով որ զինք ամէն կողմ կը փնտռեն՝ քանի մ'օրէ վեր աս կողմերը չեղար : Ես

երէկ իրիկուն բռնուեցայ, երբոր հողեվարի մը քով իմ պաշտօնս կը կատարէի: Գիտցէք որ ձեր հօրը քաջուած տեղը ծանօթ չէ:

— Ի՛նչ երջանիկ լուր. հայրս ազատ է. ուր ըլլալը չի գիտցուիր, կրնայ անոնց ձեռքէն ազատիլ: . . . Իսկ հօրաքոյրս, իսկ ես. ալ զանիկա մէյ մ'ալ պիտ'որ չտեսնենք. անանկ չէ:

— Երբոր ան աղջիկը, որն որ ձեզի հետ շատ ընտանեցած կ'երեւայ, եկաւ զիս ձեզի կանչելու, իմացայ որ սխալ հասկըցուցած բան մը կայ. բայց ձայն չհանեցի, ինչու որ աս բանիս մէջ Աստուծոյ մատը տեսայ, որն որ զիս ձեր քովը կը կանչէ, զձեզ զօրացընելու համար: Աղջիկս, բոլոր մտածմունքնիդ երկինք վերացուցէք:

— Անանկ է՛նէ, աշխարհքիս վրայ ինծի ալ յոյս չկայ, բաւ. Աննա, տկար ձայնով մը:

— Չէ, աղջիկս, բաւ քահանան, անանկ բան մ'ըսէք. ով որ զԱստուած կը սիրէ, միշտ յոյսն իր հետն ունի: Ետքը հողեշահ խրատներով զանիկա զօրացուց ու անոր հողին լաւագոյն վիճակի մը մէջ խոթելէն ետեւ, օրհնեց զանիկա ըսելով «Աստուծոյ խաղաղութիւնը հետերնիդ ըլլայ, աղջիկս»: Բայց, բաւ մէկէն քահանան զարմանքով, դուք հոս մինակ չէք, ուրիշ մէկու մը շնչառութիւնը կը լսեմ:», Կանթեղն առաւ ու անկողնոյն մօտեցաւ, որուն վրայ Յակոբ խորունկ կը քնանար: «Աս տղան ի՛նչ է», հարցուց:

Աննա կարելի եղածին չափ համառօտիւ տղուն ով ըլլալն ու ինչպէս հոն գալը պատմեց: Քահանան, Աննային վիճակն իմանալուն աչուրները լեցուեցան:

«Պատրաստած ծրարնիդ ինծի տուէք բաւ, ես մէկ քոյր մ'ունիմ. . . , որուն ինծի ունեցած սէրը գիտնալով, ապահով եմ որ կ'ընէ չ'ըներ մեռնելէս յառաջ զիս մէյ մ'ալ կը տեսնէ: Աս աւանդը իրեն կը յանձնեմ, ու անիկա տղան կը հողայ մինչեւ որ ուրիշ ձեռք յանձնէ:

— Առէք աս թղթերն ու աս գոհարները : Քոյրերնիդ տեսնելու ըլլաքնէ, իմ վերջի բարեւս ալ խաւրեցէք հօրս :

— Այեցէք որ արի ըլլաք, աղջիկս, մանաւանդ՝ թէ որ վախցած բանս հառնելու ըլլայ : Ձեր հայրը հիմակ պահուրտած տեղէն չ'ուզեր ելլել, որպէս զի զանիկա պահող բարի գեղացիները վտանգի մէջ չձգէ : Բայց երբոր իմանալու ըլլայ որ զձեզ պիտ'որ դատեն, հարկաւ ծամբայ մը կը գտնէ, ամէն վտանգ աչք առնելով, մէյ մը ձեզի հետ տեսնուելու : . . . Աստուծոյ զօրութիւն խնդրեցէք, որ աս վերջին փորձին մէջն ալ իրեն հաւատարիմ ըլլաք, որուն զձեզ պատրաստեն իմ պարտքս էր :

— Անանկ է նէ մէկտեղ պիտ'որ մեռնինք, ըսաւ Աննա խորունկ ձայնով մը : Ետքը նստաւ քանի մը տող զիր գրեց ու քահանային ձեռքը տալով ըսաւ . «Ասիկա տղուն՝ իր հօրը հայրենեաց մէջ դեռ ունեցած ազգականներուն հասցէն է : Աս ալ հրամանոցը տուած ուրիշ բաներուս քովը գրէք» :

Մարիամ նոյն միջոցին ներս մտաւ : «Երթաք բարով, հայր, ըսաւ Աննա, ինծի համար աղօթեցէք :

Մնաք բարով, աղջիկս . պատերազմը խիստ, բայց վարձքն ալ գեղեցիկ է : Աստուած հետերնիդ ըլլայ» :

Մարիամ առաւ քահանան, որ նորէն անոր խուցը տանի . խոթեց բանալին որ դուռը բանայ, բայց վրան սոսկում մ'եկաւ երբ դուռը չէր բացուեր :

«Սխալ բանալի խոթած պիտ'որ ըլլաք, ըսաւ քահանան :

— Այ, պարոն, բանալին ասիկա է» :

Երբոր քահանան տեսաւ որ աղջիկն արտաքոյ կարգի սարսափի մէջ կ'իյնայ, ինչու որ ականջին ձայն մ'եկած կը կարծէր, բանալիներու փունջը ձեռքէն առաւ, ու դուռը բանալով ներս մտաւ . Մարիամ ալ շուտ մը դուռը վրայէն դոցեց ելաւ զնայ : Մարիամ անկողինն որ մտաւ

սկսաւ մտմտալ թէ ինչպէս եղաւ, որ այն բանալին, զորն որ ապահովութեան համար միշտ ձեռքը բռնած էր, դուռը չբացաւ:

«Ո՛հ, պոռաց մէկէն բարձր ձայնով, սխալ դուռ-դացի, ձախ կողման դուռը դացի: . . .»

Աս ձայնին, մայրը քովը վազեց, «Մ'արիամ, բսաւ, ձախ կողման դուռն ի՞նչ է. հայրդ ու զիս վախցուցիր. տեսած երազդ ի՞նչ է:

— Չէ, մայր, երազ չէի տեսներ:

— Բոլոր մարմնով ալ կը դողաս, կ'երեւայ թէ բան մ'ունիս: Ռամոն, կանչեց էրկանը, ճրագ մը վառէ, կարծեմ թէ Մարիամ հիւանդ է:

— Աղաչեմ, մայր, հայրս մի վերցընէք: Հիւանդ չեմ, ու թէ որ ճրագ բերէք, քունս կը փախչի:

— Անանկ էնէ, քնացիր. ահա քովդ կը պառկիմ,:

Մարիամ թէպէտ արտաքուստ հանդարտութիւն ձեւացուց, բայց ներքուստ աւելի անհանգիստ եղաւ մօրը իր քովը պառկելուն համար, որովհետեւ անով անկարելի եղաւ իրեն նորէն վեր ելլել ու ըրած սխալ-մունքը շփոխել:

ԺԷ.

ՔԱՀԱՆԱՆ՝ Մարիամին դուռը վրայէն գոցելէն ետեւ խիզլեան զարմացաւ մնաց, երբ իր առանձնական խցին տեղ ինք զինք աւելի ընդարձակ խցի մը մէջ գտաւ, ու անանկ կու գար իրեն որ խցին մէջ ուրիշ մարդիկ ալ կան: Իր ներս մտնելու ատեն ելած շուկը հոն եղողնե-րուն վախ պատճառեց. շատերն արթնցան ու մէջեր-նին սկսան ցած ձայնիւ խօսիլ: Քահանան զգուշութեամբ քիչ մը յառաջ դնաց ու առանց ձայն հանելու պատին երկայնութեամբը դրուած նստարանի մը ծայրը նստաւ ու նորէն խցին մէջ հանդարտութիւնը տիրեց: Երբոր

առաւօտեան լուսոյն ճառագայթը խցին մէջ ծագեցաւ, քահանան տեսաւ որ հասարակաց բանտին մէջն է: Ամանց կամաց մէկախոնք ալ արթնցան ու հառաչանաց տխուր ներդաշնակութիւն մը սկսաւ լսուիլ: Քահանան աս խեղճ ժողովոյն մէջտեղը կենարով՝ «Դ՛նչ կը լսեմ, եղբարք, ըսաւ, յանցաւոր մարդիկ են հոս գոցուածները... Ո՛հ, եթէ յանցաւոր էք, աճապարեցէք Աստուծոյ շնորհքը խնդրելու: Ահա ես Աստուծոյ պաշտօնեան եմ, զորն որ Աստուած ձեզի խաւրեց, որպէս զի զձեզ մխիթարեմ ու արձակեմ: Իսկ թէ որ անմեղ էք, եղբարք, եկէ՛ք ամենքնիս մէկտեղ երկոց մանկանց աստուածային երգը երգենք: Փառաւորենք զանիկա, որն որ զԴանիէլ առիւծներու գլէն ազաւեց ու որն որ կրնայ զձեզ ալ ազատել կամ ձեզի մարտիրոսութեան դաբնին տալ:

«Եղբարք, աճապարելու ենք, ինչու որ սխալմամբ եղաւ որ զիս հոս բերին, ու անշուշտ հիմակ կու գան զիս ձեր քովէն բաժնելու: Ո՛վ որ կ'ուզէ ընդունիլ այն օգնութիւնները, զորոնք կրնամ տալ, թող մօտ դայ»:

Հոս մէկիկ մէկիկ բանտարկեալներն եկան ու Աստուծոյ հետ հաշտութիւննին կատարեցին: Քահանան ասոնց մէջ սրտոտ ու լի հաւատով խաթուն մը տեսաւ, որն որ մեծ եռանդամբ երկնաւոր թողութիւնն ընդունելէն ետեւ, ուրիշներուն պէս ցաւի մէջ չէր տեսնուեր, հապա զուարթութեամբ պատուհանի մ'առջեւ քաշուած ձեռագործի կը զբաղէր:

Քահանան իր պաշտօնը լմընցընելէն ետեւ աս խաթունին մօտեցաւ. «Խաթուն, ըսաւ, կարծեմ թէ ձեզի համար յանձնարարութիւն մ'ունիմ:

— Ինձի՞ համար, հարցուց խաթունը:

— Երամեր էք, ըսաւ. քահանան ու ծրարն հանելով, նայեցէք աս ծրարն ու հասցէն կարդացէ՛ք», ըսաւ: Խաթունը ոտք ելաւ ու հասցէն տեսածին պէս

ծնկուքները զինք կանգուն չկրցան բռնել ու շուտ մը նորէն աթոռին վրայ ինկաւ :

«Անանկ է նէ, չեմ սխալած, ըսաւ քահանան, դուք էք Պր. Վերթրոյին քոյրը: Արդ մխիթարուեցէ՛ք խոթումն, ձեր եղբօրն աղջիկը շատ աղէկ ու բարեպաշտ է,»:

Հոս քահանան համառօտ մը պատմեց իր Աննային հետ բրած տեսութիւնը ու կամացուկ մը ծրարին մէջ եղածն անոր իմացուց :

Վանի մը վայրկեան ետքը, բանալիներու ձայնէն բանտապետին դալն իմացան ու բանտարկեալներն ու ղեցին քահանան իրենց մէջտեղն առնել ու պահել :

«Ձէ, ըսաւ քահանան, Աստուած զիս բերաւ, թողունք որ մնացածն ալ ինքն ընէ,» : Աս ըսելով բանտին մէջտեղը ոտքի վրայ կեցաւ :

Բանտապետը կատաղի կերպարանքով մը ներս մտաւ, չորս դին նայեցաւ ու երբոր քահանան տեսաւ՝ կատաղի վազրի պէս վրան յարձակեցաւ. «Ա՛հ, հո՞ս ես բաւ, սարսափելի յիշոցներով, ի՞նչպէս հոս եկեր ես, ինչո՞ւ դրած տեղս չես կեցեր :

— Ես հո՞ն եմ, ըսաւ քահանան հանդարտութեամբ, ուր որ զիս դրին ու կ'երթամ ուր որ կ'ուղէք, յիշոց ու անվայել խօսքեր պէտք չեն :

— Անանկ է նէ, ետեւէս բանտ եկուր : Բայց զքեզ հոս ո՞վ բերաւ :

— Մարդու կերպարանքով հրեշտակ մը :

— Ե՞րբ :

— Երբ որ Աստուած ուղեց,» :

Բանտապետը կը զայրանար, բայց մէկալ կողմանէ ալ զանիկա գտնելուն կ'ուրախանար, ինչու որ կը վախճար որ փախած չըլլայ :

«Ձեռքերնիդ անուանց ցանկ մը կայ, ըսաւ քահանան, կարդացէք, պատրաստ ենք լսելու,» :

Ուսման սկսաւ թուղթը կարդալ ու ամէնքը վախով մօիկ կ'ընէին, ինչու որ անանկ ատեն մըն էր, որ

դատաստանի կանչուիլը մահուան վճռոյն հետ նոյն էր : Ամէն մէկ անունը կարդացուելուն՝ խոր հեծութիւններ կը լսուէին : Ռաման կարդալէն լմնցընելէն ետեւ հոն եղողներուն կէսը մէկալներուն իրենց վերջին հրաժարականը սկսան տալ :

«Այսօր զձեզ կուգան կ'առնեն, ըսաւ բանտապետը, մնացածներն ալ վաղը», :

Նոյն օրը տարուելքները քահանային առջեւ ծնկան վրայ իջած նորէն արձակում խնդրեցին : «Գացէք, եղբարք, ըսաւ քահանան, դուք մեզմէ մէկ օր մը կը յառաջէք : Վաղը երկնաւոր հայրենեաց մէջ ամենքնիս մէկտեղ ուրախութեան երգեր պիտ'որ երգենք : Ինծի համար ալ աղօթեցէք, ինչպէս ես ալ ձեզի համար կ'աղօթեմ», :

Ռաման՝ քահանան առաւ տարաւ, որուն՝ ինչպէս նաեւ Քլայս խաթունին անունն ալ նոյն օրուան անուանց ցանկին մէջ չկար :

Հասարակաց բանտին մէջ ասոնք եղած ատեն, տղան արթննալուն պէս Աննա անոր ըսաւ. «Յակոբ, հիմա բաւական սրտոտ ես, գիտես որ օր մը մարդ պիտ'որ ըլլաս : Քիչ մը ետքը գան զիս պիտ'որ տանին դուն մինակ պիտ'որ մնաս . նայէ որ աղէկ կենաս մինչեւ որ ես գառնամ» :

— Ես ալ կ'ուզեմ քեզի հետ գալ :

— Ատիկա կարելի չէ, ու թէ որ զիս տանելու համար եկողը զքեզ հոստենելու ըլլայ, զքեզ կ'առնէ կը տանի ու մէյ մ'ալ զքեզ չեմ կրնար տեսնել :

— Անանկ է նէ, ըսաւ տղան տրտմութեամբ, զիս պահէ, տեղէս չեմ շարժիր :

— Սա տեղը անկողնոյն ու պատին մէջտեղը մտի՛ր ու աղօթէ քու խեղճ բարեկամիդ՝ քու մեծ մօրդ ու քու ան ազգականներնուդ համար, որոնց վրայ քեզի այնչափ խօսեցայ ու զորոնք դուցէ երբեք պիտ'որ չճանչնաս :

— Ինչո՞ւ ինծի չես ցուցըներ զանոնք :

— Չես տեսներ որ բանտի մէջ եմ, ու չեմ կրնար ոչ դուրս ելլել ու ոչ ալ մէկու մը հետ տեսնուիլ . ապա թէ ոչ շատոնցուքնէ անոնց հետ կ'ըլլայինք :

— Ինչո՞ւ պիտ'որ չելես , Աննա , ըսաւ Յակոբ , ե-
կո՛ւր ես դուռը բանալու կը ջանամ , երթանք տեսները
զանոնք :

— Ի՞նչ եղիր . ահա կու գան , դնա՛ պահուրտէ , :
Տղան զնաց անկողնոյն ետեւը պահուրտեցաւ :

Սամոն եկաւ ու Աննային իմացուց որ գատառտանը
երկրորդ օրը պիտ'որ ըլլայ : Յակոբին հոն ըլլալը եւ ոչ
մայրին ծայրէն անցաւ . ինչու որ մօրին մէջուրիշ մտած-
մունքներ պակաս չէին : Քահանային հասարակաց բան-
տին մէջ ինչպէս գտնուելուն մեկնութիւն մը չկրնալով
տալ , վերջապէս մտածեց թէ անշուշտ զինովութեան
ատենը ըրած պիտ'որ ըլլայ : Ասանկով Մարիամին վրայ
հօրը կողմանէ կասկած մը չեղաւ , բայց մայրը զիշերուան
դէպքին վրայ զանազան հարցումներ ընելով , Մարիամ
վերջապէս սախալուած էր ճշմարտութիւնն անոր ըսելու :

Ի՞նչ երկայն եկաւ . նոյն օրն Աննային , ինչու որ այն
յապաղումը իրեն սիրովութիւն մը չէր տար , մանաւանդ
թէ կը վախնար որ չըլլայ թէ համբերութիւնը հասնի :
Վերջապէս այն երկրորդ օրը հասաւ : Առջի անգամ որ
դուրսը շշուկ մը լսուեցաւ , տղան պահուրտեցաւ , Աննան
ալ իր անկողնոյն վերեւը կախած Տիրամօր պատկերն
առնելով . տղուն ձեռքը տուաւ զանիկա աղօթելու
յորդորելու համար : Մէկէն լսեց որ դուռը կը բացուի .
“Տէր Աստուած , ըսաւ , ինծի զօրութիւն տուր ,” :

Եկողն իրեն հետ տեսնուած քահանան էր , որն որ
քանի մը վայրկեան Աննային երեսէն վեր նայելէն ետեւ .
“Աղջիկս , ըսաւ , ամէն բանի պատրաստ ես ,” :

— Այո՛ , հայր , ըսաւ Աննա արութեամբ :

— Ենանի է նէ ետեւէս եկուր : Բայց տղան ո՞ւր է :

— Յակոբ , կանչեց Աննա . տղան պատասխան
չտուաւ , ու երբոր Աննա զանիկա կուգէր դուրս հանել ,

տղան ըսաւ. «Զիս հիմակ պիտ'որ առնէ տանի ու մէյ մ'ալ զքեզ պիտ'որ շտեմնեմ: Գուք անանկ չըտիք:

— Այո՛, ըսաւ քահանան, զքեզ պիտ'որ տանիմ, բայց Աննա ալ հետդ պիտ'որ դայ, քեզի մէկ խաթուն մը պիտ'որ ցուցնեմ, որն որ նոյնպէս զքեզ շատ կը սիրէ:

— Անանկ է նէ, ըսաւ Աննա, քոյրերնիդ հոս է, վարդապետ, տղան անոր պիտ'որ յանձնէք: . . . Բայց ինչպէս զձեզ հոս թողուցին. ազատ եղաք:

Աննա զարմանքով կը նայէր խցին դրան բաց բլալուն ու վարէն ալ զանազան ձայներ կը լսէր, որոնց մէջ միննակ առ բառերը կ'որոշէր: «Վար բռնաւորը», «Մահ ան հրեշին», . . .

— Տէր Աստուած, առ աղմուկն ինչ է, ըսաւ Աննա դողալով:

— Մի վախնա՛ք, աղջիկս, իրենց ծնողաց ու իրենց բարեկամաց դարձողներուն ուրախութեան ձայներն են: Գուք ինծի հարցուցիք որ ազատ եղայ: Այո՛, փա՛ռք Աստուծոյ, ազատ եմ: . . .

— Աս ալ ազատ եմ, հարցուց Աննա դողալով:

— Այո՛, աղջիկս, ձեզի հարցուցի որ «Ամէն բանի պատրաստ էք», Ամէն բանի. . . նաեւ երջանկութեան:

Աննային աչուրները լեցուեցան: Քահանային հետ ուրիշ մարդ մ'ալ եկած էր, որն որ չուզելով մէկէն Աննային երեւնալ՝ դուրսը կեցած էր: Արդ առ միջոցին՝ նոյն մարդը ներս մտաւ ու Աննան գրկելով համբուրեց, քիչ մը ետքը անոր ետեւէն խաթուն մը ներս մտաւ, որն որ նոյնպէս եկաւ աչուրներէն արցունք թափելով Աննային ձակատը պաղաւ: Աննան ալ երանութեան մէջ էր, ինք զինք իր հօրն ու հօրաքեռ հետ տեսնելով:

Ուսպէսփիէր ալ չկար: . . . Աս լրոյն վրայ դատաւորաց ու դահճաց երեսներնուն գոյնը նետեց ու տապարին տակ բռնաւորութեան զոհ բլալու որոշուած անձինք փախուած ծակերնէն դուրս ելան: Առջի իրի-

կունը դատաւարտուածներն արդէն սպանուած էին, երբ
օդն սկսաւ Շնորհ, Աղապոսիւն բառերով թնդալ:

Չիկրնար ստորագրուիլ աս աղջկան հօրն ու հօրա-
քեռ, այնչափ երկայն ատեն հեռաւորութենէ ետեւ
մէկէն իրարու հետ տեսնուելու ատեն զգացած ուրա-
խութիւնը: Ասկէ նուազագոյն չէր Քլայս խաթունին
իր Յովսէփ որդւոյն տղուն փաթթուած ատեն ունեցած
զգածումը: Նոյն ատեն հոն եկաւ նաեւ Թագուհի,
զորն որ նոյնպէս ազատած էր Աստուած: Թագուհի
նոյն ուրախութեան մէջ ընկղմած ընտանիքն առաւ իր
տունը տարաւ քիչ մը ատենուան համար, ինչու որ
Գաղղիայի մէջ կենալու ուրիշ տեղ չունէին: Ետքը
որոշեցին որ բոլոր ընտանիքով ելլեն Աիէննա երթան:
Աննա դոհարներուն մէկ մասը Մարիամին պարգեւ
տալով ու յաճախ թղթակցութեամբ իրարու հետ խօ-
սակից ըլլալու դաշամբ մեծ ցաւով անոր իր վերջին հրա-
ժարական բարեւը տուաւ: Ասանկով բանտէն ելլելուն
երրորդ օրը, յետին թշուառութեան ատեն իրենց միսի-
թարիչն ու զօրացուցիչն եղող Աստուծոյ պաշտօնէին
օրհնութիւնն առնելէն ետեւ՝ Աննա, իր հայրն, հօրա-
քայրը, պզտիկ Յակոբն ու հաւատարիմ աղախիննին
կառք մը հեծած դէպ ի Գերմանիա ճամբայ ելան:

